

RECENZE

Marzena MATŁA

Czeskie wpływy w życiu religijnym i piśmiennictwie państwa piastowskiego w X–XI wieku
(= Publikacje Instytutu Historii 148)

Poznań, Instytut Historii UAM 2017, 443 s., ISBN 978-83-65663-38-2.

Po obsáhlé monografii, pojednávající o formování a konsolidaci českého státu Přemyslovců,¹ zpracovala Marzena Matła, polská medievistka působící na univerzitě v Poznani, další téma týkající se českých dějin, tentokrát ve vztahu s dějinami polskými. Zkoumala problematiku českých vlivů na náboženský život a písemnictví v rané piastovské monarchii, přesněji od druhé poloviny 10. do konce 11. století. Zaměřila se především na potenciální české prostřednictví v christianizaci státu Měška I. a z něho vyplývající kontext náboženského života piastovské monarchie, a na oblast písemnictví, především na genezi polského letopisectví, vznik původního polského kalendáře a zrod nejstarších v Polsku dochovaných rukopisů. Přesto, že problematice českých vlivů na polskou kulturu byla ze strany polských i českých historiků věnována pozornost již od poloviny 19. století, nemůže být kniha, jak oprávněně autorka konstatuje, konečnou syntézou, ale pouze analýzou dílčích otázek. Ty bude v budoucnosti možno zahrnout do syntetické práce. Chronologicky je kniha vymezena křtem Měška I. a jeho manželstvím s Přemyslovnou Doubravou na jedné straně a přítomností Judity České, manželky Vladislava Heřmana, v Polsku na straně druhé.

Kniha je rozdělena do tří oddílů. První je věnován křtu Měška I. a rané polské církvi „mezi Čechami a říší“, druhý kultu světců v raně piastovském Polsku, ve třetím, pojednávajícím o polském a českém písemnictví, si autorka klade otázku, zda jde o vliv a napodobení, nebo o dva vývojové modely. Autorka v práci vychází z nové analýzy pramenů a na jejím základě reaguje na názory tradované či nedávno formulované v historické literatuře.

Nově provedená analýza problematiky křtu Měška I. a christianizace jeho panství reaguje na koncepci marginalizace úlohy Čech a Přemyslovnou Doubravu při christianizaci Polska, která začíná dominovat v současné polské historiografii. Autorka ukázala, že v literatuře opakovaně přijímaná úloha německé církve a Oty I. nejenže není potvrzena prameny, ale vyplývá z neadekvátního předpokladu, že česká církev nebyla připravena pro provádění christianizace. Dává za pravdu těm odborníkům, kteří na základě skrovného počtu nejranějších církevních staveb a nejstarších křesťanských pohřebišť poukazovali na skromný rozměr christianizace za Měška I.

Matła zdůrazňuje, že první etapa christianizace měla v této době pouze elitářsko-prestižní charakter, netýkala se poddaných a ani neexistují stopy působení čet-

1 Marzena MATŁA, *Pierwsi Przemyslidzi i ich państwo (od X do połowy XI wieku)*, Poznań 2008.

nějších misijních skupin. Hypoteticky z toho usuzuje, že nevelká skupina duchovních, pravděpodobně českých a bavorských s pozdějším biskupem Jordanem, která přišla s Doubravou do Polska, stačila na konverzi elit a obsazení několika kostelů, které v Polsku tehdy vznikly. S využitím nové analýzy pramenů (Thietmar, Gallus) tak autorka rehabilitovala roli Doubravy v christianizaci Polska. Rovněž zdůraznila roli Slavníkovců Vojtěcha a Radima v tomto procesu, především v sakrálním písemnictví, možná i v sakrální architektuře a snad i v sakrální terminologii.

Ve druhém oddílu knihy se Matla zabývá problematikou vzniku nejstarších kultů v piastovské monarchii. Konstatuje, že bádání o tomto problému bylo často jen povrchní, bez vztahu k reálným etapám budování polské církve. Výsledky dosavadního bádání o patrociniích polských kostelů jako určujícího aspektu šíření jednotlivých kultů autorka uvádí do souvislosti s archeologickým výzkumem kostelů v nejdůležitějších panovnických sídlech. Konstatuje, že počet zasvěcení kostelů je velmi skromný. Výčet patrocinií ukazuje, že Piastovci nesahali po hlavních říšských „politických“ světcích, ale vybírali obecně křesťanské světce a výrazně navazovali na pojmenování nejstarších kostelů přemyslovských. Matla z toho usuzuje, že ani Boleslav Chrabrý přes svou roli zamýšleného „spolupracovníka císařství“ neopustil zcela tradici, kterou zahájila Doubrava s Měškem. Připouští spíše, že Boleslav nehodlal pasívně následovat říši, ale budoval ideologii své vlády jako reprezentant Sclavinie. Tak jak budoval kult „vlastního“ světce Vojtěcha (byť se Vojtěch díky přízni Oty III. stal světcem univerzálním) přijal též svatováclavskou tradici: sv. Václavovi zasvětil katedrálu na hlavním malopolském hradě Wawelu. Zde autorka nevyklučuje návaznost na dědictví Přemyslovců, předchozích vládců Krakova, a záměr vytvořit z Václava svého „rodového“ světce. Znovu vybudovaná polská monarchie již užívala větší počet různých patrocinií.

Pokud jde o písemnictví a knižní kulturu, konstatuje autorka mezi Polskem a Čechami podobnosti i rozdíly, které vyplývaly z rozdílných kořenů christianizace v obou zemích, hlavně pak ze skutečnosti, že pokřesťanstvování spojené s budováním státu probíhalo v polských zemích při nejmenším o několik desetiletí později nežli v české kotlině. Autorka proto nejprve pojednává o vývoji české písemné kultury, potom o stejném fenoménu v Polsku.

Pokud jde o české prostředí, přeceňuje Matla poněkud klášterní prostředí. Označuje totiž období do konce 13. století za „monasticko-církevní éru“ (v literatuře, citované na tomto místě, uváděný pojem není), protože tvůrci literatury prý byli až na nečetné výjimky (především kronikář Kosmas) mniši, hlavně benediktini (s. 237). Nejméně osm pro toto období doložených, byť ne vždy jménem, kronikářů a letopisců pražské kapituly oproti pěti, včetně hypotetických možná osmi klášterním historikům, z nichž třetina nebyli benediktini, nesvědčí ovšem o výjimečnosti autorů mimo klášterní prostředí.

V pojednání o českém písemnictví klade Matla snad až příliš velký důraz na slovanské písemnictví. I když oprávněně konstatuje, že příslušnost dochovaných (většinou až v opisech z 15. století) nebo jen zmíněných textů vztahujících se k českému prostředí, stejně tak otázky slovanské písemné kultury v sázavském klášteře, je třeba podrobit dalšímu bádání. Autorka předpokládá poměrně vysokou úroveň slovanského písemnictví v Čechách a její v podstatě nepřerušenou tradici. Písemnou kulturu v Čechách v 10. a 11. století charakterizuje proto jako slovansko-latinskou, v čemž vidí jeden z hlavních rozdílů

od písemné kultury polské. Další rozdíl nachází ve větší „bohatosti“ české literatury, ať jde o legendy, historiografii nebo pragmatické písemnosti.

Příčinu nižší literární produkce v Polsku autorka asi oprávněně spojuje s vývojem polské církve, která po počátečním úspěchu (vlastní provincie) prošla ve třicátých letech 11. století krizí, po níž byly obtížně znovu budovány církevní struktury. Situace v přemyslovských Čechách byla poněkud odlišná, již v 10. století byli mezi tvůrci václavských legend domácí autoři, legendy byly postupně modifikovány a ideologicky upravovány podle místních potřeb. Na rozdíl od Čech byla polská písemná produkce nevelká. Novou analýzou autorka především přispívá k řešení v literatuře často diskutovaného vztahu polských a českých analů, když konstatuje, že analý vznikaly v Čechách i v Polsku nezávisle na sobě, mohly pak v různých dobách podléhat výměně (příležitostí k tomu mohl být příchod Judity s doprovodem duchovních do Polska nebo kontakty polských duchovních, například krakovských biskupů, s českým klérem). U obou skupin letopisů je pak nutno počítat také s obecnými vzory (především analý z Corvey).

Naopak pravděpodobně české kořeny shledává autorka u „polského“ kalendáře v Kodexu Gertrudy, který Marzena Matla hypoteticky spojuje s kalendářem benediktinek u sv. Jiří. Český vliv oprávněně vidí i v příchodu nejstarších rukopisů do Polska, konkrétně obou „zlatých“ kodexů, které jsou, podobně jako oba příbuzné kodexy české – Kodex Vyšehradský a Kodex sv. Víta, nejspíše produktem bavorských skriptorií (jako o prostředníku Matla uvažuje o Přemyslovně Juditě). České prostřednictvím vidí autorka i v příchodu Pontifikálu krakovských biskupů z konce 11. století do Polska. Kniha byla podle názoru autorky původně objednána pro potřeby české církve (uvedené modlitby a světcí odpovídají spíše Čechám za Svyatoplyk II. nebo Vratislava II.).

Pojednání o rukopisech ovšem autorka nepovažuje za uzavřené, naopak zdůrazňuje potřebu studia rukopisných bohemik v Polsku, které by mohlo přinést další poznatky. Následovat by mělo také studium geneze nejstarších polských kalendářů.

Konečně posledním tématem, které autorka podrobila nové analýze, je ideologie vlády Piastovců. Matla ji nespojuje pouze se Západem a s císařstvím, jak tento problém vidí většina historiků, ale shledává inspiraci i u jižního souseda Polska. Pro řešení těchto a dalších problémů vyzývá ke studiu architektury a umění, i materiální kultury, což by mohlo doplnit výsledky studia kultury duchovní.

Jako všechny práce autorky se její nová kniha vyznačuje precizní prací s prameny a kritickým využitím odborné literatury, i neotřelou interpretací tradičních problémů. I když M. Matla pochopitelně nemohla vyřešit všechny otázky spojené s tématem a cílem práce, položila inspirující otázky pro další studium. Prací s touto knihou ovšem ztěžuje skutečnost, že k téměř čtyřem stům stránek textu nebyl pořízen rejstřík.

Marie Bláhová

Ephraim SHOHAM-STEINER (ed.)

Intricate Interfaith Networks in the Middle Ages. Quotidian Jewish-Christian Contacts (= Studies in the History of Daily Life, 800–1600, Vol. 5)

Turnhout, Brepols 2016, XII + 347 s., 6 samostatných barevných příloh,

22 obrázků a map v textu, ISBN 978-2-503-54429-8.

Prochází-li zájemce o středověké dějiny Židů světové muzejní sbírky judaik, narazí v nich tu a tam na předměty, které lze z dnešního pohledu nazvat kuriozitami. Ve Victoria and Albert Museum v Londýně se např. nachází havdalová kořenka (*besamim*), kterou později její křesťanský majitel nechal připevněním křížku a umístěním ostatku předělat na relikviář. V Jewish Museum v New Yorku lze zase obdivovat nádherný *aquamanil* v podobě lva, jenž původně sloužil pro křesťanské liturgické účely (*lavabo*) a který se později dostal, snad formou zástavy, do židovské domácnosti, kde byl jako tzv. *natla* používán k podobným účelům. Jde o pozoruhodné doklady mezikulturní výměny překračující náboženské hranice, které otvírají otázku, do jaké míry šlo o výjimky, či naopak pravidla. Jak dalece překračovali příslušníci obou komunit hranice v každodenním životě a jak moc byly jejich kontakty důvěrné?

Recenzovaný soubor studií se opírá o příspěvky z mezinárodního workshopu (CEU Budapešť 2010) a snaží se dát na tyto otázky odpověď. Kniha je otevřena shrnujícím metodologickým úvodem a samostatnou případovou studií z pera hlavního editora svazku Ephraima Shohama-Steinera, jenž působí na Ben-Gurionově univerzitě v Negevu. Cílem tohoto souboru je zkoumání průsečíků každodennosti evropských Židů a křesťanů, které ukazují, jak byli Židé zakořeněni v krajinách, kde žili, kolik společného měli s majoritní společností a jak samozřejmou a neodmyslitelnou součást středověkého světa představovali. Strážlivé upozorňování na komplexnost židovsko-křesťanského soužití a jeho případná pozitiva navazuje na programové teze doyen oboru Salo W. Barona. Analýza každodennosti se totiž jeví jako nejvhodnější metoda, jak vymanit židovskou historiografi z chronologického výčtu protižidovských perzekucí.

V současnosti tyto snahy inovativně doplňuje mnohostranný projekt Hebrejské univerzity *Beyond the Elit: Jewish Daily Life in Medieval Europe*, který pod vedením Elishevy Baumgarten soustřeďuje pozornost na severní Francii a Německo v letech 1100–1350. Recenzovaná kniha jde podobným směrem – má však širší časový i geografický záběr a akcentuje již zmíněné průniky koexistence. Jednotlivé studie tak využívají metody mikrohistorie, analýzy každodennosti (*Alltagsgeschichte*) a historie „zespoda“ (*Geschichte von Unten*), aby ukázaly hloubku a četnost veřejných, skrytých či tabuizovaných židovsko-křesťanských vztahů na různých úrovních a v různé míře intimity. Shoham-Steiner dokumentuje každodenní kontakty na základě hebrejských zdrojů – jednak příklady z pietistického díla *Sefer chasidim*, jednak kauzou kriminální spolupráce křesťanských zlodějů a židovských překupníků, která vyžadovala maximální vzájemnou důvěru všech zúčastněných, včetně rabínských autorit (případ je totiž zaznamenán v halachickém responsu). Tyto jednotlivé střípky ukazují mimo jiné schopnost pragmatického uvažování, které šlo nad rámec náboženského partikularismu.

První dvě studie knihy se zabývají intelektuálními dějinami, které svou povahou náležejí k oblasti exkluzivních kruhů společnosti. Piero Capelli rozebírá téma konverze ke

křesťanství. Tu lze pokládat za nejzazší formu židovsko-křesťanského soužití, jelikož zásadně narušuje bezpečné hranice nábožensko-společenských identit. Autor dokládá na příkladech elitních konvertitů z oblasti Sfaradu, že byli více než mezináboženskými teologickými výzvami ovlivněni interní debatou probíhající uvnitř samotné židovské komunity, a to mezi tradičními a protitalmudickými učenici, kteří se stavěli kriticky k rabínským autoritám. Konverzi ke křesťanství Capelli ukazuje jako vnitřní proces intelektuální diferenciací židovských vzdělců na iberském poloostrově, jenž byl ovlivněn také racionalistickými motivy. V nábožensky definovaném světě se konverze jevila jako jediná možná alternativa, jak se mohl učený Žid vypořádat s rabínskou/ talmudickou tradicí, která si uzurpovala výlučnou doktrínální autoritu. Jakkoli se tato studie vzdaluje otázkám každodennosti, nabízí korigující pohled na to, jakou úlohu hrál v intelektuální konverzi křesťanský proselytismus, kterému byli Židé ve středověku vystaveni.

Tamás Visi zastupuje v knize jako jediný oblast našeho domácího bádání a zkoumá dopad morové epidemie na intelektuální debatu, která spojila křesťanské i židovské vzdělance v českých zemích. Zejména učenici pražského okruhu, k nimž je možné řadit Jom Tov Lipmanna Mühlhausena, Menachema Šalema a Avigdora Karu, projevíli zájem o soudobou křesťanskou medicínskou literaturu, kterou aškenázští rabíni ignorovali, a rozšiřovali své poznání nenáboženských disciplín, jako byla filozofie a přírodní vědy. Visiho text překračuje dosavadní bádání o tom, jak zničující dopad mělo protižidovské násilí v době, kdy Evropu sužovaly ataky černé smrti, a nabízí inovativní pohled na pozitivní interakce, jež jsou důležitým doplněním celé této mozaiky. Zájem o pražskou školu v současnosti nachází další badatele (jmenujme např. Milana Žoncu), jejichž práce rozšiřují naše povědomí o specifikách lokálních intelektuálních židovských dějin.

Sociální a kulturní kontakty obou prostředí reprezentují další studie: Katalin Szende zkoumá historii židovského osídlení v Uhersku a nabízí vzorce, či lépe etapy, ve kterých se proměňovaly usazovací strategie židovských komunit v souvislosti s privilegií udělenými panovníkem a zákonodárstvím země. V první fázi přicházeli do Uher dálkoví kupci, jejichž pobyt v biskupských městech, kam se soustřeďovaly jejich aktivity, býval limitován, a nelze proto hovořit o vzniku obecní infrastruktury. Během 13. století již evidujeme plně rozvinuté obce v královských i biskupských sídlech a dokonce nacházíme ve dvorských službách nejpřednější a nejbohatší členy komunity. V pozdním středověku mizí v návaznosti na protižidovskou legislativu Židé z vysoce postavených veřejných funkcí, nicméně zároveň roste jejich počet téměř ve všech významnějších uherských městech. Tyto vzorce tu s většími, tu s menšími podobnostmi lze stopovat i na našem území a korespondují s narativními i diplomatickými prameny českých zemí. Jakkoli studie vrhá užitečný pohled na přítomnost Židů v uherském království, poněkud se v ní ztrácí rozměr židovsko-křesťanské každodennosti a slouží spíše jako kulisa pro její pochopení. S politováním je třeba uvést, že jde o jedinou studii, která těží z archeologických nálezů. Ty jsou bohužel v tomto souboru pro výzkum každodennosti hrubě zanedbány.

V následujícím příspěvku popisuje Flocel Sabaté život již etablovaných komunit na Iberském poloostrově, zejména pak konsolidační proces v Katalánsku v pozdním středověku. Dokumentuje dramatické zhoršení postavení Židů, které dokládá zejména na

pramenech právně-normativní a nábožensko-formační povahy. Mezi řádky zůstává bohužel nevyřčena zcela zřetelná a hmatatelná důvěrnost vztahů mezi křesťany a sefardskými Židy, které musely být regulovány opakovanými a stále se zostřujícími nařízeními. Jejich četnost ukazuje, jak obtížné bylo narušit španělský model *convivencia* a jak dalece byli středověcí Sefardi integrováni ve společnosti. I z toho důvodu se vládnoucí moci jako jediné řešení této důvěrné, a proto nežádoucí blízkosti jevila naprostá likvidace pyrenejských židovských obcí.

Carsten Wilke dodává předchozímu příspěvku konkrétní rozměr: navazuje na objevené studie Davida Nirenberga, které se věnují sexuální (ba dokonce partnerským) vztahům mezi Židy a křesťany ve Španělsku. Wilke si všímá nejen překvapivě otevřeného pohledu některých rabínů (Nachmanides) na sexuální přestupky, ale i reakci opačného pólu učenců, kteří vinili halachické autority z laxnosti. Ta podle nich stála u kořene zhroucení židovské integrity a neschopnosti obstát při náboženské extirpaci sefardských Židů. Doklady mezináboženských milostných styků hledá Wilke vedle hebrejské responzivní literatury v literárních památkách, které ovšem mají svá vlastní pravidla a nelze k nim přistupovat stejně jako k jiným historickým pramenům. Topologická analýza by možná ukázala, že intimní vztahy mezi oběma komunitami nelze přeceňovat a že tabuizace určitých typů kontaktů byla přítomná i v relativně liberálním myšlení španělských Židů. Příklady takového chování nelze vnímat jako pravidlo, ale spíš jako výjimky, hodné literárního zpracování. Je otázkou, do jaké míry erotické, kurtoazní rituály svádění a intimních vztahů zobrazují realitu a do jaké míry jsou projekcí zažitého stereotypu uvolněné sefardské morálky a zbožnosti v kontrastu se stejně podezřelou rigiditou a bigotností Aškenázu. Jde totiž o mocná, ale zároveň zavádějící schémata, která jsou dědictvím předchozích syntetizujících snah, představujících Sfarad a Aškenáz v určité dichotomii.

Součástí identity, která má velmi fluidní charakter, jsou přirozené i jazyky, kterými se Židé dorozumívali mezi sebou navzájem a se svými křesťanskými sousedy. Co byl onen pověstný *mameloš* středověkých Židů? Do jaké míry byla hebrejšтина identitotvorným prvkem židovských mužů a žen a jakou roli v jejich životě hrály vernakulární jazyky? Jakou souvislost měly jazykové kompetence s genderem? Byla hebrejšтина klasickým hagiolektem, jazykem vzdělanců a liturgie, anebo lingua franca srozumitelná širší židovské komunitě?

Je škoda, že mezi studiemi recenzované knihy nenacházíme více lingvistických exkurzů, které by vrhly světlo do problematiky židovských jazyků a komunikace. Pro naše prostředí udělal na tomto poli záslužnou práci tým badatelů v čele s Robertem Dittmanem a Lenkou Uličnou výzkumem tzv. kenaánských glos ve středověkých hebrejských rukopisech s vazbou na české země. Ukázal, jak důvěrnou znalost místního vernakuláru měli rabínské učenci, pro něž byla, stejně jako pro celou židovskou komunitu, stará čeština pokud ne mateřštinou, pak jistě samozřejmým komunikačním nástrojem.

Tuto filologickou oblast zastupuje v recenzované knize důležitá onomastická studie, jejíž autorkou je Lilach Assaf. Ta se na základě analýzy hebrejských jmenných seznamů aškenázských obětí masakrů *Norimberského Memorbuchu* soustředila na rodinné strategie udělování jmen. Jejich analýzou odhalila např. významnou úlohu žen při pojmenovávání dívek či důležitost osobních jmen při konstituci rodinné paměti a genealogické kontinuity. Rostoucí popularita vernakulárních ženských jmen, či klesající obliba ženských románských

jmen na úkor německých ve vrcholném středověku ukazuje postupnou kulturně-jazykovou asimilaci aškenázské komunity.

Assaf v kontrastu s těmito zjištěními konstatuje konzervativnost mužských židovských jmen, která jsou z velké části biblického původu. Bezesporu podnětné úvahy poněkud relativizuje povaha pramene, z něhož autorka čerpala – lze totiž předpokládat, že liturgicky koncipovaný *Memorbuch* zaznamenal i přes nářeční varianty mužská jména v oficiální bohoslužebné podobě (*šem-kodeš*), nikoli jako *kinuj* (jméno běžně užívané v komunikaci s okolím), jak tomu bývá (ale nemusí vždy být) u žen. Otázkou zůstává, zda byli aškenázští Židé více zvyklí na své oficiální jméno, anebo na podobu, jakou je oslovovali jejich příbuzní a souvěrci a do jaké míry se ta či ona podoba lišila od toho, jak byli známi ve svém křesťanském okolí. K takovému výzkumu by ovšem bylo zapotřebí vyčíst i křesťanské prameny referující o osobách známých z hebrejských textů a zároveň zohlednit skutečnost, že i záznamy *Norimberské pamětní knihy* jsou torzovitě a nepřesné: v silách přeživších totiž nebylo znát bezpečně jména (a jejich varianty) všech povražděných členů komunity, jejichž počet mohl přesahovat nejen desítky, ale někdy i několik set.

Podobně fascinujícím a doposud jen málo reflektovaným tématem jsou tzv. zákony o přepychu (*sumptuariae leges*). Obě komunity jimi regulovaly příliš honosné a proti skromnosti jdoucí veřejné vystupování, a to jak v oblasti oděvů, šperků a zkrášlování, tak v opulentnosti hostin a slavení svátků. Gerhard Jaritz rozebral toto téma na základě raně novověkých pramenů, jejichž původ však sahá do vrcholného středověku, kdy mendikantsko-asketické praktiky volající po chudobě pronikly do širších vrstev společnosti. Tyto směrnice však měly zároveň držet společenské třídy v takové sebereprezentaci, jaká jim náležela. Obě komunity sdílely v oblasti morálky ideál společenské skromnosti a cudnosti, nicméně pravidla židovské *cniut* byla v legislativní rovině nepochybně ovlivněna imperativy křesťanské *modestia*. Tato ustavení měla též chránit Židy před nepřiměřenou pozorností, která by mohla vyvolávat závist a protižidovské napětí. Metodologicky je tato studie inspirativní i pro náš prostor, zejména ve vztahu k statutům místních komunit (např. *Šaj takanot* pro raně novověkou Moravu).

Soužití v čase konfliktů analyzuje studie Eveline Brugger, zaměřující se na nejvýznamnější násilné kauzy, k nimž došlo během 14. století v Rakousku, odkud se šířily i na území českých zemích. Protižidovské bouře autorka charakterizuje především jako spontánní, státní mocí nekoordinované akce. Hlavním přínosem této kapitoly je postřeh, založený na dobových pramenech, že protižidovské násilí a s ním spojená rétorika a legislativa měly jen malý vliv na čilé ekonomické vazby, které byly obnovovány téměř okamžitě po odeznění bezprostředního ohrožení. Nelze pochybovat o tom, že se toto resuscitační úsilí projevovalo i v dalších oblastech koexistence.

K podobným závěrům dochází pro české prostředí např. Martin Musílek při výzkumu pražské měšťanské společnosti. Ten ukazuje, jak rychle se pražská obec, zdemolovaná při pogromu roku 1389, byla schopna opětovně zkonsolidovat. Je to patrné na městských knihách, dokazujících, že k převratným změnám v obchodně-právní oblasti nedošlo a že několik let po masakru byla komunita schopná fungovat ve své původní

agendě.¹ Likvidační potenciál tak měly především ty akce, které řídila anebo schvalovala nejvyšší státní autorita: V případě Rakouska lze hovořit o promyšlené a organizované destrukci v případě Vídeňské gezerý (1420/21), za níž stál vévoda Albrecht V.

Hmotná kultura, jak bylo upozorněno na začátku této recenze, je oblastí, která by mohla odhalit pozoruhodné vazby mezi křesťanskou a židovskou komunitou. Do židovských rukou se pravidelně dostávaly zástavy, jež formovaly vkus židovských věřitelů: Často šlo o luxusní umělecké předměty (oděvy, šperky, nádoby, zbraně, ba dokonce paramenta a liturgické *res sacrae*), které inspirovaly židovské umělce, iluminátory, anebo byly majetnými Židy transformovány či jednoduše akceptovány jako součást jejich domácího vybavení.²

Tzv. morové poklady (např. z Erfurtu, Colmaru, Lingenfeldu či ze Slezské Středy), které původně náležely aškenázským finančníkům a byly svými majiteli ukryty během protižidovských masakrů v polovině 14. století, odhalují, do jak úzkého kontaktu s nejvyšší (dvorskou) kulturou přicházely elitní židovské kruhy nejen prostřednictvím zástav, ale také svými soukromými zakázkami (např. židovské snubní prsteny, kidušové poháry apod.). Svět bohatých Židů, kteří stáli na vrcholku majetkově diferencované židovské komunity, v mnoha směrech překračoval úroveň jejich domácího městského zázemí. Zdá se, že mohl mít blízko patricijské, ba i šlechtické reprezentaci.

Vkus mecenášů a elit tehdejší evropské společnosti ilustruje i dobová rukopisná produkce, již se v recenzované knize věnují kapitoly z pera Katrin Kogman-Apel a Zsophie Buda. Ty se ovšem soustředí na tematiku méně exkluzivní, nejde jim o zachycení inspirací ze shora společnosti, ale naopak z jejich nižších vrstev. Kogman-Apel ukazuje, že významný aškenázský písař a iluminátor 15. století Joel ben Šimeon, zvaný Feibusch, který krátce před vypovězením Židů z moravských královských měst možná sídlil v Brně, reagoval ve své knižní tvorbě jak na rozdílné kulturní preference svých židovských mecenášů ve střední Evropě a později v Itálii, tak i na vzory křesťanských uměleckých dílen. Výmluvně to ilustruje ikonografická analýza postavy muže se strumou, který se objevuje hned v několika Joelových dílech. Zájem o velmi realistické zpodobnění tělesného postižení mohlo být formováno nejen existující křesťanskou ikonografií, ale snad i silicím zájmem o pozemský svět v duchu křesťanského humanismu. Zároveň však konvenoval i tradičnímu hodnotovému systému židovské komunity, která kladla důraz na charitativní závazky bohatých souvěrců vůči chudým a znevýhodněným.

Zsafia Buda analyzuje příklad konkrétní spolupráce křesťanských iluminátorů a jejich židovských patronů: Na příkladě očividných přešlapů umělců, kteří malovali i to, co nemuselo odpovídat náboženským představám jejich zákazníkům, ukazuje (ne)důkladnou komunikaci mezi písařskou dílnou a budoucím majitelem kodexu. Vliv křesťanské ikonografie na podobu hebrejských manuskriptů byl markantní, bez ohledu na to, zda je

-
- 1 Martin MUSÍLEK, *Patroni, klienti, příbuzní. Sociální svět Starého Města pražského ve 14. století*, Praha 2015.
 - 2 Příklady těchto kontaktů v současnosti odkrývá např. monografie: Joseph SHATZMILLER, *Cultural Exchange: Jews, Christians, and Art in the Medieval Marketplace*, Princeton 2013.

vytvářeli křesťanští, anebo židovští umělci, kteří z křesťanských skriptorií (vědomky i nevědomky) přebírali teologicky zatížené obrazové vzorce.

Předchozí řádky měly nejen přiblížit obsah jednotlivých studií a zaujmout k nim kritické (vesměs však pochvalné) stanovisko, ale především ukázat na paralely s výzkumem aškenázské komunity v českých zemích, jejíž každodennost není prozatím popsána. Zdá se, že by na základě domácích pramenů a externích paralel mohl být do budoucna načrtnut obraz, který by částečně zhmotnil život místních Židů v sousedství křesťanské komunity. Úsilí Ephraima Shohama-Steinera a týmu, který sestavil, lze pokládat za zásadní, a to i přesto, že téma zdaleka nevyčerpal. Nabídl však ukazatele dalšího směřování. Záslužná je nejen mezinárodní a mezioborová spolupráce, která je dnes již samozřejmostí, ale především snaha tematicky zapojit do odborné debaty rovněž oblasti, které zatím z hlediska obecného výzkumu středověkých židovských komunit leží na periferii (Rakousko, České země, Uhersko). Dodejme kriticky, že v uvedeném výčtu překvapivě absentuje Polsko, přestože současné medievistické studium krakovských a kaziměřských Židů zohledňuje nejmodernější metodologické přístupy.³

Lze si posteskknout, že odborníci na středověký Aškenáz donedávna přehlíželi oblasti vzdálené od tradičního centra výzkumu (tj. Německa a severní Francie), nicméně obrovské množství práce, které za poslední desetiletí vykonaly např. Eveline Brugger a Birgit Wiedl na poli výzkumu rakouského Židovstva,⁴ dává naději na změnu a pozitivní odezvu. Tímto soustředěným směrem, doufejme, vykročí i domácí judeo-medievistická studia.⁵ V regionu, odkud pocházel Bertold Bretholz, Guido Kisch či František Graus, je na co navazovat.

Daniel Soukup

3 Srovnaj výstavní katalog: Eugeniusz DUDA (ed.), *Cracovia Iudaeorum 3D*, Krakow 2013.

4 Eveline BRUGGER – Birgit WIEDL, *Regesten zur Geschichte der Juden in Österreich im Mittelalter*, Bd. I–IV, Innsbruck 2005–2015.

5 Lenka BLECHOVÁ – Eva DOLEŽALOVÁ – Martin MUSÍLEK – Daniel POLAKOVIČ – Tomáš VISI – Jana ZACHOVÁ, *Archiv český, díl XLI. Prameny k dějinám Židů v Čechách a na Moravě ve středověku: Od počátků do roku 1347*, Praha Filosofia, 2015.

Susanne HÄRTEL

Jüdische Friedhöfe im mittelalterlichen Reich

(= Europa im Mittelalter, Band 27)

Berlin – Boston, De Gruyter 2017, 419 s., ISBN 978-3-11-053560-0.

Studie, pojednávající o problematice židovských hřbitovů, si klade za cíl podrobné zmapování vzorku pěti hřbitovů (v Magdeburgu, Řeznu, Špýru, Curychu a Dortmundu) a následně usiluje o zobecnění závěrů tohoto výzkumu.

V úvodu autorka vytyčuje hlavní výzkumné otázky, v jejichž středu stojí zkoumání náboženských a sociálních rozdílů mezi židovskou menšinou a křesťanskou většinou. Problematika hřbitovů aškenázského Židovstva v říši dosud nebyla předmětem systematického výzkumu, pouze jednotlivých případových studií a specializovaných odborných článků, popřípadě porůznu se vyskytujícími zmínkami v odborné literatuře. Autorka představuje publikace, které danou problematiku tematizovaly, jako např. řadu *Germania Judaica* nebo práce Trevírské školy. Konstatuje, že dosud nedošlo k souhrnným rešerším, které by obsáhly více oborů, tedy dějiny umění, archeologie, historii (politickou, kulturní a společenskou), dějiny literatury, religionistiku či epigrafiku. Mezi badatelskými přístupy podtrhuje zájem o způsoby a projevy židovského myšlení. Jako základní výchozí přístup své práce definuje srovnávací metodu.

Základní kategorie, se kterými autorka při komparaci pracuje, jsou: země (pozemek), pohřbívání mrtvých, náhrobky a návštěvníci hřbitova. Tyto kategorie jsou pojednány v jednotlivých kapitolách, dále členěných na vizualitu, praxi a sémantiku zkoumané problematiky. Přes tyto vágní názvy kapitol je v knize pracováno s řadou konkrétních a velmi zajímavých informací. V první kapitole, nazvané *Země* (ve smyslu pozemek) autorka pojednává o hlediscích výběru pozemku, na kterém byl hřbitov založen. S ohledem na rabínskou zásadu, že pohřbený nesmí být sekundárně přemístěn na žádné jiné místo, byla věnována výběru pozemku značná pozornost. Hřbitovy byly zpravidla zakládány na předměstí, ale měly být snadno přístupné, vznikaly tedy u cest, ať už pozemních nebo vodních; musel zde být zdroj vody; okolí hřbitova mělo být stranou městského ruchu, obklopeno zahradami nebo polnostmi.

V oddílu věnovaném praxi autorka přibližuje způsoby, jakými židovské obce tyto pozemky získávaly a od koho je kupovaly, zda se jednalo o městskou správu anebo církevní instituce. Kanonické právo obecně ukládá povinnost ochrany hrobů. Židé mohli jen obtížně budovat nové synagogy, v opravování starých jim však nebylo bráněno. Při koupi církevních pozemků dále platilo pravidlo, stanovené už ve sbírce *Decretum Gratiani*, totiž, že majetek církve mohl být prodán pouze v případě naléhavé potřeby. Tomu samozřejmě odpovídaly ceny, které byly spíše vysoké, ale židovské obce se je nezdřáhaly platit, protože hřbitov byla jejich základní kultovní potřeba. Proto také movití členové obcí přispívali na výdaje spojené se získáním pozemku a zastupovali obec při signování kupních smluv. Důležitým hlediskem při výběru místa pro hřbitov bylo také, aby místo nesousedilo s křesťanským hřbitovem. Pro pozemek stranou městského jádra dále mluvila zásada Talmudu, že mrtví jsou nečistí a hřbitov má špatné *omen*.

V neposlední řadě zde byla otázka židovských nároků na hřbitovy ve městech, odkud byli Židé vypovězeni; jejich nárok na hřbitov zůstal v platnosti a pohřbívání mrtvých mohlo být obnoveno poté, co se znovu vrátili. Nedělo se tak ale vždy. Na opuštěných hřbitovech městské rady zpravidla povolovaly zřízení řemeslných dílen, chudobinců apod., ovšem nikoliv neomezeně *ad afflictum perpetuum*, ale s pravidelně obnovovaným dočasným právem užívání a za zvláštních podmínek. Hřbitovy si podržely svůj původní, židovský vzhled i dávno po vypovězení Židů. Jen výjimečně se na nich začali pohřbívat také křesťané, jak se to dělo v Curychu. V podkapitole věnované sémantice autorka uvádí, jak se hřbitovy (a všechny reálie s nimi spojené) označovaly v hebrejských pramenech. Vzhledem k tomu, že epigrafika na židovských náhrobcích je zpravidla mnohomluvná a lyrická, resp. obsahuje elogia a údaje o dobrých skutcích (*micvot*) zesnulého, nepřekvapuje, že hebrejské prameny skýtají také údaje o cestě pozůstalých a vůbec návštěvníků na hřbitov. Latinské a německé prameny jsou v tomto směru podstatně stručnější.

V kapitole nazvané *Oplocení* (ve smyslu oddělení hřbitova od okolí ohradou nebo zdí) autorka pojednává o způsobech tohoto vizuálního rozhraničení a konstatuje nijak překvapivé skutečnosti, totiž že hřbitov byl zpravidla obehnán zdí či plotem tak, aby na něj nebylo zvenčí vidět, měl jeden hlavní vstup, který nebyl zbytečně nápadný. Křesťanům byl přístup na židovský hřbitov zapovězen a zvědavci, lidé pasoucí zvířata a zejména vandalové byli pokutováni městskou správou. Městská rada ručila za právo a pořádek ve městě, tedy i za ochranu židovské menšiny a židovského majetku včetně hřbitova. Na hřbitov nesměla vstupovat zvířata. Přístup na hřbitov však měli jednotliví křesťané (šábesgójóvé), kteří zde vykonávali placené práce, strážci, popřípadě osoby pověřené údržbou. V sémantické části kapitoly se studie zabývá hebrejskými a latinskými názvy hřbitovního prostranství.

Kapitola *Nebožtíci* pojednává o pohřbených osobách. Valnou většinou se jednalo o Židy, zemřelé pokojnou smrtí, jak dokazují archeologické výzkumy, které nezjistily mnoho tělesných znetvoření či zlomenin. Vysoký je počet dětských hrobů, a to i v porovnání s křesťanskými hřbitovy: celých 56 procent. Další rizikovou životní etapou, kdy docházelo k velkému počtu úmrtí, byl věk mezi 20 a 39 lety. Jen poměrně malý počet pohřbených se dožil věku přes šedesát až sedmdesát let.

Masové hroby, které musely být vykopány po protižidovských bouřích zejména roku 1096 a v polovině XIV. století, jsou dosvědčeny dobovými prameny, ale nebyly dosud objeveny – byť existovaly. Přeživší nepochybně usilovali o pohřbení svých blízkých, ale je otázkou, zda to v dané situaci bylo vůbec možné. Rabi Salomon ben Simson nás zpravuje o pohřbení zavražděných Židů roku 1096 v devíti jámách na hřbitově v Mohuči, ovšem po některých pogromech už nežítal nikdo, kdo by se o mrtvé postaral. V Mohuči mrtvé ostatně nepohřbili Židé, ale křesťanští měšťané.

V pokojnějších časech byli mrtví na hřbitov nesení nebo vezeni. Mrtví muži měli přes oblečení přehozený talit (s jednou chybějící trásní – *cicit*), zemřelí oběho pohlaví byli dopravováni na hřbitov zahaleni do kusu plátna. Hebrejská literatura zná řadu ustanovení ohledně rituálu pohřbívání: například *Sefer chasidim* (česky *Kniha spravedlivých*, dílo řezenského rabína Judy ben Samuela, které shrnuje každodenní náboženskou praxi aškenázského Židovstva) stanoví způsob zhotovení rakve na místě posledního odpočinku,

ale např. ve Wormsu bylo zvykem nechat sbít rakev už ve městě. Rituální očištění mrtvého (hebrejsky *tahara*) bylo prováděno také až na hřbitově. Židovským specifikem byla dále trvalost hrobu. Hloubka hrobu u dospělých byla stanovena na 1,80 m, hloubka hrobu u kojenců na 0,70 m. V Praze se mrtvým na oči pokládaly břidlicové úlomky. Hroby byly orientovány směrem na východozápad, hlava otočena východním směrem, tedy k Jeruzalému. Za převoz mrtvého Žida se platil poplatek, jak dosvědčují i prameny k dějinám českých a moravských Židů.¹

Pečlivě vypracována byla rovněž pravidla, týkající se otázek, kdy bylo možno uspořádat pohřeb, pokud úmrtí připadlo na některý z náboženských svátků; o sabbatu, kdy platil zákaz práce, se mohla podle dobrozdání Jakoba ben Moše Levi Moelina (Maharila) očista mrtvého svěřit křesťanům atd. Pohřeb o sabbatu zesnulého souvěrce se mohl konat následující den, u delších svátků, například Chanuky, však bylo rozhodování složitější. Protože Židé hodně cestovali, mohla je smrt zastihnout mimo domov, a také zde je responsní literatura podrobná, zejména co se týká v případě *agun*,² které se stávaly vdovami a mohly se provdat až po průkazném zjištění manželova úmrtí, tedy i místa jeho posledního odpočinku. Rabíni řešili také otázky, zda Žid, na kterého byla uvalena klatba (hebrejsky *cherem*), má za svá provinění pykat i po smrti, zda má být pohřben stranou ostatních hrobů, popřípadě pochován křesťany.

Zcela zásadní pak pro Židy bylo, aby mrtví zůstali na místě a s jejich těly nebylo manipulováno. Roku 1519, kdy došlo ke geseře Židů z Řezna, si Židé u městské rady stěžovali: a to nikoliv na vypovězení, ale na poškození jejich synagogy, domů a hřbitova. Roku 1521 soud rozhodl, že Židé mají být odškodněni. Mrtvým bylo zaručeno setrvání na místě odpočinku, tedy na hřbitově. Otázka, co se má dít se hřbitovy po vypovězení Židů, byla vzhledem k periodickému vyhánění Židů z říšských měst přetřásána a projednávána četnými městskými radami v průběhu celého středověku. Synagogy mohly být, často s povolením Svatého Stolce, přebudovány na křesťanské sakrální budovy, jako např. v Rothenburgu (u nás v Jihlavě),³ integrita židovského hřbitova však byla citlivou otázkou s ohledem na již zmíněnou kanonickou klauzuli o respektování židovských hrobů. Samozřejmě, docházelo ke zcizování náhrobků, ale k exhumaci jen v případech výjimečných.

V sémantické části kapitoly jsou zpracována označení pohřbených v hebrejských a latinských/německých pramenech, a to jak Židů, tak i křesťanů. Na obou stranách platí, že se o tělech zemřelých jiného vyznání někdy mluví s despektem, tak například Christophorus Hoffmann (zvaný Ostrofrancus) popisuje židovské mrtvolky jako *foeda* a *spurcissima*.

Pátá kapitola nese název *Kameny* (ve smyslu náhrobky). Z vizuálního hlediska se zabývá vnějšími znaky náhrobků (hebrejsky *macev*), jejich výzdobou, užitým písmem,

1 Srov. Lenka BLECHOVÁ – Eva DOLEŽALOVÁ – Martin MUSÍLEK – Jana ZACHOVÁ (edd.) ve spolupráci s Danielem Polakovičem a Tamášem Visi, *Prameny k dějinám Židů v Čechách a na Moravě ve středověku. Od počátků do roku 1347*, Archiv český XLI, č. 196, Praha 2015, s. 171–172.

2 Výraz „aguna“ v překladu znamená „zakotvená“, tedy žena, která pohřešuje muže, je však podle halachy vdaná.

3 Srv. Shlomo SIMONSOHN, *The Apostolic See and the Jews*, Toronto 1988, s. 748, č. 643; *Archivio Segreto Vaticano, Reg. Lat. 269*, fol. 320v–321r.

obsahem nápisů⁴, ochrannou funkcí jednotlivých formulí (ať je jeho/její duše svázána do svazku živých – hebrejsky *tebe nišmato/nišmatah crura bi-cror ha-chajim*). Více textu na židovských náhrobcích mělo za cíl zajistit zesnulým, aby, až přijde čas, zdárně dospěli do „světa, který přijde“. Údaje o zesnulém uvádějí jeho jména (svaté a hebrejské), rodinný původ, jméno otce, někdy matronym, učenost, skutky vykonané pro komunitu a další zásluhy. Celkově nápisy zrcadlí obraz učené, ve společenství souvěrců angažované a solidární menšiny. Náhrobky se liší velikostí a do jisté míry i květnatostí, respektive šíří epitafu. Tato část studie se zabývá rovněž dalším osudem náhrobků, které byly zcizeny a použity pro jiné účely a nacházejí se porůznu zabudované do ulic jednotlivých měst. V sémantické části autorka shromažďuje označení náhrobků v hebrejských a latinských/německých pramenech.

Šestá a poslední kapitola je věnována návštěvníkům židovského hřbitova. Návštěva hrobů zemřelých byla v judaismu ukládána jako jedna z náboženských povinností. Židé navštěvovali hroby svých blízkých a konali poutě ke hrobům učenců. V dramatických dobách, jako například ve Vídeňském Novém Městě roku 1450, mohli rabíni doporučovat návštěvu hřbitovů spíše v malých skupinkách, aby se zbytečně nedráždila zášť křesťanského obyvatelstva. Židé neváhali podnikat dlouhé cesty, aby navštívili rodinné hroby, jako řezanští Židé, kteří se po vypovězení usídlili v Uhrách a po uplynutí nějaké doby se vydali na návštěvu řezenského židovského hřbitova.

Na pohřbech zejména čelných představitelů obce, *parnasů*, či slavných učenců obvykle byla očekávána vysoká účast truchlících z řad místních i přespólních. Oblečení truchlících se řídilo předpisy pro oblečení Židů a nelišilo se od běžného, bylo ovšem natrženo na znamení smutku (hebrejsky *keri'ah*). Pohřební průvod se ze hřbitova vracel bosky, se zahalenými hlavami. Kdo šel ze hřbitova přímo do synagogy, musel si umýt ruce a očistit se od nečistého ducha, který na hřbitově vládl. *Sefer Nizachon* (česky *Kniha vítězství* z pera rabiho Jom Tov Lipmana Mühlhausena) se zmiňuje o sedmidenním období nečistoty. Očista má svůj původ v biblických dobách, stejně jako víra, že návštěvníci vracející se ze hřbitova jsou ohroženi nečistými silami.

Rabíni, například z Brna pocházející Israel ben Chajim Bruna (Mahari Bruna), rovněž přetřásali otázky spojené se *šivou*, obdobím smutku bezprostředně po skonu, a následným obdobím truchlení, které mělo v případech rodičů trvat dvanáct měsíců: kdy se mělo zahájit v případech odloženého pohřbu, jaká pravidla bylo nutno dodržovat atd. Bylo zvykem navštěvovat hřbitov také během půstů, poutě ke hrobům učenců konalo Židovstvo nejen aškenázské, ale také sefardské, jak nás o tom zpravuje cestopis rabiho Petachji ben Jakoba z Řezna. Návštěva hrobu významné osobnosti mohla pomoci při neplodnosti a nemoci a měla celkově blahodárný vliv na poutníka. Na hrobech učenců se vršily lístky a votivní dary, dokonce náčiní pro obřizku. Konečně v sémantické části kapitoly jsou uvedeny výrazy, označující ztrátu, tedy úmrtí.

V závěru knihy jsou shrnuty důvody pro fenomenologický přístup ke zpracování tématu, který umožnil inter-religiózní analýzu problematiky zkoumaného vzorku

4 Na s. 236 uveden chybný rok 277 místo 5277.

židovských hřbitovů: styky Židů a křesťanů, křesťanské a židovské vnímání zahrady mrtvých, otázku vzájemné informovanosti obou skupin a další.

V příloze je poskytnut přehled jednotlivých dochovaných náhrobků na židovských hřbitovech v Magdeburgu (6), Řeznu (53), Špýru (48) a Curychu (8). Seznam náhrobků na hřbitově v Dortmundu chybí. Rozsáhlý seznam pramenů a literatury poskytuje přehled o veškerém listinném materiálu a všech konzultovaných pracích. Kniha je opatřena základním jmenným rejstříkem a rejstříkem lokalit.

Obsáhlá studie Susanne Härtel nese ambiciózní název *Židovské hřbitovy v říši ve středověku*. Už sám název je ovšem zavádějící, protože autorka své komparatistické pojednání založila na pěti židovských hřbitovech, což byl jistě postačující vzorek pro dizertační práci, ze které tato kniha vznikla. Jestliže sama autorka uvádí, že na území říše se nacházelo celkem 150 židovských hřbitovů, je výchozí vzorek neobyčejně malý a *eo ipso* jsou i závěry pojednáváné studie nedostatečně průkazné. Není úplně jasné, proč se autorka nerozhodla zahrnout do výzkumu nějaký hřbitov s kontinuálnější existencí, jako je například Starý židovský hřbitov v Praze. Právě na pražském hřbitově lze názorně ukázat, že Härtelové závěry nejsou obecně platné. Autorka například uvádí, že hřbitovy byly umísťovány v předepsané vzdálenosti od městského osídlení, ale právě pražský hřbitov se nachází přímo na území Židovského města.⁵

Celkově však je kniha výsledkem velmi pracného a důsledného, byť jen parciálního přístupu k problematice židovských hřbitovů a obsahuje mnohé užitečné informace, ze kterých by mohly vycházet širěji pojaté odborné studie. Protože ve středověku bylo aškenázké Židovstvo poměrně kompaktní, není důvod se obávat rozšíření zkoumaného vzorku o další hřbitovy a země, a naopak by bylo velmi zajímavé zjistit zvyklosti jednotlivých lokalit, podmíněné politickými událostmi. Autorku je také nutno pochválit za pečlivé studium hebrejských pramenů (zejména *Sefer chasidim*) a relevantního diplomatického materiálu.

Lenka Blechová

5 Autorka je si této okolnosti vědoma, viz pozn. 105 na straně 65.

Joachim BAHLCKE – Kateřina BOBKOVÁ-VALENTOVÁ –
Jiří MIKULEC (eds./Hrsg.)

Religious, Violence, Confessional Conflicts and Models for Violence Prevention in Central Europe (15th – 18th Centuries) / Religiöse Gewalt, konfessionelle Konflikte und Modelle von Gewaltprävention in Mitteleuropa (15. – 18. Jahrhundert)

Praha – Stuttgart, Historický ústav – Universität Stuttgart 2017, 383 s.,
ISBN 978-80-7286-305-1; 978-3-00-056765-0.

Otázka náboženství v souvislosti s konfesijním násilím v období raného novověku se před čtyřmi lety stala tématem interdisciplinární konference, kterou v Praze uspořádal Historický ústav Akademie věd ČR a Jablonski-Forschungsstelle univerzity ve Stuttgartu. Její texty byly zpřístupněny v konferenčním sborníku, jehož hlavní tematické okruhy sledovaly typy konfesijního násilí, jeho aktéry, respektive média a modely dobové prevence násilí. Klíčovým problémem, který editoři zmiňují v úvodu sborníku, a který by měl napomoci rozkrýt podstatu náboženských konfliktů a násilí, je otázka politicko-sociální integrace a formování kolektivní identity v raně novověké společnosti.

S ohledem na skutečnost, že jednotlivé texty byly vydány v německém nebo anglickém jazyce se ovšem jako základní problém jevila samotná definice německého termínu „Gewalt“, respektive anglického „violence“, které při překladu do češtiny nabízí možnosti poměrně široké palety výrazů, a to nejen „násilí“, jež se objevilo v názvu konferenční akce. Nad tímto problémem se ve sborníku zamýšlel pouze příspěvek Marie-Elisabeth Ducreaux. Ta v případové studii věnované rekatolizační praxi i teorii na mimošském panství Johanna Putze z Aldersturnu v době pobělohorské ukázala na sémantický problém, spojený právě s víceznačností termínu „Gewalt“ v německém jazyce, která ovlivňuje i teoretické zázemí výzkumů a interpretace násilí v konfesijní praxi raného novověku. Autorka se na typovém příkladu zabývala specifickými podmínkami, za nichž konfesijní násilí vznikalo a z nichž lze vyvodit kritéria, jak rozlišit konfesijní a politické násilí. Ducreaux přitom do jisté míry reflektuje změnu paradigmat, k níž dospělo západoevropské bádání v posledním desetiletí, kdy koncept konfesionalizace nahrazuje postupně přístup právněhistorický. To znamená, že interpretace konfesijního násilí vychází z dobové právní teorie, která přináší posun i do vnímání rekatolizační zeměpanské politiky v českých zemích doby pobělohorské, jež je recipována pouze jako akt symbolického násilí. Postupy, které na svém panství v oblasti katolické náboženské praxe zavedl či podporoval Putz z Aldersturnu i jeho teoretické texty, Ducreaux nahlíží právě v kontextu symbolického násilí, neboť šlechtic patřil k horlivým propagátorům tradiční i inovativní katolické praxe. I když základem tohoto přístupu byla podpora „katolické výchovy“, respektive výchovy ke katolické víře, jeho vystupování v sobě ve vztahu k příslušníkům jiných konfesí samozřejmě neslo významný konfliktní potenciál.

Jako úvod sborníku byl zařazen chronologický přehled Winfrieda Eberharda o vývoji nábožensky motivovaného násilí jako fenoménu, provázejícího evropskou společnost od středověku až na práh moderní doby. Středověk je tu prezentován jako období, kdy byla v praxi realizována zásada náboženské jednoty vymáhané násilím, jež nabývalo různé formy střetů s herezí. Zlom v tomto vývoji přinesla reformace, která posílila roli světských

vrchností ve vztahu k náboženské praxi. Konfesionalizace, provázející formování církví od 16. století, se pak stala podnětem pro vznik řady náboženských konfliktů. Ty vycházely ze světského zázemí konfesí a souvisely s posilováním „nároku na výlučnou pravdu“ jednotlivých konfesijních stran, z ohrožení jednoty a identity konfesijních společenství. Eberhard věnoval pozornost i stratifikaci forem náboženského násilí od mediálního a symbolického až k násilí fyzickému, které ústilo v hrdelní tresty proti jednotlivcům či v náboženské války. Epocha nábožensky motivovaného násilí měla dle autora končit s nástupem národních států, kdy se impulsem pro vznik konfliktů stávaly již hodnoty nového systému identity, spojené s definováním moderních národů. Otázkou ovšem je, zda je možné tuto tezi beze zbytku aplikovat na vývoj všech evropských národních států, zvláště v souvislosti s tzv. druhou konfesionalizací v druhé polovině 19. století.

První oddíl sborníku s příspěvky, věnovanými různým typům konfesijního násilí, přinesl poměrně pestrou paletu studií. V úvodu se Petr Hlaváček zabýval osobou inkvizitora Heinricha Institoris a přetrvávajícím náhledem na jeho činnost, spojenou dominantně s literárním dílem. Institoris je, a dobově také byl, vnímán v souvislosti s násilím, využívaným jako nástroj náboženské, či spíše církevní disciplinace. Hlaváček přiblížil Institorisovy aktivity při pobytu v českých zemích, kdy byl konfrontován s bikonfesijním prostředím. Zde pod tlakem okolností byla jeho činnost redukována na pouhé disputace, polemiky a osobní přesvědčování.

Prostor pro konfesijní konfrontaci poskytovaly na sklonku 16. a počátku 17. století i pohřební kázání, a to napříč konfesemi. Témuto tématu se věnovala Radmila Prchal Pavlíčková. Představila kázání jako prostor konfrontace a vzájemného vymezování konfesí, který měl z hlediska obsahového blízko k letákům a pamfletům a stal se součástí dobové konfesijní propagandy. Autorka definovala pohřební kázání také jako médium konfesionalizace – ovšem bez kontextu mediálních teorií. V její interpretaci byla pohřební kázání prostředkem, který lze z hlediska literárního i náboženského nahlížet v různých významech – teologické jednoduché texty, typ moralistní literatury, součást kolektivní paměti, prostředek disciplinace etc.

Joachim Bahlcke tematizoval otázku náboženského násilí proti dětem v kontextu raně novověkých zákonných norem z oblasti poručnictví a opatrovnictví ve středovýchodní Evropě. Doložil, že od 16. století bylo nábožensky motivované donucování ve sféře poručenských záležitostí spíše pravidlem. Pro Čechy je připomenuta jako první z takových vln nucení dětí ke konverzi etapa 1547/48, která zasáhla dorost Jednoty bratrské. Autor ale zohlednil i postupy zeměpanské rekatolizační politiky doby pobělohorské, které byly na rozdíl od období poloviny 16. století v prostředí, kde zmizely limity bývalé tolerance „z nutnosti“, či přesněji multikonfesijního prostředí, jasně a cíleně definovány.

Na Bahlckeho příspěvek navázala studie Josefa Kadeřábka a Veroniky Mezerové o genderových aspektech protireformačního tlaku v pobělohorských Čechách. Na základě dobové literatury i pramenů úřední provenience zejména z měst pražských a královského města Slaného autoři doložili diferencovaný postup rekatolizační politiky k ženám v samostatném postavení. Proti nim měly být uplatňovány podobné násilné postupy jako ve vztahu k mužům, a ženám provdaným, vůči nimž byl vyvíjen spíše psychický nátlak prostřednictvím manželů. Jistým problémem je argumentace autorů, opřená při definování

postavení provdaných žen o vybrané tituly dobového tisku, jejichž autoři se rekrutovali zejména z prostředí Jednoty bratrské. To zásadně ovlivnilo náhled na postavení ženy ve společnosti, které bylo definováno v první řadě její závislostí na mužích. Jednostrannému náhledu bratrské moralistní literatury však odporovala realita běžného samostatného ekonomického podnikání městek, která nezmizela ani v době pobělohorské.¹

Specifické téma reflexe náboženských kontroverzí v medicínských textech přiblížil Karel Černý. Zabýval se situacemi, v nichž se prolínala medicína, náboženství a násilí. Tematizoval dobové diskuse o medicínských tématech v kontextu kontroverzí katolických a protestantských teologů, násilí jako důsledek víry v lidské původce epidemií moru a v neposlední řadě otázku lázeňské léčby jako prostředku uvolnění psychického tlaku, který sebou mohl nést život v ženských klášterních komunitách.

Jistým pendantem k textu Marie-Elisabeth Ducreux je příspěvek Mony Garloff o významu termínu „Gewalt“ v osvětských textech. Autorka hledala definování tohoto pojmu v dobových časopisech a encyklopediích, které představují základní osvětské literární formy. Zde je „Gewalt“ definován na základě dobové teorie státu, tj. vystupuje v symbióze významu násilí a moci. V této souvislosti byla přiblížena i otázka náboženské tolerance z pohledu osvětských teoretiků: opírala se o požadavek podřízení duchovní vrchnosti světské moci. Náboženskou toleranci měl zajišťovat stát bez církevních vlivů.

Oddíl, věnovaný typům konfesijního násilí, uzavírá literárněvědný text Tomáše Havelky k otázkám katolických postil, respektive atakům jejich autorů vůči nekatolíkům. Agrese byla latentně přítomna ve všech těchto textech, lišila se jen intenzita a rozsah výpadů. Katolické postily přinášely ovšem nejen stereotypní negativní obrazy nekatolíků, ale i strategie pro setkání s nimi, případně scénáře zvládnání jednoduchých polemických dialogů. Důležitým prostředkem argumentace postil byla exempla denuncijící, často až zesměšňující protestanty. V souvislosti se zpracováním tématu se nabízí otázka případné konfrontace přístupu katolických autorů postil s literáty protestantskými a jejich pojetím, které se v této studii neobjevilo. Přínosné by bylo i spojení teoretického zázemí literární vědy s knihovědným badáním, které by do problematiky obsahu literárních textů vneslo otázky jejich produkce, distribuce a recepce.

Následující celek studií se zaměřil na náboženství jako konfliktní faktor a jeho aktéry, respektive prostředky. První fenomén, tj. aktéři, se prioritně objevují už v úvodním příspěvku Lenky Blechové. Ta se zaměřila na vztah benátské správy k ortodoxní církvi ve městě, ale i na území pod její vládou na jaderském pobřeží. Východiskem studie bylo porovnání záměru florentské unie mezi západní a východní církví s jeho realizací v praxi. Autorka dokumentovala vcelku flexibilní a pragmatický vztah Benátčanů k obyvatelům pravoslavného vyznání, vycházející z aktuální politické i náboženské situace. Snaha o maximální využití hospodářských zdrojů obsazených území do značné míry eliminovala využití přímého konfesijního násilí.

Státní, respektive zeměpanská moc jako zdroj konfesijní represe se objevuje i v příspěvku Evy Kowalské, která se zabývala rekatolizační politikou v Uhrách zejména v poslední

1 Srovnej např. Michaela HRUBÁ, *Zvonění na sv. Alžbětu*, Praha 2011, zejména s. 210–230.

třetině 17. století. Panovník tehdy využil široké spektrum forem rekatolizačního nátlaku, který ovšem nevyústil v přímý zákaz praktikovat protestantské konfese. Na příkladu Bratislavy a Modry autorka dokumentovala jistou kontraproduktivnost uvedených opatření, která ve výsledku mohla pronásledované, zejména luteránské sbory i posílit. Nabízí se analogie se situací Jednoty bratrské v Čechách před vydáním Majestátu v roce 1609, kdy vedení Jednoty oceňovalo zesílené pronásledování sborů zvláště po roce 1602 jako jistý mobilizační faktor.² Konfesijní násilí spojené s rekatolizační zeměpanskou politikou jako kontroverzní fenomén tentokrát v bikonfesijní společnosti Těšínska prezentuje i studie Veroniky Chmelařové. Věznění nekatolíků jako forma nátlaku, byť se opírala o součinnost světských a církevních autorit, se ukazovala i zde jako omezeně účinná a ve výsledku nezabránila konvertitům v návratu k původní luteránské konfesi.

Josef Hrdlička se soustředil na další významné aktéry konfesijně motivovaného násilí: Mohli se jimi stávat šlechtičtí majitelé českých a moravských vrchnostenských měst, a to navzdory náboženské pluralitě, vyhlášené Majestátem i pro poddané. Deklarovaná náboženská svoboda se dostávala do konfliktu se zájmy řady majitelů panství, kteří realizovali vlastní konfesijní politiku opírající se zejména o jejich patronátní právo. Vzhledem k tomu, že všechna vrchnostenská města tehdy představovala multikonfesijní prostředí, vytvářela z hlediska náboženského vývoje významný konfliktní potenciál. Ten mohl překračovat i lokální hranice a přispívat k eskalaci konfesijních konfliktů na zemské úrovni.

Pohled na osudy jednotlivce, který se ve svém životě pohyboval na dvou vyhraněných stranách konfesijního spektra v českých zemích doby pobělohorské, nabídl příspěvek Marie Ryantové. Výjimečný život luterského konvertity a emigranta, původně dominikána Jiřího Holíka, umožnil autorce zamyslet se nad rolí konfesijního násilí v různých životních situacích, kterými procházela řada obyvatel českých zemí.

Rovinu prostředků, využívaných konfesijními stranami ve vzájemných konfliktech, prezentují příspěvky Jany Hubkové a Kateřiny Pražákové. Prvně jmenovaná se zabývala letákovou tvorbou v první třetině 17. století jako potenciálním prostorem pro realizaci konfesijního násilí, či spíše nátlaku. Zaměřila se na publicistické aktivity z doby stavovského povstání a bezprostředně po jeho porážce, které vycházely od předních intelektuálů protivných konfesijních stran. Jejím tématem se stala situace českých, přednostně utrakvistických a bratrských exulantů v luteránském Sasku, reflektovaná letákovou tvorbou. Zatímco letáky z doby kolem povstání autorka prezentovala jako prostředek konfesijního nátlaku, v případě druhém luteránské letáky saské provenience o existenci konfesijního nátlaku přímo vypovídaly. Letákovou tvorbu autorka konfrontovala s dobovými normáliemi a kronikářskými záznamy, které korigovaly případné propagandistické posuny v jejich textech.

Kateřina Pražáková se soustředila na novinové zpravodajství. Zejména na základě rozboru psaných novin z obsáhlé novinové sbírky pánů z Rožmberka sledovala, jak se v tomto médiu odráželo, respektive bylo propagandisticky prezentováno, téma povstání v Nizozemí ve druhé polovině 16. století. Autorka je představuje jako násilí, pramenící

2 Olga FEJTOVÁ, *Jednota bratrská v městech pražských v době předbělohorské a rejstřík členů pražského sboru*, Praha 2014, s. 24.

z konfesijních sporů. Klade si otázku, jaký obraz si o něm mohl vytvořit dobový šlechtický čtenář. Pokus posunout téma konfesijního násilí přítomného v různých typech médií do roviny recepce tohoto tématu u čtenářů je nepochybně významným pozitivem příspěvku. Problémem je, zda noviny doby předbělohorské jsou nejvhodnějším médiem pro hledání odpovědi na tuto otázku. Již starší výzkumy totiž prokázaly, že byly propagandistickým přístupem editorů a autorů ovlivněny jen velmi omezeně,³ což koneckonců potvrdila i Pražáková.

Závěrečný celek studií tvoří kompaktní skupina příspěvků, které z různého úhlu pohledu rozebírají téma prevence násilí, přednostně konfesijního, prostřednictvím diskusí a polemik. Jednotlivé studie tematizují obvykle dílo některého z evropských teologů a literátů různého konfesijního zázemí, který se vyjadřoval k uvedenému tématu, tj. legitimitě a možnosti použití násilí v konfesijním zájmu. Výjimku tu představuje článek Thomase Wünsche, jenž se vrací k problematice pokusů o sjednocení západního a východního křesťanství, kterému se věnuje na úrovni regionální, tj. brestské unie, uzavřené na sklonku 16. století pro východní část polsko-litevského státu. Wunsch dokládá na katolickém teologickém díle Jana Sacrana i dalších autorů trvale přítomný nárok podrobení řeckého ritu. Na reálné probíhající dobové polemikách obou konfesijních stran ovšem dokumentuje, že čím intenzivněji probíhaly, tím více mizela tendence transformovat tyto spory v reálné politické, respektive vojenské konflikty.

Téma násilí se objevilo rovněž v díle Petra Chelčického, které prezentoval Jaroslav Boubín. V souvislostech dobového nábožensko-politického vývoje v Čechách se stalo dokonce ústředním pojmem Chelčického tvorby. Násilí vnímal pod vlivem učení valdenských jako základ světské moci a jeho užití v náboženských otázkách proto mělo souviset výhradně s propojením světské a církevní moci. K eliminaci násilí mohlo tudíž vést jen oddělení obou mocí. V úzké vazbě na tento příspěvek se Jiří Just zabýval problematikou argumentace v otázce použití násilí u Jednoty bratrské, která se o Chelčického dílo v mnoha ohledech opírala. Bratři čelili od počátku 16. století vyhrocené konfesijní polemice, na niž odpovídala řada jejich spisů. Just vybral dílo Prokopa z Jindřichova Hradce, které bylo vydáno právě v první dekádě století. Prokop vystupoval v intencích Chelčického argumentace proti hlasům, obhajujícím použití násilí k prosazení víry. Poukazoval na to, že nutným předpokladem jejího přijetí je dobrovolnost.

Gabriela Wąs přiblížila vývoj názorů teologa a reformátora Kašpara Schwenkfelda na otázku vztahu víry a násilí, které dospěly od počáteční obhajoby použití jistého nátlaku ze strany církevní a světské moci v procesu formování církve, přes postupné odmítání násilí až k úplnému popření role moci v oblasti náboženství. Autorka doložila, jak v dobách komplikovaného konfesijního vývoje 16. století mohly nábožensko-politické změny ovlivňovat a formovat názory teologů a měnit zaměření jejich diskusí.

Závěr svazku nás opět vrací do domácího prostředí. Jiří M. Havlík se zabýval obsahem komentářů Svatováclavské bible. Jejich autoři cílili s oporou v komentářové,

3 Srovnej Tomáš RATAJ, *České země ve stínu půlměsíce. Obraz Turka v raně novověké literatuře v českých zemích*, Praha 2002, s. 35–36.

exegetické, katechetické, historické a polemické literatuře své často velmi útočné texty zvláště proti Jednotě bratrské. Kritické výpady proti nekatolíkům se následně staly stabilní a neměnnou součástí editovaných biblických překladů až do přelomu 18. a 19. století, kdy vydání tolerančního patentu změnilo konfesijní situaci v zemi a vytvořilo předpoklad k jisté ekumenické smířlivosti.

Jak bylo zmíněno v úvodu, sborník věnovaný tématu konfesijního násilí v době raného novověku se bohužel s výjimkou několika textů nezamýšlel nad vlastním termínem násilí a jeho vymezením s ohledem na jazyk jednotlivých studií. Deficit metodického úvodu, který by se zabýval sémantikou termínu a jeho definováním v různých souvislostech konfesijního vývoje, tak do jisté míry devalvoval vyznění publikace. Ta byla sestavena z řady podnětných studií, jež mohou významně přispět k výzkumům raně novověkého konfesijního vývoje a zejména rozvíjet u nás stále nedostatečně reflektované paradigma konfesionalizace. Vůči němu se ve sborníku polemicky vymezila jen Marie-Elisabeth Ducreux.

Olga Fejtová

Wolfgang REINHARD

Die Unterwerfung der Welt. Globalgeschichte der europäischen Expansion 1415–2015

München, C. H. Beck 2016, 1648 s., 122 ilustrací a map, ISBN 978-3-406-68718-1.

Série monografií *Historische Bibliothek der Gerda Henkel Stiftung*, jež vychází v prestižním mnichovském nakladatelství C. H. Beck, si klade za cíl podpořit vydání významných děl historických věd, která by neměla uniknout širší kulturní veřejnosti. Vyšly zde jak práce s užší tematikou analytického nebo biografického rázu, tak i syntézy rozsáhlých témat (Dějiny Malé Asie v antice, Dějiny Ruska, Moderní metropole), avšak nejnovější svazek je chronologickým i prostorovým záběrem značně přesahuje. Velkoryse pojatý pokus o zvládnutí historie evropské expanze znamená uchopení světových dějin z hlediska aktivních i (relativně) pasivních účastníků interakce mezi Evropou a ostatními kontinenty, a to nejen v průběhu posledních šesti staletí, ale fakticky od starověku do současnosti.

Autorem mohutného díla je Wolfgang Reinhard (*1937), emeritní profesor novověkých dějin na Albert-Ludwigs-Universität ve Freiburgu im Breisgau. Mezinárodní věhlas zajistily tomuto německému historikovi monografie věnované papežství (zejména financím a nepotismu na počátku 17. století), raně novověké konfesionalizaci, historické antropologii a srovnávacím dějinám ústavních systémů. Zároveň však se věnoval dějinám evropské expanze (čtyřsvazkové dílo *Geschichte der europäischen Expansion*, Stuttgart 1983–1990) a kolonialismu (*Kleine Geschichte des Kolonialismus*, Stuttgart 1996; 2., přepracované vydání 2008). Výsledky svého celoživotního výzkumu zúročil nyní v recenzované syntéze.

Kniha je rozdělena do 24 částí, dále členěných na tematické kapitoly. Vzhledem k syntetické povaze výkladu neobsahuje klasický poznámkový aparát, nýbrž redukované odkazy na citovaná díla, začleněné přímo do textu. Zato však přináší obrovskou bibliografii západní literatury a vydaných pramenů, která by vydala na samostatnou publikaci (zde zabírá petitem tištěné strany 1325–1616). Už tento bibliografický soupis svědčí

o důkladnosti heuristiky, což jen podtrhuje účelné shrnutí faktografie do tabulek, diagramů a rekonstrukčních map s podrobnou legendou.

Výklad promyšleně kombinuje aspekty chronologické, geografické a tematické. Z geografického hlediska se jednotlivé oddíly zaměřují na subjekty a objekty expanze (námořní mocnosti, obchodní společnosti; oceány, světadíly, subkontinenty, země), z tematického hlediska jsou vybrané oddíly nebo kapitoly věnovány hospodářství, zejména obchodu, dále společnosti, politice a státnímu systému, kultuře a náboženství. První oddíl zahrnuje antickou a středověkou předeheru novověké kolonizace, závěrečné oddíly se naopak věnují procesu dekolonizace a výhledům do budoucnosti.

Wolfgang Reinhard vychází ze základní teze, že rozlohou omezená Evropa je ve svých dějinách i přítomnosti trvale expanzivní, i když v průběhu 20. století proměnila ideologickou a mocenskou tendenci k ovládnutí jiných kontinentů do podoby hospodářské atraktivity a uplatňuje ji jako „soft power“. Expanzivní procesy pokládá za natolik dějintvorné, že vlastně Evropu definují nikoli jako zřetelně vymezený geografický prostor, nýbrž jako mentální, nicméně reálně existující konstrukt různých druhů sounáležitosti. „Von Anfang an war Europa mit dem Prozess der eigenen Expansion identisch,“ soudí autor (s. 17).

Vzhledem k širokému pojetí „evropské expanze“ vztahuje autor tento klíčový pojem nejen k vnějším vztahům, ale i dovnitř kontinentu. Uplatňuje ho při hodnocení antické římské říše, pronikání barbarů, středověkých říší a šíření křesťanství, ale i výbojů Karla V., Napoleona či Hitlera. Zdůrazňuje ovšem, že všechny pokusy o ustavení velkých impérií ztroskotaly na „notorické politické pluralitě Evropy“ (s. 18). Při charakteristice teritorií a oblastí, které expandovaly nebo byly expanzí zasázeny, uplatňuje Reinhard výsledky svých výzkumů státního systému a precizně charakterizuje státní formy a typy, s nimiž se setkáváme především v novověkých dějinách (říše, stát, dominium, kolonie atd.), což je dobré terminologické východisko jeho výkladu.

Reinhardovo pojetí Evropy je sice flexibilní, ale přece jen se soustřeďuje především na oblast latinské kultury a západokřesťanského náboženství, což vytváří interpretační problém nejen s Ruskem a dalšími východoslovanskými oblastmi, ale i s Řeckem a Byzantskou říší. V případě Ruska autor připouští, že se od 18. století europeizovalo a že si vytvořilo obrovskou kolonii v podobě Sibiře, ale přesto Rusku (až na jednu kapitolu) a východní polovině Evropy nevěnuje rovnocennou pozornost a soustřeďuje se na tu část kontinentu, která leží na západ od linie Pobaltí – Uhry – Chorvatsko. Takový přístup k Evropě je sice možný, sotva však obecně přijatelný. A to tím spíše, že autor formuluje poněkud vágní pojem „vnitřní kolonialismus“, který se vztahuje z jedné strany na anglické panství nad Irskem, z druhé strany také na ruskou dominanci nad střední Asií a dalšími připojenými regiony.

Zde se však před historikem otvírá otázka „složených států“ (composite states) a postupně budovaných říší, v nichž se statut jednotlivých složek časem posouval z volného, případně smluvně zajištěného sepětí do podoby nuceného připoutání periferizovaných teritorií k mocenskému centru. Jako příklady stačí uvést vztah Skotska k Anglii a spojení státotvorných částí Španělska, ale také postavení tří konstitutivních států začleněných do habsburské monarchie; specifickým problémem by byla expanze osmanské říše na

evropském území. Kdyby byly tyto a mnohé další integrační a dezintegrační tendence v dějinách zahrnuty pod „evropskou expanzi“, téma by se značně rozšířilo. Zároveň by se ukázalo, že důsledné vztahení „evropské expanze“ na mocenské zápasy uvnitř Evropy by tento pojem značně zproblematizovalo.

Pro Reinhardův výklad je příznačné sledování interakce mezi regiony a společnostmi, z nichž expanze vycházela a k nimž směřovala. Ukazuje, že na sblížení a střetání se podílely obě strany; vždy šlo o oboustranný proces, byť se jeho formy lišily v závislosti na úrovni společnosti, státu a kultury kolonizované země. Proto by podle autorova přesvědčení neodpovídalo historické situaci hledání na jedné straně pachatele a na druhé straně oběti. Rozdílná úroveň výkonu a prezentace moci se však odrazila v pramenech, svědčících o expanzi a následně v jejich historiografické interpretaci. V této souvislosti Reinhard upozorňuje na dobovou proměnlivost pojmů kolonie a kolonialismus, které se v moderním smyslu ustálily až v 19. století a ve 20. století získaly svůj pejorativní význam. Takovéto vymezení a typologizace pojmů v historických souvislostech je tu bezpochyby namístě.

Výklad o klasickém období rané novověké expanze vychází ze skutečnosti, že v 15.–17. století naprosto nešlo o převahu Evropanů nad civilizacemi Afriky a zvláště Asie; i proto tam první pokusy o usazení Evropanů – na rozdíl od rychlého proniknutí na americký kontinent – ztroskotaly, případně byly domácím obyvatelstvem jen tolerovány. Změnu na sklonku 18. století autor nepřičítá primárně průmyslové revoluci, nýbrž schopnosti evropských velmocí vytvořit silné a výkonné státní organismy, jaké na ostatních kontinentech neměly plnohodnotnou protiváhu; tuto tendenci v 19. století podpořila hospodářská a technická převaha Evropy. Reinhard přikládá značný význam také zvláštnostem evropské kultury: univerzitě jako prostředí pěstujícímu zvědavost, vyspělé technice překládání z cizích jazyků (vycházející ze stálé potřeby Evropanů zvládat židovské a antické dědictví) a misijnímu pojetí křesťanství, zvláště katolicismu. Také zde zůstává otázka, do jaké míry jde ve všech případech o skutečná specifika křesťanské Evropy, neboť schopnost přejímat a překládat jinojazyčné texty, stejně jako tendence k šíření vlastního náboženství a způsobu života projevoval i konkurenční islámský civilizační okruh.

Autor tak zkušený jako Reinhard si je dobře vědom toho, že žádná zjednodušující teze či jednoznačné vysvětlení pro interpretaci komplexního jevu evropské expanze nedostačuje. Ve specifických situacích a vztazích subjektů a objektů expanze hrála velkou úlohu náhodnost dějů a událostí, což je možné vystihnout nikoli zobecňujícím pohledem na několik staletí probíhající, teritoriálně diferencovaný proces, nýbrž výkladem o aktivitách jednotlivých evropských mocností a jejich mimoevropských protějšků. Výkladu reálií a souvislostí v daném prostoru a čase je samozřejmě věnována rozsahem daleko největší část knihy. V popisných kapitolách se autor přibližuje klasickým světovým dějinám, nazíraným ovšem pod zorným úhlem ústředního tématu expanze. Podrobně pojednává o pronikání Portugalců, Španělů, Angličanů, Francouzů a Nizozemců do Ameriky, Asie a Afriky, o vzniku východoindických společností, o postupném ovládnutí oceánů, o soupeření mocností (zvláštní kapitolu věnuje dokonce „britsko-francouzské světové válce“ v letech 1684–1763, spjaté s vnitřními evropskými válkami, s. 545–549). Další oddíly jsou zaměřeny k dekolonizaci v americkém prostoru, vytváření ruského eurasijského impéria,

ovládnutí jižní polokoule (zejména subsaharské Afriky a Austrálie), pronikání na Dálný východ, upevňování vládní struktury v kolonizovaných teritoriích, k orientální otázce a konečně k dekolonizačním procesům po první a druhé světové válce.

Při pohledu na strukturu světa dočasně podřízeného Evropě Reinhard nepřeceňuje roli maritimních států, jejich panovníků a vlád, ale zdůrazňuje podíl podnikavých, dobrodružných a zvědavých jednotlivců či zainteresovaných skupin při pronikání na mimoevropské kontinenty. Poukazuje na úlohu klientelistických systémů, které byly budovány mezi kolonizátory a představiteli místní moci, což umožňovalo relativně nepočetným Evropanům ovládat obrovská a lidnatá teritoria. Právě tento přístup, využívající nebo přetvářející lokální sociální struktury a hierarchie, umožňoval součinnost Evropanů s Neevropany, jejichž menšině zajišťoval podíl na správě kolonií.

Vedle desítek poněkud známějších chronologicky a teritoriálně vymezených témat si Reinhardova kniha všímá i méně frekventovaných kapitol z dějin evropského pronikání do zámoří. Mezi ně patří například „židovský Atlantik“ (s. 421–423), zdůrazňující podíl sefardských Židů nebo konvertitů, kteří odcházeli hlavně v 17. století z Portugalska a z Nizozemí do Ameriky a podíleli se na rozvoji tamního obchodu; oprávněně však konstatuje, že tato početně nepřilíš silná migrace byla v 19. a 20. století mnohonásobně převážena vystěholectvím milionů aškenázských Židů, především z Ruska, do USA. Z hlediska kulturních dějin je velmi cenný rozsáhlý oddíl, pojednávající o interkontinentálním transferu poznatků a idejí, o jejich recepci a přetváření, o podnětech pro evropskou kulturu (včetně cestopisné a odborné literatury), zejména v raném novověku (s. 603–673). Se zřetelem k podrobnému pojednání o koloniálních výbojích západoevropských námořních mocností naopak překvapuje poměrně malá pozornost věnovaná pozdní expanzi Německé říše do Afriky a způsobu ovládnutí tamních teritorií na přelomu 19. a 20. století. Čtenář však najde v recenzované syntéze mnohostranné poučení o vývoji jednotlivých částí světa, které je tím cennější, že se objevuje v celosvětovém komparabilním rámci.

Autor nepokládá koloniální expanzi za mrtvou minulost, ale sleduje její projevy a „dědictví“ v ekonomickém a politickém uspořádání světa i v soudobých kulturních či náboženských projevech. Hodnotí ji v sepectí s výhledy do budoucnosti – mj. při kontrole Arktidy a Antarktidy, při jednostranně kritickém pohledu na Izrael jako „poslední kolonii osadníků ze Západu“ (s. 1244) a při propojení expanzivity s „globalitou“ (s. 1255). Jeho úvahy o možném budoucím vývoji se vymykají pravidlům politické korektnosti, mimo jiné proto, že aplikuje biologické determinanty na společnost 21. století (členění lidstva na rasy), což se nutně stává předmětem kritiky, podmíněné nejen vědeckými, ale hlavně politickými východisky.

Reinhard hájí význam identity a nezbytné diferenciaci lidstva proti představám o všeobecném splynutí všech se všemi („Für Menschen als Kulturwesen ist Xenophobie sogar existenznotwendig...“, s. 1310) a přináší řadu dokladů, že tomu tak bylo vždy v minulosti. Ne ve všech případech jsou tyto argumenty stejně přesvědčivé, kupříkladu tehdy, když píše poněkud zmateně o pohledu Slovanů na Němce a jiné národy: „für die Slawen waren die Deutschen und andere Fremde *Stumme* (němci [sic!])“. Netřeba zdůrazňovat, že u tak

závažných témat by měl být výběr historických paralel uvážlivější. Problémem náchylným k politické instrumentalizaci se může stát rovněž důraz na rasu a barvu pleti, byť Reinhard připouští, že i vnímání barvy se v minulosti měnilo a zejména v případě evropského nazírání na Číňany oscilovalo mezi pozitivním a negativním hodnocením. Některá takto zobecňující tvrzení lze označit za diskutabilní.

Jisté však je, že se Reinhard dotýká podstatných stránek soudobých dějin světa a že se brání jejich jednostrannému podřízení módní holistické ideologii. Bez ohledu na to, zda přijmeme jeho představu o základní roli „elementárního etnocentrismu“ (s. 1310), zůstává podnětná teze, že pro globalizovaný svět není příznačná pouze kulturní homogenizace, ale také protichůdná heterogenizace, což – dodejme – plně odpovídá nelineárnímu nazírání na dějiny. Uznání odlišnosti pokládá autor za východisko k pozitivnímu ocenění hodnot „druhého“, s nimiž se lze ztotožnit nebo si je přisvojit, jak to učinila řada učenců minulých staletí (Reinhard pro takový přístup používá pojmu „legitimní etnocentrismus druhého stupně“, s. 1311).

V závěrečné úvaze se Reinhard vyslovuje také k otázce ovládnutí dějin, zejména při interpretaci vztahu mezi metropolemi a koloniemi. Vychází ze skutečnosti, že bývalé koloniální mocnosti disponují většinou směrodatných pramenů k dějinám kolonií a jsou také hlavními podílíky na utváření výkladu velkých syntéz historie světa. Zároveň však letmým rozbořením vybraných prací převážně asijských autorů naznačuje, že v opozici proti západoevropskému výkladu vznikají na území někdejších kolonií samostatné narativy, jež v postmoderním smyslu kladou důraz nikoli na „reálná historická fakta“, nýbrž na význam, který je jim propůjčován prostřednictvím jazyka.

S tím souvisí otázka historické „viny“ za kolonialismus a jeho průvodní jevy. Reinhard se od uznání jednostranné viny Evropy distancuje s odkazem na rozpornou povahu jednoho z nejpřísněji odsuzovaných jevů staršího období kolonialismu – obchodu s otroky. Právem upozorňuje na podstatný podíl afrických a muslimských náhončích a obchodníků, kteří Evropanům prodávali zajaté Afričany jako pracovní sílu. Jeho výrok, že při tom byla „špína na všech stranách“ (s. 1315), vyznívá cynicky, ale je reálným odrazem historické situace, která se vzpírá jednoduchým morálním soudům z pohledu 21. století. V tomto smyslu Reinhard problematizuje i otázku „odškodnění“ a naopak zdůrazňuje podíl kolonizovaných populací na utváření a vývoji koloniálního systému, a to nejen kolaborací s kolonizátory, ale také kreativním využitím nově se otvírajících příležitostí (uvolnění z pout tradice, nové kontakty a příležitosti k ekonomickému uplatnění, proměny v postavení žen, možnosti vzdělání a ideové podněty, posléze uplatněné v protikoloniálním hnutí). Pozitivní vyhlídky pro budoucí historizaci kolonialismu shledává ve vystižení života nikoli obětí, nýbrž aktivních obyvatel dočasně kolonizovaných zemí.

Mohutné dílo Wolfganga Reinharda je zdařilým pokusem o globální dějiny raného a pokročilého novověku. Minulost je tu sice nazírána z evropského hlediska, ale s respektem k názorům asijských autorů, byť působících především na amerických univerzitách a čerpajících z – původem francouzské – filosofie jazyka. Ve své podstatné části se kniha nijak pronikavě neliší od klasických západoevropských dějin světa, avšak svými dílčími i zobecňujícími závěry přispívá k ucelenějšímu porozumění jak evropské expanzi

a kolonialismu, tak i současným proměnám světa. Naznačuje různé možnosti současné interpretace této klíčové problematiky a do jisté míry i její budoucí historizace. Syntéza velkého formátu poskytuje rozsáhlý zdroj poučení a nabádá k úvahám o pojetí obecných dějin v budoucnosti.

Jaroslav Pánek

Anna MUR i RAURELL

„La mancha roja“ y „La montaña blanca“. Las órdenes militares de Santiago, Calatrava y Alcántara en Centroeuropa antes y después de 1620 (s. XVI–XVII)

Praha, Editorial Karolinum 2018, 475 s., ISBN 978-80-246-3472-2.

Po nástupu habsburské dynastie na český a uherský trůn pronikla do středoevropského prostoru řada kulturních a společenských fenoménů pocházejících z hispánského světa. Jeden z nich představovaly i španělské vojenské církevní řády Alcántara, Calatrava a Santiago. Tyto *militias Christi* byly založeny ve 12. století z podnětu kastilských králů a představovaly jakousi španělskou obdobu templářského řádu. Jejich hlavní náplní byla tedy jak služba bohu, tak především šíření katolické víry se zbraní v ruce. Na konci středověku se řády díky svému bohatství, strategické poloze svých panství a v neposlední řadě také vojenské síle přeměnily v jednu z nejmocnějších institucí na Pyrenejském poloostrově. Jejich síla proto vyvolávala oprávněné obavy kastilské i aragonské koruny, které se je odedávna snažily podřídit vlastní autoritě. To se podařilo teprve roku 1523 za vlády Karla V. V této době však roucha, zdobená červenými svatojakubskými kříži ve tvaru meče, či červenými a zelenými kříži s rameny ve tvaru liliových květů, již pomalu ztrácela své původní vojenské poslání a stávala se především symbolem prokazujícím urozený původ jejich nositele a jeho pevnou katolickou víru. Není proto divu, že se stala jedním z nejdůležitějších prostředků, za jejichž pomoci španělský panovník odměňoval své věrné služebníky. Výjimkou nebyli ani muži, kteří pocházeli ze zemí ovládaných rakouskou větví habsburské dynastie anebo působili na jejich dvorech. Právě jim je věnována recenzovaná monografie.

Přítomnost španělských vojenských církevních řádů ve střední Evropě byla doposud badateli spíše přehlížena. Dílčí pozornost této otázkce věnoval vídeňský historik Friedrich Edelmayer ve svých studiích o Adamovi z Ditrichštejna a Wolfu Rumpfovi z Wielrossu.¹ Svůj odraz však fenomén španělských vojenských církevních řádů našel i v české historiografii. Ekonomické výhody spojené s držbou řádových encomiend představil na příkladu

1 Friedrich EDELMAYER, „*Manus manum lavat*“. *Freiherr Wolf Rumpf zum Wielross und Spanien*, in: Erwein H. Eltz – Arno Strohmeier (eds.), *Die Fürstenberger. 800 Jahre Herrschaft und Kultur in Mitteleuropa*, Korneuburg 1994, s. 235–252; TÝŽ, *Ehre, Geld, Karriere. Adam von Dietrichstein im Dienst Kaiser Maximilians II.*, in: Friedrich Edelmayer – Alfred Kohler (eds.), *Kaiser Maximilian II. Kultur und Politik im 16. Jahrhundert*, Wien – München 1992, s. 109–142 (= *Wiener Beiträge zur Geschichte der Neuzeit* 19); TÝŽ, *Los extranjeros en las Órdenes Militares*, Torre de los Lujanes 49, 2003, s. 177–186.

ditrichštejnského rodu Bohumil Baďura.² V obecnější rovině se tématem vojenských církevních řádů hispánského světa zabýval též Pavel Marek, který je prezentoval jako jeden z prostředků, jichž španělští Habsburkové využívali k vytváření vlastní klientské sítě.³ Systematický výzkum sledované problematiky však podnikla pouze autorka recenzované monografie.

Anna Mur i Raurell je mezi středoevropskými historiky známá především jako autorka edice diplomatické korespondence španělských vyslanců u císařského dvora Juana Guillerma Ripperdy a Luise Ripperdy z let 1724–1727, kterou připravovala během svého působení na Rakouském historickém ústavu v Madridu.⁴ Mnohem méně povědomá je skutečnost, že se od osmdesátých let 20. století také soustavně zabývala problematikou španělských vojenských církevních řádů v době středověku i v raném novověku. Výsledkem této práce byla nejen monografie *La Encomienda de San Marcos: la orden de Santiago en Teruel (1200–1556)*,⁵ nýbrž též asi desítky studií věnovaných přítomnosti řádů Santiago, Calatrava a Alcántara ve středoevropské habsburské monarchii a v římsko-německé říši.⁶ Více než třicetiletý výzkum v madridském Archivo Histórico Nacional i v dalších španělských i zahraničních archívech pak Anna Mur dokonale zúročila v recenzované knize.

Knihy „*La mancha roja*“ y „*La montaña blanca*“ nahlíží existenci vojenských církevních řádů ve středoevropském prostředí v dlouhém časovém období od doby Karla V. až po vládu Leopolda I. Řečenému odpovídá i struktura práce, která je rozdělena do sedmi kapitol, vymezených podle vlády jednotlivých císařů. Tento vzhledem k rozsahu dochovaných pramenů velmi časově náročný přístup nebyl samoučelný. Jedině zkoumání fenoménu vojenských církevních řádů v delší historické perspektivě totiž autorce umožnilo

- 2 Bohumil BAĎURA, *Los intereses económicos de los Dietrichstein en España en los siglos XVI–XVIII*, in: Josef Opatrný (ed.), *Las relaciones checo-españolas*, Praha 2007, s. 47–93 (= Ibero-americana pragensia, Supplementum, 20); TÝŽ, *Hospodářské zájmy Ditrichštejnů ve Španělsku v 16.–18. století*, Jižní Morava 49, 2010, s. 55–100.
- 3 Pavel MAREK, *La embajada española en la corte imperial 1558–1641. Figuras de los embajadores y estrategias clientelares*, Praha 2013, s. 169–175.
- 4 Ana MUR RAURELL (ed.), *Diplomacia secreta y paz. La correspondencia de los embajadores españoles en Viena Juan Guillermo Ripperda y Luis Ripperda (1724–1727)/ Geheimdiplomatie und Friede. Die Korrespondenz der spanischen Botschafter in Wien Johan Willem Ripperda und Ludolf Ripperda (1724–1727)*, Madrid 2011.
- 5 TÁŽ, *La Encomienda de San Marcos: la orden de Santiago en Teruel (1200–1556)*, Teruel 1988.
- 6 Např. TÁŽ, *Austriacos en las Órdenes Militares españolas en el siglo XVI*, in: Wolfram Krömer (ed.), *Spanien und Österreich in der Renaissance. Akten des Fünften Spanisch – Österreichischen Symposions*, 21.–25. September 1987 in Wien, Innsbruck 1989 (= Innsbrucker Beiträge zur Kulturwissenschaft, Sonderheft 66), s. 81–95; TÁŽ, *Rocandolfo al servicio de Carlos V. Wilhelm von Rogendorf, comendador de Otos (1481–1541)*, Anuario de estudios medievales 28, 1998, s. 363–388; TÁŽ, „*Ex Hispaniis sequuti*.“ *La corte de Fernando I y las Órdenes Militares españolas*, in: Ángeles Moreno López – Karl Friedrich Rudolf (eds.), *Fernando I. Un infante español emperador*, Valladolid 2004, s. 93–100; TÁŽ, *Relaciones europeas de las Órdenes Militares Hispánicas durante el siglo XIV*, in: Klaus Herbers – Nikolas Jaspers (eds.), „*Das kommt mir spanisch vor*“ – *Eigenes und Fremdes in den deutsch-spanischen Beziehungen des späten Mittelalters*, Münster 2004, s. 135–184 (= Geschichte und Kultur der Iberischen Welt 1).

odhalit, jak se v závislosti na změněných politických podmínkách měnilo vnímání rouch s calatravským, svatojakubským nebo alcántarským křížem. Právě to bylo jedním z hlavních cílů recenzované monografie. Anna Mur se při svém líčení nechtěla spokojit s prostým výkladem dějin španělských vojenských církevních řádů. Ty ji slouží pouze jako pozadí, ve kterém se zrcadlí často problematické vztahy mezi oběma větvemi habsburské dynastie, charakter vazeb českých, uherských či rakouských šlechticů k hispánskému impériu a konečně i celý proces implementace španělské politiky, kultury a zbožnosti v habsburské monarchii a v římsko-německé říši.

Metodologicky práce vychází z konceptu kulturního transferu. Přestože důraz kladený na sociální a náboženskou úlohu řádu byl patrný jak na Pyrenejském poloostrově, tak i ve středoevropské habsburské monarchii, je zřejmé, že s přenesením této instituce do kulturně a historicky zcela odlišného prostředí došlo v jejím vnímání ke znatelnému významovému posunu. Společenská role řádových rouch nebyla neměnnou veličinou a podřizovala se místním potřebám. Například, koncept čistoty krve, jenž náležel k základním měřítkům stratifikace španělské společnosti a tvořil jeden ze stavebních kamenů vojenských církevních řádů v raném novověku, byl většinou rakouských, uherských či českých šlechticů zcela neznámý. Ve střední Evropě tak svatojakubské, calatravské a alcántarské kříže vyjadřovaly spíše než symbol rasové „čistoty“ příslušnost jedince k prošpanělskému katolickému táboru.

Jeden z největších přínosů knihy spatřuji ve skutečnosti, že se Anně Mur podařilo ukázat, že zastoupení středoevropské šlechty ve španělských vojenských církevních řádech zdaleka nebylo tak okrajovou záležitostí, jak prezentovala starší literatura. Zatímco ještě Elena Postigo Castellanos odhadovala v dnes již své klasické práci *Honor y privilegio en la Corona de Castilla: El consejo de las Órdenes y los caballeros de hábito en el siglo XVII* počet středoevropských šlechticů v řádech Santiago, Calatrava či Alcántara jako velmi zanedbatelný a pro dobu vlády Filipa IV. zaznamenala jen 11 „německých“ rytířů,⁷ Anně Mur se díky pečlivému a časově náročnému studiu dochovaných vstupních protokolů tzv. *expedientes* podařilo shromáždit údaje o 114 mužích ze střední Evropy, kteří v 16. a 17. století oblékali roucha vojenských církevních řádů. Největší část z nich přitom logicky připadla právě na vládu Filipa IV., kdy byly vazby mezi oběma větvemi habsburského domu utuženy nejen prostřednictvím panovnických sňatků,⁸ nýbrž též v důsledku událostí třicetileté války. Součástí knihy je i rozsáhlý katalog obsahující základní životopisná data

7 Elena POSTIGO CASTELLANOS, *Honor y privilegio en la Corona de Castilla: El consejo de las Órdenes y los caballeros de hábito en el siglo XVII*, Valladolid 1988, s. 196–206. Neúplné jsou rovněž katalogy publikované na počátku 20. století Vicentem Vignauem a Franciskem de Uhgón: Vicente VIGNAU – Francisco R. de UHAGÓN, *Índice de pruebas de los caballeros que han vestido el hábito de Santiago desde el año 1501 hasta la fecha*, Madrid 1901; V. VIGNAU – F. R. de UHAGÓN, *Índice de pruebas de los caballeros que han vestido el hábito de Calatrava, Alcántara y Montesa desde el siglo XVI hasta la fecha*, Madrid 1903.

8 Manželkou císaře Ferdinanda III. byla sestra Filipa IV. Marie Anna Habsburská. Sám Filip IV. se pak v roce 1649 oženil s jejich stejnojmennou dcerou. Více např. Grete MECENSEFFY, *Habsburger im 17. Jahrhundert. Die Beziehungen der Hofe von Wien und Madrid während des Dreissigjährigen Krieges*, AÖG 121, 1957, s. 1–91.

o všech odhalených středoevropských rytířích, spolu s odkazem na prameny dokládající jejich příslušnost k řádu.

Pro lepší orientaci jsou k práci přiloženy též seznamy, ve kterých jsou jména mužů, oblékajících roucha španělských vojenských církevních řádů, řazena podle konkrétních panovníků, za jejichž vlády byli do řádu přijati, i podle jejich teritoriální příslušnosti. Z českých šlechticů v nich kromě zmiňovaných Ditrichštejnů najdeme například také příslušníky rodu Novohradských z Kolowrat, Beřkovských ze Šebířova či Pruskovských z Pruskova. Velice užitečná je rovněž tabulka, v níž je vyznačeno, jaká činnost tyto muže do řádu přivedla. Je z ní patrné, že nejsnazší cesta do řádů Santiago, Calatrava a Alcántara vedla skrze vojenskou, dvorskou anebo diplomatickou kariéru. Nechyběli však ani muži, kteří byli do řádu uvedeni díky působení v zemských či duchovních úřadech. Neméně zajímavý je seznam rozdělující rytíře podle příslušnosti ke konkrétnímu řádu. Také v tomto případě se potvrdil již dříve známý údaj o tom, že zatímco v samotném Španělsku požíval největší prestiže řád Alcántara, za hranicemi země byla mnohem žádanější roucha s calatravským a hlavně svatojakubským křížem. Právě v řádu Santiago nalezla své uplatnění také největší část středoevropských rytířů.

V poslední z příloh pak autorka načrtla alespoň základní příbuzenské vazby mezi jednotlivými rytíři. I v distribuci řádových rouch se projevilo, že příslušnost ke španělské klientské síti byla povětšinou vnímána jako záležitost dědičná. Přiznáním stejné odměny synovi zesnulého klienta dával katolický král najevo svoji vděčnost. V odměnách, jež vyplácel pozůstalým, se však zároveň odráželo jeho očekávání, že budou pokračovat v odkazu svého předka, a pokud tak doposud neučinili, rozmnoží řady španělských klientů. Jelikož se synové vysoce postavených a vlivných služebníků dynastie obvykle vydávali ve stopách svých otců, a mnozí z nich nastoupili úspěšnou kariéru u císařského dvora nebo v armádě, zajišťovala tato strategie španělským panovníkům trvalý vliv na dění ve středoevropské habsburské monarchii a římsko-německé říši.

Přestože kniha vychází v řadě ibero-americanu pragensia není zdaleka určena pouze hispanistům a odborníkům na španělskou historii. Jsem přesvědčen, že by svým pojetím měla oslovit všechny zájemce o dějiny obou habsburských impérií bez ohledu na to, zda je jim badatelsky bližší císařský dvůr ve Vídni či v Praze anebo ten královský v Madridu. Z řádků recenzované monografie zcela zřetelně vyplývá, jak úzce propojené byly země ovládané rakouskou a španělskou větví habsburské dynastie. Vždyť ještě řadu desítek let po bruselské abdikaci Karla V. existovala velká skupina šlechticů, která nečinila rozdíl mezi službou katolickému králi a císaři a podporovala snahy Habsburků o vytvoření nadnárodní katolické monarchie v duchu konceptu Gattinarovy Monarchie Universalis. Právě pro takové osoby představovala roucha se svatojakubským, calatravským nebo alcántarským křížem žádaný doklad toho, že jsou jejich služby habsburské dynastii na španělském královském dvoře vděčně přijímány. Neutichající poptávka českých, rakouských či uherských šlechticů po hábitech španělských vojenských církevních řádů je pak v neposlední řadě rovněž zajímavým dokladem toho, že příslušníci urozených vrstev ze zemí hispánské i středoevropské habsburské monarchie používali k potvrzení vlastního společenského statusu a posílení své osobní i rodové prestiže obdobných symbolických prostředků.

Pavel Marek

Lauric HENNETON – Louis H. ROPER (eds.)

Fear and the Shaping of Early American Societies

Leiden – Boston, Brill 2016, 315 s., ISBN 978-90-04-31474-0 (e-book).

Strach jako ústřední téma vnesl do západní historiografie Jean Delumeau již před čtyřmi dekádami. Jedno z kultovních děl dějin mentalit se nicméně dosud nedočkalo anglického překladu. Snad proto musel v anglosaském světě soustavný výzkum na tomto poli počkat až na konjunkturu dějin emocí na sklonku minulého století.¹ Editoři recenzovaného sborníku se k proslulému předchůdci hlásí, poukazují však právě na tuto novou kontextualizaci s výzvou resuscitovat úlohu emocí v dějinách a v tomto duchu přepsat dosavadní racionální společenskovední teorie a koncepce. Primát pudové, afektivní (emoční) složky lidské psychiky, jejíž diktát rozumové argumenty jen moderují či legitimizují, je ovšem součástí evropské intelektuální výbavy po staletí.²

Mohutný záběr dějin emocí disponuje tematickou i interpretační paletou, sahající daleko za politickoprávní konsekvence nadvlády pudových impulsů; potřeba důkladné revize se vztahovala zejména na tradiční věk osvíceného rozumu. Editoři jsou nicméně v nároku na „emoční obrat“ zdrženliví, aspirují spíše na „včlenění strachu do dějin“ a zmapování jeho vlivu na společenské procesy, jmenovitě na reakce politických a sociálních elit Nového světa na existenci měnících se hrozeb v průběhu rané kolonizace. Od této designové proklamace se ovšem řada studií odklání, aby prezentovaly často pozoruhodné hloubkové sondy do konfliktních sociokulturních situací, jimž velké dějiny věnují jen okrajovou pozornost.

Konceptuální návod a smysluplný svorník pestré nabídky usiluje čtenáři poskytnout obsáhlý úvod z pera Laurice Hennetona. Velmi přínosná je zejména vstupní část mapující zrod a vývoj fenoménu dějin emocí (historické emocionologie) a způsob, jak se tento směr prosazoval v akademickém světě a posléze se větvil do různých interpretačních modelů. Biologický (ontologický, esenciální) strach, jak jej nahlížel a zkoumal Delumeau a historikové mentalit, postupně ustupoval zájmu o strach sociální, generovaný konkrétní situací, především kolapsy obecně přijatého řádu s drúzami nových hrozeb. Takový výzkum se přirozeně odkláněl od neuropsychologie k sociologii, popíral „mentalitní“ kontinuitu a srovnatelnost strachu napříč dějinami a v duchu multikulturní perspektivy zdůrazňoval jeho těsnou vazbu na mocenské hierarchie a společenské poměry.

1 Jean DELUMEAU, *La peur en Occident, XIVe – XVIIIe siècles. Une cité assiégée*, Paříž 1978; nepochybně větší dobový vliv v anglosaské historiografii měla méně známá práce Yi-fu TUAN, *Landscape of Fear*, Oxford 1979, na níž upozorňuje úvod. S příznačným dvacetiletým zpožděním byla přeložena Delumeauova kniha *Le péché et la peur* (Hřích a strach) z roku 1983, jež tematizuje „kulturu viny“ (Jean DELUMEAU, *Sin and Fear: The Emergence of a Western Guilt Culture, 13th – 18th Centuries*, New York 1991).

2 Jedná se o díla skotské mravní filozofie, zejm. Francis HUTCHESON, *Essay on the Nature and Conduct of the Passions and Affections*, 1742, jehož politickou psychologií se – spolu s navazujícím myšlením Davida Humea, Thomase Reida a Adama Fergusona – inspiroval James Madison při práci na ústavě Unie.

Vztah Hennetona, jenž je jedním z editorů, k Delumeauově klasice nelze jednoznačně určit. Je proměnlivou směsicí „překonání“ a zřetelného konceptuálního dědictví: západní strach je rozšířen za Atlantik a jeho rejstřík obohacen o tamní úzkostná specifika. Dominantní návaznost lze rozpoznat zejména v politické modifikaci Delumeauova metodologického východiska, že totiž situace strachu, jevy a pocity s ním spojené (syndrom obležené pevnosti či nověji Damoklova meče) a reakční vzorce jsou nejen srovnatelné napříč prostorem a časem, ale v podmínkách „společného kulturního substrátu“³ působí jako silné sociokulturní pojídlo. Tento postoj manifestuje současný odklon od kánonu multikulturalismu: emoční „podobnosti“ fobického komplexu vyvažují etnické, náboženské a další rozdíly (genderové či sociální hledisko příznačně chybí) a svědčí o všelidské sounáležitosti.⁴ Druhým významným odkazem k aktuální politické poptávce je mimořádný důraz na úlohu „falešných zpráv“ (famy, *fake news*) při vzniku fobické či obleženecké mentality, jejichž šíření deformuje psychickou odolnost komunity a podrývá politický řád.

V oddílu o „dekonstrukci rovnice strachu“ jsou fobie a odpovědi na ně nahlíženy z hlediska klinické i sociální psychologie s pohotovým, leč nefunkčním zapracováním módní výkladové kategorie strašidel či přízraků (specter).

Po této pasáži se úvod mění v poněkud obtížně čitelnou mozaiku střípků, vzta- hujících se k fenoménu strachu v historické i medicínské rovině, protkanou odkazy na sborníkové studie. Vcelku logické formální členění – způsoby, jimiž společnost čelila strachu („kontrola chaosu“), role falešných zpráv a proměny „fobické krajiny“ na časové ose – vlastní text příliš nerespektuje. Jako červenou nit lze vystopovat názor, že právě *fake news* ohrožovaly řád a stabilitu mnohem více než reálné hrozby a mocenské orgány proti nim oprávněně zasahovaly. Vedle poněkud poplatného politického podtextu má tento přístup nepochybně i jisté odborné důvody: autoři studií pracovali často se záznamy exekutivních a zákonodárných aktů, jež mají celospolečenskou (být na postoje elit omezenou) vypovídací hodnotu a navíc jsou – při seriózním dochování – kvantifikovatelné. Je ovšem otázka, nakolik na sebe zadání váže výzkumné metody, téměř opomíjející prameny osobní povahy.

Do kontejneru zdrojů komunitního strachu tak bez jasného plánu vedle nepřátelské přírody spadnou s obavou očekávání „jiní“ (indiáni, černí otroci, náboženští disidenti) a „cizinci“ (jinověrci, Židé, evropští koloniální konkurenti). Ti všichni jsou tematizováni v různých historických i lidskoprávních kontextech. Editor zmiňuje i momenty ryze politické a občanské povahy (strach britských kolonistů ze ztráty svobody) dosvědčující, že prizmatem této emoce lze vyložit doslova cokoli. Neudiví příležitostné využití korektní rétoriky

3 Termín odkazuje na diskursivní slovník „podobnosti“, který k charakteristice kulturní situace používá pedologicko-botanické tropy (rhizome).

4 I toto poselství je ideologickou recyklací raně moderní politické psychologie, podle níž „vášně“ (zejména pud sebezáchovy a rozmnožování), jež generují pocity strachu a ohrožení, tvoří jakýsi společný základ a nemohou být klíčem k pochopení sociální struktury a hierarchie (srov. např. Daniel W. HOWE, *Political Psychology of the Federalist*, William and Mary Quarterly 44, 1987, č. 3, s. 485–509). Z tohoto úhlu lze nahlížet dějiny emocí jako součást plnění poptávky po jednotící globální „plurikultuře“.

(konstrukce bělošství, degradace menšin), ale zato občasný výskyt minulých klišé, zejména při záběrech do historiograficky detailně opracovaného novoanglického puritánství.

Pro konkretizaci této výhrady lze uvést několik příkladů.

Jako sporné se již s ohledem na rozsáhlou odbornou literaturu jeví tvrzení, podle něhož čarodějnictví a návažné procesy byly jen okrajovým (anecdotal) jevem a nemohly ovlivnit společenské klima.⁵ „Pronásledování“ náboženských radikálů (antinomiánů, familistů) bylo de facto velmi střídme: Roger Williams byl využíván bostonskými elitami jako prostředník a konzultant a ani rebelové kolem A. Hutchinsonové nebyli ve svém exodu poblíž Bostonu nijak fyzicky stíháni.⁶

Zcela opomenut je zásadní moment, totiž hrozba zásahu Londýna v případě tolerance sekt mimo anglickou státní církev (k níž se puritáni oficiálně stále hlásili). Tzv. pekotská válka je nahlížena v duchu aktivistů sedmdesátých let minulého století jako bělošský masakr⁷ navzdory doložené skutečnosti, že koloniální správa se usilovně bránila zatažení do mezikmenových konfliktů.⁸ Bostonský sněm sice kritizoval fámy a šíření lží, z největší části se však jednalo o narušování sousedského míru; dle obecních záznamů byly pomluvy daleko nejčastější příčinou soudů.⁹

Text také ne zcela respektuje skutečnost, že pro rané kolonie bylo závazné anglické obecné právo. To se týká zejména tvrzení o zákazu katolicství v Nové Anglii „pod trestem smrti“: massachusettský kodex z roku 1648 však nic takového nepraví, zapovídá pouze jezuitu jako podvratnou protistátní organizaci, zcela v souladu se stanoviskem metropole.¹⁰ Poněkud poplatné důrazu na *fake news* jsou i výroky o situaci mimo puritánskou kontrolu. Virginská tzv. Baconova rebelie proti guvernérské správě, dříve historiky označovaná

5 Recenzovaná práce, s. 15, pozn. 7; skutečným důvodem opominutí je spíše důkladná probádanost jevu s velmi omezenou možností původního přínosu. K tématu nadpřirozena, jež je významnou součástí fobické krajiny, srov. již průkopnická studie Jon BUTLER, *Magic, Astrology, and the Early American Religious Heritage, 1600–1700*, *American Historical Review* 84, 1979, č. 2, s. 317–347, kde autor snesl četné důkazy o hojném rozšíření magických, věšteckých a okultních pověr, praktik a spisů.

6 Opak dokazuje lékařská asistence z Bostonu při porodu „monstra“ (patrně anencephalia) jedné z antinomiánek, srov. např. Anne J. SCHUTTE, *Such Monstrous Birth: A Neglected Aspect of the Antinomian Controversy*, *Renaissance Quarterly* 38, 1985, č. 1, s. 85–108. Náboženští disidenti se sami uchýlovali mimo Boston poté, co bývali zpravidla (nikoli vždy) vyloučeni z ortodoxních sborů, a chránili se kontaminace stykem s „falešnou vírou“.

7 Zejm. Francis JENNINGS, *The Invasion of America: Indians, Colonialism, and the Cant of Conquest*, Chapel Hill 1975.

8 Recenzovaná práce, s. 16; k situaci v obou „krizích“ 1636–37 hojně dokladů v tzv. deníku Johna Winthropa *History of New England (1629–1648)*.

9 Recenzovaná práce, s. 23; srov. Helena WALL, *Fierce Communion: Family and Community in Early America*, Cambridge (Mass.) 1990, *passim*.

10 Recenzovaný sborník, s. 17. Hrdelní zákony (Capital Lawes) postihovaly pouze vzývání „jiného“, tj. mimozákonního Boha, srov. Thomas G. BARNES (ed.), *The Book of the General Lawes and Libertyes Concerning the Inhabitants of the Massachusetts*, San Marino 1975, s. 5; k jezuitům tamtéž, s. 26.

jako předvoj americké revoluce, měla nesporně hlubší kořeny než pověsti o indiánském vpádu a revoluce sama byla jistě cosi víc než „nejproslulejší konspirační strašák“.¹¹ Odpor k indiánům, patrný v různé míře prakticky od počátku britské kolonizace, byl právě v polovině 18. století kontrolován potřebou spojenců ve válkách s Francií.

Autor úvodu publikace jistě neměl snadnou úlohu, chtěl-li pokrýt a ideově sevřít různorodou škálu koloniálních strachů, zvláště když sborník v hledání podobností zahrnul kulturně i geograficky značně vzdálené vzorky. Možná i tato okolnost zabránila dát závěrečné pasáži o vývoji fobické krajiny jasnější perspektivu, přestože je z pramenů i z logiky dějin zřejmé, že původní atavistické obavy z neznámého, chaotického prostředí (divočiny, howling), z přírodních pohrom, hladu a požárů postupně vystřídal strukturovaný strach z ohrožení sociálního řádu, zejména z celé řady spiknutí – černých otroků, katolíků či jiných „podvratných živlů“.

Třináct přispěvatelů z pěti zemí (USA, Kanada, Anglie, Francie, Německo) se s projektovým zadáním vypořádalo po svém: někteří mu vyhověli, ale řada případových studií společný substrát fobické krajiny vůbec nenalezla. Právě tyto nezávislé mikrosondy, pouze pro forma lehce protkané motivem strachu (snesly by však bez obtíží koncepční zarámování do zcela jiných výkladových souvislostí), často vykazaly pozoruhodně podnětný badatelský přínos již s ohledem na nepříteliš pokryté časoprostorové zasazení. Jedná se mimo jiné o studie z periferních kolonizačních (nebo i jen migračních) podniků, k nimž autoři dohledali poutavý pramenný materiál.

Patří mezi ně barvitý portrét soupeření o brazilské cukerné provincie první poloviny 17. století z pera Marka Meuwese, jenž zdařile zachytil dynamiku přediva konfliktních vztahů mezi Portugalci, Holanďany, Francouzi, lusobrazilskými statkáři, židovskými obchodníky, černými Afričany a domorodými kmeny, manévrujícími ve víru multikulturního kotle ze tří kontinentů. Autor z dobových svědectví vytěžil autenticitou nabitý obraz chaotického období. Množství materiálu k přemýšlení poskytl příspěvek Susanne Lachenichtové, představující rozličné strategie, které volila post-nanteská hugenotská diaspora v různých cílových zemích své emigrace včetně koloniální Ameriky. Setkáme se tu s celou aktuální škálou adaptace, selektivní akulturace, asimilace a integrace.

I profilovým koloniálním podnikům se dostalo badatelského obohacení pohledem z nezvyklých úhlů. Daniel Smith zkoumal nejednoznačnou povahu reakcí na popravu Karla I. ze strany virginských elit, jež si v tradičním pojetí vysloužily přídomek „rytířské“ za údajnou loajalitu dynastii. Daniel Voorhees neotřele nasvítí newyorskou tzv. Leislerovu rebelii (1691), zpravidla pojímanou jako kapitolu z dějin americké občanské emancipace a politické liberalizace, a to důrazem na roli protikatolické hysterie a štvanic, které se ve „vévodově kolonii“ rozpoutaly po zvěstech o pádu Jakuba II. Katolictví jako prvořadá politická a duchovní hrozba a přízrak jinakosti figurují i v sondě o vztahu jižanských plantážníků k přítomnosti a stálému přílivu irského živlu, který v tomto kontextu nesl trauma potřebné, leč cizorodé a civilizačně obtížné ekonomické migrace.

11 Recenzovaný sborník, s. 24.

Ne všechny takto pojaté příspěvky zaslouží absolutorium. Občasné zmínky o přítomnosti strachu v podrobném vyličení běžně známých počátků Nové Anglie z pera L. H. Ropera nijak neposunuly standardní obraz, obdobně „povinné“ téma strachu z otrockých vzpour (Anne-Claire Fauquez) trpí notoricky známým nedostatkem věrohodných pramenů. Z tohoto okruhu zaujme nápaditá, i když poněkud tezovitá studie Bertie Mandelblatta o problémech s nezbytnou výživou otroků (a nejen jich) v monokulturních ekonomikách francouzského Karibiku. Téma by si ovšem zasloužilo dále rozvést – např. na Barbadosu prokazatelně i v cukerném boomu po roce 1660 přetrvávalo množství farmářů, orientovaných na potravinovou produkci. Christopher Vernon v příspěvku o všudypřítomném (mnohdy zcela opodstatněném) strachu z domorodých „cizinců“ pak korektně zdůrazňuje panickou roli *fake news*, nicméně mozaika běloško-indiánských vztahů vykazovala během kolonizace značně pestrý, proměnlivý charakter a vzpírá se černobílé generalizaci.

Nejvěrněji se vůči Delumeauově dědictví zachovala Leslie Choquette, která prověřila platnost ikonického rejstříku strachů v prostředí Nové Francie. Doloženými příklady potvrdila mistrův postřeh o celkově mírnějším vztahu k nadpřirozenu, strašicím kolonisty čarodějnicemi, duchy a přízraky, včetně vlašných postihů za tabuizované úkony. Z hlediska kulturní antropologie by bylo možná zajímavé podívat se na roli, jakou v tom sehrálo přísně katolické prostředí; v sousední výlučně protestantské Nové Anglii nejsou některá francouzská strašidla (vlkodlaci) doložena, stejně jako zcela přirozený strach z násilného jímání kolonistů v mateřských přístavech.

Vedle ocenění původního přínosu lze závěrem o knize konstatovat, že editorská teze o sociálním dospívání a strukturaci strachu, které měly nastat s postupem koloniální civilizace, ani o příslušných proměnách fobické krajiny nedošla explicitního potvrzení. Důvodem je mj. i sondážní zaměření jednotlivých studií, jež tento časově-kulturní posun nedovolilo zmapovat. Je též zapotřebí vzít v úvahu, že v současnosti je v americkém (US) akademickém a popularizačním marketingu pojem *strach* favorizovaným nástrojem souboje o veřejný prostor. Při čtení obdobných publikací je nutno k těmto politickým okolnostem přihlídnout.¹²

Svatava Raková

12 Srov. Bob WOODWARD, *Fear: Trump in the White House*, New York, Simon and Schuster 2018.

Martina NIEDHAMMER

***Nur eine »Geld-Emancipation«? Loajalitäten und Lebenswelten
des Prager jüdischen Grossbürgertums 1800–1867***

(= Religiöse Kulturen im Europa der Neuzeit, Bd. 2)

Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht 2013, 340 s., ISBN 978-3-525-31020-5.

Martina NIEDHAMMER

Jen pro peníze? Pražské židovské elity v 19. století – skupinová biografie

Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR – Židovské muzeum v Praze –

Nakladatelství Lidové noviny 2017, 262 s., ISBN 978-80-7422-512-3.

Málokdy se stává, aby do češtiny byla tak záhy (v rozmezí tří let) přeložena a vydaná disertační práce z německé (zde mnichovské) univerzity. Disertaci Martiny Niedhammerové o pražských židovských elitách v prvních dvou třetinách 19. století takový šťastný osud potkal. Dopomohla ji k tomu skvěle koncipovaná ediční řada Židé – Dějiny – Paměť, vydávaná v rámci společného projektu Ústavem pro soudobé dějiny AV ČR a Židovským muzeem v Praze. Práce Martiny Niedhammerové o pražských židovských elitách, která mezitím získala cenu Maxe Webera Bavorské akademie věd, obdržela v češtině jiný, výstižnější a jednodušší název. Největší změna v názvu se odehrála v podtitulku a byl k ní pádný důvod. Práce má z metodologického hlediska charakter kolektivního biogramu pěti pražských židovských rodin (Lämmel, Jerusalem, Porges, Dormitzer, Prizibram) a více pojednává o jejich ekonomickém vzestupu a příbuzenském proplétání než o jejich několikaletých „loajalitách“. Ty zde jsou samozřejmě také obsaženy a analyzovány.

Koncept loajalit (zde užitý místo „neoperaciovatelných“ identit) nevylučuje práci s metodou kolektivního biogramu, naopak oba koncepty se vzájemně vhodně doplňují. Podstatnější je ale pro tuto práci prosopograficko-biografická metoda, protože bez ní by koncept (několika současně) připsaných loajalit, tak jak ho vykládají Martin Schulze Wessel a Jana Osterkamp a jak ho užívá Martina Niedhammer, byl zcela bezobsažný. V tomto smyslu se koncept loajalit jeví, jak píše autorka v úvodu, opravdu jako „analytický nástroj vhodný k tomu, aby bylo možno ustanovit souvislost mezi aktéry a jejich místy v prostoru města Prahy a současně získat vhled do sebekonceptů židovských elit“ (s. 21). Tedy domyšleno do důsledku, koncept loajalit zde pomáhá naplňovat individuální a kolektivní biogram vědecko-filozofickým obsahem a tím ho „zbavuje“ jeho nejpůvodnějšího příliš jednoduchého chronologicko-věcného obsahu. Klasický biogram je tak sice rozbit, ale místo toho je, což je pro kolektivní biogram výhodnější, ústrojně doplňován kompaktními a souvislými průhledy do dobové politiky, ekonomiky a mentality pražských židovských elit.

V třetí (koncepční) rovinu, aniž ji autorka příliš zdůrazňuje, se proměňuje její dokonalá znalost pražské historické topografie. V tomto momentu do díla vchází třetí rozměr, tedy městský (soukromý) a předměstský (podnikatelský) prostor, respektive v autorčině podání výborně promyšlený metaforicko-symbolický rozměr tohoto prostoru, který zasazuje kolektivní biogram do konkrétního místa dění a umožní autorce uplatnit všechny, tedy i zdánlivě neupotřebitelné heuristické a prosopografické poznatky. Její práce

s metaforou, která uvádí vybraná pražská (většinou již zaniklá) místa židovské paměti do děje, dává tomuto dílu zvláštní kouzlo a čtenáři umožní nenásilně, jaksí mimoděk vnímat atmosféru a limity doby. UVědomí si, že geograficky ukotvené „životní světy“ pražské bohaté židovské elity byla v podstatě vlastně zase jen nová (teď už po Starém Městě a pražských předměstích rozptýlená) židovská gheta uvnitř pražského křesťanského moře.

Tak je čtenář metaforicky přiváděn například na zaniklý Jerusálémský ostrov v Karlíně, do absurdního fabričního světa kartounek Jerusálému ze Salemfelsu (po desetiletí provozovali tvrdý tržní kapitalismus uprostřed společenské *biedermaier*ské idyly a nepřátelství guberniálních úředníků), nebo na Žofín, a tudíž na prostor, kde bylo před rokem 1848 možno užít patrioticky motivovanou židovskou emancipaci a proměnu „česko-(židovsko-)německých“ vztahů v Praze. V „temple v Dušní ulici“ může sledovat spor tradičního židovského náboženského prostředí s jeho „vnitřních“ narušiteli. Ve smíchovské Diezenhofferově barokní vile zvané Porthheimka, jejímž majitelem se koncem dvacátých let 19. století stali posléze nobilitovaní bratři Porgesové von Porthheim, se ocitáme ve světě *biedermeier*ovské kultury bydlení a zábavy (podkapitola nese výstižný název „Kratochvíle jako součást měšťanské sebeinscenace“, „kultury truchlení“ a také promyšlení sňatkových strategií (opět podkapitola nese výstižný název „100 kusů *akcií* Severní dráhy si bere 100 kusů *akcií* Jižní dráhy“) a také pěstování rodinné paměti.

Disertace se tak proměnila v dílo, které vyznívá vědecky, ale přitom neotřele sděluje zásadní poznatky. Zároveň je inovativní a literárně sebevědomě kompaktní a, což je nejdůležitější, závěry knihy jsou vskutku zásadní nejen pro historiky. Dávají totiž porozumět pražskému židovskému prostředí jako jedinečnému a svěbytnému místu neopakovatelné životní zkušenosti na rozhraní dvou věků – viděno jak z hlediska křesťanské politické chronologie, kde revoluce uprostřed století hrála klíčovou roli, tak i očima židovského každodenního i vnitřního ritualizovaného života.

Za nejdůležitější interpretační posuny lze mimo jiné považovat dešifraci udílení šlechtictví bohatým pražským Židům jako skrytý alibismus státních úředníků, kteří tak touto symbolickou poctou zakrývali necht přiznat nobilitovanému také plná občanská práva, dále poprvé analyzovanou snahu pražského židovstva internacionalizovat své neplnoprávné občanské postavení (neúspěšně) na vídeňském kongresu prostřednictvím člena pruského delegace Wilhelma von Humboldta a později (úspěšně) prostřednictvím francouzského liberálního tisku a svých pařížských příbuzných, čímž bylo dosaženo jaksí potajmu ještě před revolucí roku 1848 zrušení (samozřejmě za úplatu) diskriminační židovské daně z dob počátku panování Marie Terezie. Maně se při tom naskýtá úvaha, že kdyby Leopold Lämmel a jeho přátelé počkali ještě několik let, získali by rovnoprávné občanské postavení asi již zcela zadarmo.

Poprvé doloženým objevem je rovněž užívání tradičního instrumentu či modelu „stadlanut“ pro emancipační účely rakouského židovstva či běžné užívání křesťanských „černých koní“ pro nákupy pražských nemovitostí, na které by jinak bohatí Židé v důsledku diskriminačních nařízení nedosáhli.¹ Obdobně udivuje autorčino precizní dohledávání

1 Oním „černým koněm“, který pro Mojžíše Jerusalema a jeho zetě Arona Beera Przibrama před rokem 1816 koupil dům V Kotcích, byl pro mne zcela překvapivě také pražský radní, mědiko-vecký a kotlářský mistr a představený cechu František I. Ringhoffer (1744–1827), děd budoucího zakladatele slavné smíchovské vagonky Františka II. Ringhoffera (1817–1873).

všech dobových souvislostí, které je „ukryto“ v poznámkách pod čarou. Zde jsem se například konečně dozvěděl, že konvertita Carl Kreuzberg, který byl duší Jednoty ku povzbuzení průmyslu v Čechách a který se v Paříži zúčastnil prvního mezinárodního kongresu o sociální otázce, byl zaměstnancem bratrů Porgesů jako tovární chemik.² Na tomto místě bych pouze upozornil, že stavitelem České západní dráhy nakonec nebylo konsorcium vedené Leopoldem Lämmelem, Clemensem Metternichem a dalšími aristokraty, ale silnější Lannovo a Lindheimovo stavební podnikatelstvo, které už tehdy vlastnilo kladenskou Pražskou železářskou společnost. Zde bylo asi prapůvodním záměrem Lämmelova konsorcia získat přednostně koncesi, kterou bylo možno vzápětí výhodně odprodat zkušenější konkurenci. O paleografické náročnosti židovského bádání pro 19. století není třeba se sáhodlouze rozepisovat. Je to další akribie, jejíž pomocí pracně vydobyté informace z guberniálních spisů jsou i ve formě citátů umně zakomponovány do textu.

Překlad knihy Veroniky Dudkové do češtiny je skvělý! Malé terminologické a datační drobnosti lze sice najít (například „úvěrový“ ústav místo „úvěrní“ ústav, s. 62, záměna okresů za kraje na s. 143, vznik obchodních a živnostenských komor datovaný do roku 1840 na s. 111 a vzápětí na jiném místě uvedeno na pravou míru, či užití moderního termínu „průzkum“ pro guberniální úřadování místo dobově vhodnějšího termínu „anketa“ (s. 138), anebo přejmenování místa slavné císařské orby Josefa II. na Slavnikovice, s. 131), ale to nesnižuje zřehla nic na kompetenci a vynalézavosti překladatelky, která se za pomoci pražských badatelů musela vyrovnat s mnoha dobovými výrazy, pro které český ekvivalent neexistoval a neexistuje. A malá poznámka na závěr: toto skvěle koncipované dílo by nevzniklo, kdyby zde neexistovaly záslužné předchozí práce o dějinách pražských Židů.³

Milan Hlavačka

Jaroslav KŘÍŽ – Lenka KŘÍŽOVÁ

*Strípky z českého Chicaga. Edice dokumentů k dějinám Čechů
v americkém Chicagu v letech 1848–1918*

Praha, Academia 2017, 478 s., ISBN 978-80-200-2721-4.

Martin NEKOLA

České Chicago

Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2017, 102 s., ISBN 978-80-7422-505-5.

V roce 2017 vyšly dvě publikace věnované problematice české emigrantské komunity v Chicagu, ve městě, které bylo v období před první světovou válkou považováno za druhé či třetí město s největším počtem obyvatel českého původu – po Praze, eventuálně Vídni.

- 2 Kdo jiný než Carl Kreuzberg by mohl koncipovat stanovy Jednoty ku povzbuzení průmyslu v Čechách a uvodit je neskutečnou větou: „Naše Vlastenecké muzeum je útočištěm minulosti, svatyní uplynulých staletí, ale Jednota souzní s nejniternějším, duchovním životem současného pokolení a pěstuje zárodek budoucích časů“?
- 3 Zvláště to platí o monografii: Vera LEINNIGER, *Auszug aus dem Ghetto. Rechtsstellung und Emanzipationsbemühungen der Juden in Prag in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts*, Singapur 2006.

Autoři neopomněli v obou případech tuto skutečnost zmínit a vztáhli ji k postavení Chicaga jako významného centra amerického průmyslu a zároveň k rostoucím číslům počtu českých emigrantů mířících do Spojených států na počátku dvacátého století. Město muselo logicky přitahovat pozornost nejen českých vystěhovalců: Mělo pověst explozivně rostoucí aglomerace, nabízející pracovní příležitosti ve stavebnictví, s ním spojené dřevovýrobě, moderním elektropřůmyslu (v mamutím podniku Western Electric Company pracovaly tisíce dělníků českého původu), pivovarnictví – nejen ve Spojených státech, ale na celém americkém kontinentě nacházeli Češi v tomto odvětví uplatnění jako specialisté v podobě sládků, ale i pivovarských dělníků, v jiných odvětvích potravinářského průmyslu i veřejné sféře. Rostoucí počet obyvatel města představoval také nové zákazníky obchodů a hospod, slibného pole pro stovky podnikavých jedinců všech národností, nabízejících potom ve svých zařízeních zaměstnání méně odvážným nebo úspěšným krajanům. Především v českých čtvrtích tedy existovala řeznictví, hokynářství, krejčovství či pekařství v rukách českých přistěhovalců, kde nacházeli přinejmenším příležitostná zaměstnání i nově příchozí emigranti ze střední Evropy.

Řada z nich mohla najít uplatnění na železnici. Od roku 1853, kdy byla vybudována trať spojující Chicago s New Yorkem – nahrazovala či doplňovala Erijský kanál, jímž proplouly od roku 1826 nákladní čluny mezi pěticí velkých kanadských jezer a newyorskou aglomerací – se stávalo Chicago jedním z nejdůležitějších železničních uzlů v USA. Josef Václav Sládek tak po návštěvě města pro čtenáře Národních listů konstatoval: „Stavění železnice nemá tu takých obtíží jako v krajinách hornatých a tak stalo se, že jest Chicago nyní střediskem více než 30 rozličných tratí a dojíždí tam a odjíždí denně přes 200 vlaků. Nádraží dráhy michiganské a zvláště centrální dráhy illinoiské byla velkolepá. Za těmito stálo v první řadě nádraží centrální dráhy pensylvánské a milwaukské. Chicagská jihozápadní dráha, která bude jednou závodit s drahou tichomořskou, byla nedávno teprve otevřena.“¹

Nekola tuto funkci Chicaga výslovně zmiňuje ve svém útlém průvodci po dějinách české komunity v metropoli severozápadu, jak bývalo město nazýváno už od doby, kdy zde v roce 1860 uspořádala republikánská strana nominační sjezd pro prezidentské volby. Pokud je Nekolova práce stručnou historií české přítomnosti v Chicagu od poloviny devatenáctého století do současnosti, je práce Jaroslava a Lenky Křížových především prezentací dobových svědectví. Ani oni ovšem nerezignovali na dobře napsané a informované představení historie české komunity v Chicagu pro období mezi léty 1848 a 1918, jež jinak přibližují vybranými dokumenty. Věnují ovšem také několik odstavců hutných informací i vývoji po roce 1918. Překvapivě však na tomto místě nezmiňují nepochybně nejznámějšího chicagského Čecha, a jednoho z nejznámějších Čechoameričanů vůbec, chicagského starostu Antonína Čermáka. Místo toho podtrhují překrytí české emigrace novými migračními vlnami, v posledních desetiletích především vlnou mexickou.

Nekolovu knihu tak uvítají čtenáři, hledající rychlé poučení o dějinách Čechů v Chicagu a najdou zde skutečně základní informace podávané navíc čtivou formou s mnoha

1 Josef Václav SLÁDEK, „Chicago“ (Národní listy, 13. října 1871), in: Americké obrázky a jiná prósa, vydal a úvodem opatřil Ferdinand Strejček, I, Praha, b. r., s. 246.

zajímavostmi včetně opravy některých zakořeněných mýtů, zejména stále tradovaného výmyslu jednoho z amerických novinářů o příčině katastrofálního požáru v roce 1871. *Střípky z českého Chicaga* ocení především milovníci historie každodenního života v periodě omezené léty 1848 a 1918. Její druhá polovina je přitom obdobím mimořádně rychlé a hluboké proměny americké společnosti, kdy se Spojené státy během několika let staly ze zemědělské země první průmyslovou mocností světa, také díky přistěhovalcům ze střední Evropy.

Ti, jimž vyhovoval zběsilý pracovní rytmus, a nelpěli na zachování tradic pospolitosti, z nichž do Ameriky přicházeli, se během několika let změnili v Američany. Zpočátku ale i oni udržovali kontakt s českým jazykem a kulturou, zejména díky českoamerickému tisku a aktivitám stovek spolků. Pokles jejich počtu v meziválečném období, o následujících desetiletích ani nemluvě, ukazuje oprávněnost často citovaného Sládkova soudu o odtáté větvi národního kmene. Na tomto faktu nic nemění zachování některých festivit českého původu v této komunitě. Už dlouho ovšem nejsou součástí každodenního života, ale výjimečných chvil, kdy si český původ uvědomují i někteří příslušníci třetí či čtvrté generace přistěhovalců českého původu.

Ani jedna z obou publikací není určena primárně odborné veřejnosti, ale široké čtenářské obci. To však v žádném případě nesnižuje jejich cenu. Autoři recenzovaných prací prezentují fakta v jejich širších souvislostech při zachování všech zásad práce historika a pomáhají čtenářům proniknout hlouběji do problematiky studia migrace a inkorporace emigrantů do společnosti v cílové zemi. *Střípky z českého Chicaga* pak najdou nepochybně ještě jednu skupinu adresátů: studenty historie zajímající se nejen o problematiku českého vystěhovalectví do Ameriky a osudy vystěhovalců v nové vlasti, ale o obecnější problémy migrace. Ve *Střípcích z českého Chicaga* najdou navíc jak stručného průvodce po muzejních, knihovních i archivních fondech, v nichž jsou uloženy příslušné prameny pro studium české emigrace do Spojených států at už ve formě tisku, dobové literatury nebo archivních pramenů, ale také příkladné ukázky edice těchto dokumentů.

Úvodní poznámky k editovaným dokumentům pak demonstrují schopnost obou autorů charakterizovat ve zkratce dokument i okolnosti jeho vzniku a doplňují informace prezentované úvodním přehledu historického vývoje českého Chicaga. Dokumenty jsou velmi různorodé, vůbec prvním je žádost o povolení emigrace do Ameriky ze Státního okresního archivu ve Strakonici, často se objevují svědectví o cestě nebo zkušenostech z pobytu publikované v tisku či uložené ve formě korespondence v archivních fondech, autoři zařadili i reklamy z českoamerického tisku nebo recepty z české kuchyně pro emigrantskou komunitu.

Mezi editovanými dokumenty nechybí ani pasáže dvou učebnic angličtiny pro české emigranty, Zdrůbkova *Tlumače* a Zmrhalovy příručky *Anglicky snadno ve třiceti úlohách*. Společným rysem obou prací, Křížovi ji ovšem vyzdvihují jen ve Zmrhalově případě (srov. s. 303), je orientace na praktické využití získaných poznatků především v oblasti slovní zásoby. Totéž ovšem platí i o třetí z velkých „učebnic“ angličtiny tohoto období – *Nový tlumač americký. Ku snadnému a rychlému naučení se jazyku anglickému i pro praktické potřeby vystěhovalců a osadníků české národnosti v Americe* – napsanou Karlem Jonášem. Jednotlivé kapitoly doprovázené příslušným slovníčkem představují zajímavou ilustraci života české komunity ve Spojených státech počínaje prvním kontaktem vystěhovalce s americkou

realitou po příjezdu do přístavu, přes kapitolky „Pozdravy a hovory ze zdvořilosti“, „Návštěvy“ až po „Rozmluvy o počasí“ a „Nemocích“. Další část *Nového tlumače* je věnována různým činnostem a profesím, v nichž nacházeli uplatnění čeští emigranti. Kapitolka „O jídle a náčiní k němu“ může sice odkazovat k osobním potřebám uživatele knihy, zcela bezpečně je ovšem primárně určena služkám českého původu v amerických domácnostech. Svědčí o tom jednoznačně znějící sentence „Posluhuj hostům“ či „Uklid se stolu až bude po jídle“. I následující kapitolky „O prádle“ – se slovníčkem pradlen vypovídají o postavení české ženské emigrace ve Spojených státech, zatímco kapitolky „Pozemky a hospodářství“, opět s obsáhlým slovníkem či „Na pile“, „Tesařství“ nebo „Havířství“, odkazují na profese mužské části české emigrace.

Autor *Nového tlumače* přitom situaci v krajanské komunitě velmi dobře znal. Nepatřil jen k jejím předním osobnostem, byl dobře znám i jiným minoritním pospolitostem, ale také většinové společnosti, resp. její politické elitě. Díky tomu se stal prvním Čechoameričanem v konzulární službě Spojených států, kde působil v několika evropských městech. Jeho práce nevyšla u největšího čechoamerického vydavatele Augusta Geringera v Chicagu, ale v druhém velkém centru české emigrace přelomu devatenáctého a dvacátého století v Racine ve Wisconsinu, a patrně proto ji autoři neuvádějí ani v obsáhlé bibliografii doprovázející jejich edici.

Pokud pak zmiňuji bibliografii, mírí k ní moje jediná připomínka. Její druhou část opatřili Křížovi poněkud nešťastně titulkem „Almanachy a dobová odborná literatura“. Kromě titulů, které sem nepochybně patří, zde však figurují také cestopisy, učebnice, čítanky, paměti, beletrie či poezie. Jsem si vědom obtížnosti některé z těchto publikací zařadit do jiných oddílů „Seznamu pramenů a literatury“, ale domnívám se, že autoři mohli problém vyřešit úpravou názvu inkriminovaného části publikace prostým vypuštěním slova „odborná“. Proti titulkům Almanachy a dobová literatura by totiž nemohl nic namítat ani největší purista.

Obě recenzované práce znamenají, každá svým způsobem, příspěvek k nepříliš obsáhlému souboru prací, věnovaných v poslední době emigraci do USA, byť v této části produkce českých historiků rozhodně nechybějí významná díla, připomeňme zejména práci Vlhovu.² Edice dokumentů manželů Křížových je přitom úspěšným pokusem přiblížit to, co nepostihly žádné texty předchozí, různé stránky každodennosti chicagských Čechoameričanů v obou jejich nejvýraznějších polohách: Těžkého zápasu o uplatnění ve společnosti, kde jedinou cestu k úspěchu představoval výkon (často daleko za hranicemi všeho, nač byli přistěhovanci zvyklí z domova), kde však na druhé straně řada příkladů ukazovala nové generaci imigrantů reálnou možnost naplnění jejich amerického snu.

Josef Opatrný

2 Marek VLHA, *Mezi starou vlastí a Amerikou. Počátky české krajanské komunity v USA 19. století*, Brno 2015.

Žijeme v době, kdy digitální technologie využívají stále více také historie a pomocné vědy historické. Souvisí s nimi rovněž recenzovaná kniha, jež je – po nezbytném úvodu – rozčleněna do tří částí, které se obírají životem a dílem Augusta Sedláčka (z pera Roberta Šimůnka), potenciálem Sedláčkova díla v digitálním věku (autory jsou Robert Šimůnek a Eva Doležalová) a konečně třemi studii, zaměřenými na specifické fenomény ze Sedláčkova díla (od Evy Doležalové, Josefa Žemličky a Jaroslava Boubína). Publikaci doplňují závěr, německé resumé, základní bibliografie a místní a jmenný rejstřík.

Publikace je výstupem projektu Vývoj digitálních technologií ke zpřístupnění prosopografických a topografických kartoték badatelů minulosti se zvláštním zřetelem k fondu Augusta Sedláčka. Autoři tak nejen napsali publikaci, nýbrž podíleli se rovněž na vytvoření digitální databáze ze Sedláčkovy vědecké pozůstalosti uložené v Historickém ústavu AV ČR a na jejím zpřístupnění široké veřejnosti. To je počin nanejvýš chvályhodný, neboť umožňuje systematický průzkum pozůstalosti. Recenzovanou knihu je tedy vhodnější posuzovat nejen jako samostatnou publikaci, nýbrž jako součást celého digitalizačního projektu s tím, že kniha má upozornit naši a zahraniční odbornou i laickou veřejnost na některé z možností, jaké tato zpřístupněná databáze skýtá.

Hlavním cílem projektu byl vývoj originální metodiky digitalizace, tvorby nástrojů pro agregaci, kontrolu a opravy komplexních digitálních dokumentů a tvorba prostředků pro efektivní zpřístupnění těchto dat na internetu. Metodika má být obecně použitelná pro zpracování historických fondů, obsahujících papírové kartotéky (odborní garanti Eva Doležalová a Robert Šimůnek, technická podpora Olga Čiperová a Tomáš Psohlavec). Další z cílů lze spatřit ve fyzické záchraně a ochraně historického kulturního dědictví pozůstalosti uložené v HÚ AV ČR, obzvláště když pro informační zdroje v ní neexistuje jakákoli kopie. Lákavá pro mnohé badatele bude možnost vytvářet vlastní soukromé databáze a zpřístupnit je dalším uživatelům.

Digitální databáze obsahuje také kolekci kreseb Karla Brantla, která je rovněž uložena v HÚ AV ČR. Tvoří ji 120 vyobrazení českých hradů na přibližně osmdesáti listech, byť u několika jednotlivin existují pochybnosti, zda jsou skutečně Brantlovým dílem. Kresby mají poměrně vysokou vypovídací dokumentační hodnotu. Není známo, jak se do pozůstalosti Augusta Sedláčka dostaly.

Z výše uvedeného je zjevné, že recenzovaný titul nepatří k těm, jejichž předmětem by bylo zmapovat Sedláčkův život a dílo jako celek; ostatně takové publikace již existují. Toho si autoři jsou vědomi a hned v úvodních pasážích (s. 7) vymezují za cíl publikace přiblížení Sedláčkovy topografické a genealogické kartotéky, zahrnující na 400 000 především genealogických a topografických kartiček (využitelných i pro prosopografii), dále cca 150 sešitů (digitalizovaná je dosud jen část z nich) propojených s kartotékami, registry, výňatky z informačních zdrojů a přípravných materiálů. Kartotéky ale obsahují i rekonstruované mapy, jak názorně ukazuje třeba obrazová příloha na s. 42. Jinými slovy

jedná se o přiblížení možnosti badatelského využití pomocného vědeckého aparátu, v němž je ukryta nevyčíslitelná informační hodnota a bez něhož se velké práce a edice neobejdou.

V první kapitole knihy jsou přehledně rekapitulována Sedláčkova životopisná data, popsán rodinný život a poměry. Je zdůrazněno, že Sedláček většinu své badatelské práce samofinancoval. Jako sekundární produkt při sepisování historie *Hradů, zámků a tvrzí Království Českého* (dále jen *Hrady*) vznikly i četné drobné studie, řešící samostatné problémy. Z dalších děl Augusta Sedláčka Robert Šimůnek zmiňuje třísvazkové *Dějiny královského krajského města Písku nad Otavou*,¹ jež rozsahem 1500 stran představovaly ještě v době sepsání recenzované knihy největší monografii města ČR; dnes již jsou v tomto směru předstíženy dosud vydanými díly *Dějin Brna*.

Jistě přínosná byla Sedláčkova snaha věnovat se hranicím mikroregionů. Sedláček byl pozitivista, který nevyhledával evropské kontexty událostí, nýbrž se zaměřil na náročnou, drobou řemeslnou historickou práci a faktografii konkrétních, mnohde i silně lokálních, pramenů a míst. Bývá proto někdy, ne zcela právem, odmítán současnými historiky – autory formulovaných paradigmat (post)moderní vědy – jako badatel, pracující s bezcenným lokálním historickým „haraburdím.“ Cenné je Šimůnkovo poukázání na méně známé Sedláčkovy eseje, jež jsou zdrojem inspirace i pro dnešní historiky. Rovněž v oblasti heraldiky, teritoriální správy či historické metrologie stále nebylo Sedláčkovo dílo z hlediska badatelského využití vyčerpáno.

Druhá kapitola „On the Scientific Legacy of August Sedláček, Possibilities of Digital Processing and Its Research Potential“ se obírá Sedláčkovým vědeckým odkazem, možnostmi jeho digitálního zpracování a výzkumným potenciálem. Definuje pojem vědecký odkaz jako sumu práce daného člověka, kam patří zejména publikace, ale rovněž přípravné materiály. U Sedláčka jsou primárním zdrojem zájmu jeho genealogické a topografické kartotékové rejstříky, sešity a zápisy, uvedené výše. Rejstříky čítají 2402 zásuvek – genealogický rejstřík je řazen abecedně podle šlechtických rodin, topografický pak abecedně podle místa. Rejstříky byly od roku 2012 digitalizovány a jsou přístupné na adrese www.augustsedlacek.cz.

Sedláčkovy kartotéky mají jednotnou formu, vedle názvu rodu a sídla disponují nejméně jedním odkazem na archivní prameny či literaturu. V rejstřících se objevují také literární zdroje, např. Balbín, a výňatky z periodik. Sedláček si byl vědom ztrát, k nimž docházelo v rodinných archivech od konce 16. století. Sám se badatelsky zaměřil na období od středověku do Bílé hory. Bádal rovněž v zahraničí (Viedeň, Drážďany, Berlín, Mnichov, Vratislav a Kaliningrad).

S ohledem na moderní analytické využití byly rejstříky zpracovány moderními informačními technologiemi. Díky nim se je podařilo nejen informačně využít, nýbrž rovněž ochránit fyzicky a učinit zpracování a hodnocení jejich obsahu efektivnějším. Zpracování rejstříků probíhalo v několika etapách. Nejprve byly naskenovány kartičky s využitím specifík digitalizace historických a archivních pramenů. Vytvořena byla speciální

1 August SEDLÁČEK, *Dějiny královského krajského města Písku nad Otavou I–III*, Písek 1911–1913.

aplikace ke zpracování kartiček, která umožnila třídění dat. Konkrétní obraz kartičky se pak spojil s formulářem, do kterého byly údaje z kartičky zapsány, nejde ale o fulltextový přepis.

Digitalizace nabízí řadu možností především v oblasti genealogického a biografického studia, v širším kontextu šlechtických rodů, jejich větví, původu, role jednotlivců a rodů na politiku doby, držby majetku, sňatků ad. Jedním z cílů databáze je umožnit rekonstrukci genealogické linie, pokud jsou potřebné údaje k dispozici; za pilotní příklad slouží rod Rožmberků (s. 55). Klíčová slova byla pochopitelně vytvořena ex post; Sedláčkovy rejstříky je neobsahují. Dalším segmentem jsou geografická hesla. Databáze tak obsahuje všechny relevantní názvy míst a je provázána s mapovými portály. Důležitou součástí rejstříků jsou také heraldické údaje – erby jednotlivých šlechtických rodů. Byly tím učiněny i přípravné kroky k provázání Sedláčkovy pozůstalosti s dalšími zdroji.

V třetí části se nacházejí drobnější a specificky zaměřené texty, dotýkající se materiálů Sedláčkovy pozůstalosti. První je věnována Buškům z Velhartic, tedy dějinám pánů z Velhartic ve 14. století ve světle rejstříků Augusta Sedláčka. Plyne z ní, že Sedláčkova práce je jedinečným zdrojem informací pro genealogii rodu i historickou topografii. Sedláčkovou všeobecně veřejně neznámější prací ale zůstávají v další studii pojednané *Hradý*. Fenomenální patnáctisvazkové dílo² je po více než sto třiceti letech od vydání prvního dílu podrobeno odborné revizi. Josef Žemlička spatřuje jeho hlavní hodnotu v komplexní skupině pramenných zdrojů, které Sedláček sesbíral a které dodnes představují nenahraditelný zdroj poznání. A to navzdory faktu, že některé informace by neustály moderní kritiku dnešních edic. Recenzent si zde dovolí podotknout, že uživatel *Hradů* nesmí zapomenout, že v nich August Sedláček pracuje se skupinou rožmberských falz z věhlasné falzátorské dílny Oldřicha II. z Rožmberka jako s originály. V Sedláčkově době nebyl znám fakt, že se jedná o padělky. K *Hradům* se váže cca 150 sešitů, kam Sedláček zaznamenal relevantní údaje. Stálou oblibu *Hradů* nejlépe dokládá rovněž skutečnost, že vyšly i v digitální podobě (Praha 2000–2001).

Autor kapitoly upozorňuje na možnou problematičnost u topografického rejstříku, neboť v Sedláčkově době neexistovaly lexikony míst: byl to právě August Sedláček, kdo se podílel na jejich vzniku. Konečně v posledním textu věnuje Jaroslav Boubín pozornost Augustu Sedláčkovi a jeho genealogii české šlechty v *Ottově slovníku naučném*. Pro ten vypracoval jako autor či spoluautor množství hesel. Na s. 92–98 najde zájemce jejich seznam.

Závěr publikace konstatuje, že Sedláčkovy dílo dosud nebylo systematicky zpracováno a využito. Jeho základní část se skládá z nepublikovaných archivních materiálů, především rejstříků, regestů a ostatních výňatků. Hlavním význam tkví v informacích k sídelnímu rozvoji Čech a Moravy, především pak šlechtických sídel. Pro zpracování rejstříků byla vyvinuta speciální metodika a software, které umožňují zachování historických zdrojů v digitální podobě – v rámci databáze se možnosti využití zdrojů podstatně rozšiřují. Jedním z cílů je propojení s dalšími informačními zdroji. Některá propojení jsou funkční, jiná se teprve připravují (třeba propojení s hesly internetových encyklopedií). V digitální databázi je možno průběžně aktualizovat konkrétní popisky rejstříků, jejich komentář nebo přidávat samostatné textové soubory.

2 August SEDLÁČEK, *Hradý, zámky a tvrze Království Českého I–XV*, Praha 1882–1927.

Předloženou publikaci nemůže čtenář chápat jako vyčerpávající dílo pro život či dílo nebo vědeckou pozůstalost Augusta Sedláčka. Takovou ambici si autoři nekladli a klást ani nemohli. Jde o upozornění na vytvoření digitální databáze ze Sedláčkovy vědecké pozůstalosti, popis jejího vzniku, poukázání na fyzickou ochranu pozůstalosti a možnosti využití databáze pro další výzkum. V tom tkví hlavní přínos knihy a vzhledem k zahraniční odborné veřejnosti je pochopitelné její vydání v anglickém jazyce. Navíc ve speciálně laděných a zaměřených kapitolách najde čtenář řadu zajímavých postřehů, hodnocení a údajů, ať již dosud neznámých či již poněkud zapomenutých. Nelze tedy jinak, než publikaci – a především projekt – uvítat, obzvláště když je propojen s dalšími informačními zdroji na internetu.

Na závěr poznamenejme, že část někdejší Sedláčkovy sbírky – odlitky a otisky pečeti – je uložena v knihovně Katedry pomocných věd historických a archivního studia FF UK v Praze. V průběhu doby byla doplněna o další artefakty. Disponuje kartotékou, jejíž záznamy jsou ovšem nevyrovnané kvalitativní úrovně. I tato sbírka bude zpřístupněna formou informační databáze, práce na ní již probíhají. Bylo by vhodné – po dokončení databáze – učinit na ni odkaz v rámci stávající databáze www.augustsedlacek.cz. Totéž doporučuji i pro edici ze Sedláčkovy pozůstalosti *Atlasy erbů a pečeti české a moravské středověké šlechty*, která vznikla prací Vladimíra Růžka.³

Karel Maráz

Michal MACHÁČEK

Gustáv Husák

Praha 2017, Vyšehrad, 631 s., ISBN 978-80-7429-388-7.

Málokterý predstaviteľ komunistického režimu v Československu v rokoch 1948–1989 vyvoláva takú pozornosť historikov i verejnosti, ako Gustáv Husák (1913–1991), ktorý stál na čele Komunistickej strany Československa (KSČ) počas obdobia tzv. normalizácie v rokoch 1969–1989 a od roku 1975 zastával aj post hlavy štátu. Záujem o jeho osobu vo verejnosti ožil viackrát, bezprostredne po jeho odchode z verejného života na konci roku 1989, keď sa objavili jeho pamäti, redigované jeho blízkym spolupracovníkom, historikom Viliamom Plevzom.¹ Znova sa o Husákovi začalo diskutovať v súvislosti s jeho smrťou v roku 1991, ale aj v reakcii na návrh marginálnej a neparlamentnej Komunistickej strany Slovenska (KSS) na osadenie pamätnej tabule venovanej Husákovi v jeho rodnej obci, Dúbravke, v súčasnosti mestskej časti Bratislavy.

Napokon, vlna diskusií a polemík o Husákovi prebieha prakticky nepretržite od 100. výročia jeho narodenia v roku 2013. Popri publicistike sa Husák stal dokonca aj témou

3 August SEDLÁČEK, *Atlasy erbů a pečeti české a moravské středověké šlechty*, ed. Vladimír Růžek, sv. 1–5, Praha 2001–2003.

1 Viliam PLEVZA, *Vzostupy a pády. Gustáv Husák prehovoril*, Bratislava 1991.

umeleckých diel, ale aj série blogov, signovaných menom Anka Frňová,² v prípade ktorých (ako aj ich údajnej autorky) sa historici zaoberajúci postavou G. Husáka zhodujú, že ide o fikciu. Na rozdiel od minulosti, keď sa Husákovi výraznejšie venoval iba Michal Barnovský³ a zámer publikovať monografiu o Husákovi na pôde svojho pracoviska niekoľkokrát avizoval Jozef Jablonický,⁴ sa do tejto diskusie sa aktívnejšie začali zapájať aj historici, či už klasickou formou rozsiahlych interdisciplinárnych kolektívnych publikácií za účasti špecialistov na jednotlivé otázky alebo dejinné obdobia⁵ alebo individuálnych monografií.⁶ Túto sériu v súčasnosti uzatvára objemná monografia mladého českého historika Michala Macháčka *Gustáv Husák*, ktorá je tak zároveň prvou ucelenou individuálnou monografiou, venovanou tomuto slovenskému komunistickému politikovi. Na rozdiel od väčšiny biografických prác, venovaných jednotlivým predstaviteľom slovenskej politiky, vydávaných na Slovensku,⁷ treba oceniť, že ide o individuálnu monografiu. Pozornosť, akú venujú slovenskí historici ďalším slovenským komunistickým politikom, ako napr. Alexandrovi Dubčekovi či Vasilovi Biľakovi,⁸ je rádovo nižšia.

Recenzovaná publikácia je výsledkom autorovho takmer desaťročného výskumu, osobnosť Gustáva Husáka bola predmetom jeho diplomovej i dizertačnej práce, obhájených na Filozofickej fakulte Karlovej univerzity v Prahe. Je potrebné zdôrazniť, že autorovým školiteľom bol azda najvýznamnejší expert na dejiny slovensko-českých vzťahov Jan Rychlík. Macháčkova monografia pripomína Rychlíkov štýl písania nielen čítavým jazykom, ale aj hĺbkou preštudovaných pramenných materiálov a sekundárnej literatúry. Autorovi sa podarilo preštudovať dokumenty z verejných archívov v Českej Republike, na Slovensku, v USA a Kanade, i pre historikov ťažko dostupných archívov v Ruskej

2 Martin MOCKO, Husák a dnešok, *Druhá svetová, časopis o moderných dejinách Slovenska*, 31. 1. 2013, <https://web.archive.org/web/20131013103702/http://www.druhasvetova.sk/2013/01/31/husak-a-dnesok/> (28. 10. 2018). Pozri aj Anka Frňová, blog, <http://anka.blog.pravda.sk/> (28. 10. 2018).

3 Michal BARNOVSKÝ, *Husák Gustáv*, in: Jan PĚŠEK a kol., *Aktéri jednej éry*, Prešov 2003, s. 139–148; Michal BARNOVSKÝ, *Gustáv Husák – realita a mýty*, in: Eduard Krekovič – Elena Mannová – Eva Krekovičová, *Mýty naše slovenské*, Bratislava 2005, s. 207–223.

4 Jozefovi Jablonickému sa, žiaľ, monografiu o Gustávovi Husákovi zo zdravotných dôvodov už nepodarilo vypracovať.

5 Slavomír MICHÁLEK – Miroslav LONDÁK a kol., *Gustáv Husák. Moc politiky, politik moci*, Bratislava 2013; Branislav KINČOK a spol., *Gustáv Husák a jeho doba*, Bratislava 2015.

6 Tomáš ČERNÁK, *Husák. Mladé roky Gustáva Husáka (1913–1939)*, Bratislava 2015; Tomáš ČERNÁK – Martin MOCKO, *Husák v odboji a SNP 1938–1944*, Bratislava 2016. Procesu s tzv. slovenskými buržoaznými nacionalistami sa venujú práce Grzegorz GAŚSIOR, *Stalinowska Słowacja. Proces „burżuazyjnych nacionalistów” w 1954 roku*, Warszawa 2006; Ján ŠTEFANICA, *Kampaň proti slovenskému buržoaznému nacionalizmu*, Ostrava 2017.

7 Bohumila FERENCÚHOVÁ, *Úvod*, in: Tátiež a kol., *Biografia a historiografia*. Slovenský, český a francúzsky pohľad, Bratislava 2012, s. 9. Pozri napr. sériu publikácií venovaných osobnostiam slovenskej politiky, vydávané v Ústave politických vied SAV: Miroslav PEKŇÍK (ed.), *Milan Hodža. Statesman and Politician*, Bratislava 2007 a i.

8 Z najnovších prác pozri napr. Miroslav LONDÁK – Slavomír MICHÁLEK a kol., *Dubček*, Bratislava 2018; Peter JAŠEK, *Vasil Biľak*, Bratislava 2017.

federácii, osobitne pokiaľ ide o dokumenty z obdobia po Stalinovej smrti v roku 1953. Pracoval aj s dokumentmi, ktoré sú uložené v súkromných archívoch ľudí, ktorí s Husákom spolupracovali v rozličných etapách jeho života, ale podarilo sa mu nadviazať kontakt aj s Husákovými príbuznými, vďaka čomu mal príležitosť spoznať G. Husáka nielen „zvonka“, ako politika, ale aj „zvnútra“, ako človeka, ktorý bol súčasťou rodinných a iných medziludských vzťahov. K tak blízkemu poznaniu Husákovej osobnosti autorovi najviac prispeli dokumenty z archívu Viliama Plevzu a Husákovho syna Vladimíra.

Autor si uvedomuje, že postava G. Husáka aj v súčasnosti vyvoláva kontroverzie v českej i slovenskej spoločnosti. Symbolicky to vyjadruje aj úvod, ktorý sa začína Husákovým výrokom z mítingu v roku 1968, kde žiada voči sebe kritický postoj. Ďalšie citované výroky pochádzajú z úst Husákových obdivovateľov, akými sú napr. slovenský popový spevák Jožo Ráž či komunistickí politici Lubomír Štrougal a Miroslav Štěpán, ale aj jeho kritikov, napr. Milana Šimečku, Ladislava Mňačka či Jana Tesařa. Ďalšiu skupinu tvoria ľudia, ktorí síce boli jeho protivníci, ale zároveň sa k rozličným aspektom jeho politického pôsobenia vyjadrovali s rešpektom, napr. Imrich Kružliak či Jozef Kirschbaum.

Publikácia je koncipovaná ako politický životopis. Koncentruje sa na osobu Gustáva Husáka, kombinuje naratívne a interpretačné postupy. S ohľadom na biografický charakter je kniha členená chronologicky, podľa jednotlivých etáp Husákovho života. Prvá časť, venovaná jeho detstvu, mladosti a vstupu do politiky v 30. rokoch, popri biografických údajoch analyzuje sociálne vzťahy a sociálno-psychologické faktory, ktoré privedli G. Husáka ku komunistickému hnutiu a ovplyvnili jeho neskoršie nazeranie na svet, a približuje možnosti sociálnej mobility v medzivojnovom období. Táto časť je zároveň azda najvydarenejšia, pretože sa venuje nielen Husákovej osobe, ale na pozadí jeho príbehu analyzuje socioekonomické i kultúrne pomery v rozličných prostrediach, v ktorých sa Husák pohyboval – či už v rodnej Dúbravke ako chudobnej obce neďaleko Bratislavy, alebo v Bratislave samotnej, kde Husák absolvoval strednú a vysokú školu. Zaujímavá je aj jeho analýza vývoja vzťahu medzi marxizmom a náboženstvom v období prvej ČSR na Slovensku, na pozadí myšlienkového vývoja G. Husáka. V závere kapitoly ho charakterizuje ako „svojhlavého komunistu“ (s. 92), ako ho identifikovala aj prvá známa archívna zmienka v Moskve (s. 95). Táto charakteristika sa ako červená niť prevíja ďalšími časťami monografie.

Ďalšia časť sa zaoberá Husákovým pôsobením v protifašistickom odboji (1938–1945), kde popri hodnotových aspektoch autor poukazuje na Husákovu schopnosť nadväzovať pragmatickú spoluprácu s príslušníkmi odlišných názorových táborov. V tejto časti približuje aj vnútorné rozpory v komunistickom hnutí, ktoré neskôr predznamenal aj obvinenia proti G. Husákovi, vznesené vo vykonštruovanom procese proti tzv. slovenskému buržoáznemu nacionalizmu v roku 1954. Tretia kapitola popisuje pôsobenie Husáka v rokoch 1945–1948, keď zohral kľúčovú úlohu pri prevzatí monopolnej moci Komunistickou stranou Slovenska.

Hoci štvrtá časť pod názvom Buržoázny nacionalista (1948–1960) prináša celý rad zaujímavých poznatkov súvisiacich s prenasledovaním a uväznením G. Husáka, zároveň vyvoláva najviac meritórnych výhrad. Husáka na jednej strane opisuje ako „sklamaneho víťaza“ (s. 245–252), zároveň sa však zdá, ako keby z nej vypadli dva roky Husákovho

pôsobenia v najvyššej politike v rokoch 1948–1950. Do mája 1950 bol totiž stále predsedom Zboru povereníkov, pričom od októbra 1949 stál aj na čele Slovenského úradu pre veci cirkevné. Husák teda presadzoval nielen posilnenie postavenie Slovenska v komunistickom Československu, ale zároveň zohrával významnú úlohu pri presadzovaní politiky stalinizmu na Slovensku, vrátane represálií, ktoré nasledovali po februári 1948, ktorý mal na Slovensku jednoznačne podobu prevratu. Aktívne sa podieľal nielen za represáliách proti cirkvám,⁹ ale aj na kolektivizácii poľnohospodárstva.

Na druhej strane sa Macháček v kapitole len okrajovo venuje Husákovej úlohe v rokoch 1947–1948 pri útokoch proti Demokratickej strane, ktorá v prvých povojnových voľbách v roku 1946 na Slovensku získala väčšinu hlasov. Otázkou v súvislosti s jeho podielom na zneužívaní štruktúr Ministerstva vnútra ČSR komunistickou stranou na úsilí zvrátiť výsledky parlamentných volieb 1946, v ktorých na Slovensku väčšinu hlasov získala Demokratická strana, nastolil už začiatkom 90. rokov historik Ľubomír Lipták.¹⁰ Marek Syrný však v tejto súvislosti jednoznačne konštatuje, že „Husák bol prevodovou pákou i riadiacim centrom mnohých akcií zameraných proti slovenským demokratom“.¹¹

V troch ďalších veľmi detailne spracovaných kapitolách sa autor venuje návratu G. Husáka do politického života, jeho úlohe pri nastolení režimu tzv. normalizácie po invázii vojsk Varšavskej zmluvy do Československa v auguste 1968 a napokon záverečnému obdobiu jeho politického života. Túto časť nazval „Odchádzajúci konzervátor“. Je zaujímavé, že M. Macháček kladie začiatok tohto obdobia do roku 1977, paradoxne po tom, ako si Husák v roku 1975 upevnil moc zvolením za prezidenta ČSSR. Obdobie úpadku autor teda rámcuje podobne ako Plevza v knihe komentovaných spomienok G. Husáka *Vzostupy a pády*,¹² ale zdôrazňuje, aký význam v tomto prípade pre Husáka osobne mala tragická smrť jeho druhej manželky Viery v roku 1977. Považujem za problematické, že v týchto kapitolách sa autor príliš koncentruje na dianie v najvyšších štruktúrach moci, pričom ignoruje štrukturálne príčiny narastania krízy komunistického režimu už nielen v Československu, ale vo všetkých štátoch sovietskeho bloku. Tie zrejme takisto prispievali k apatii G. Husáka, na druhej strane kríza líderstva v sovietskom bloku, na čele s generálnym tajomníkom Ústredného výboru Komunistickej strany Sovietskeho zväzu Leonidom Iljičom Brežnevom bola iba dôsledok postupujúceho rozkladu sovietskeho systému.

V závere sa autor snaží G. Husáka začleniť do širšieho kontextu vývoja komunistického hnutia, najmä s ohľadom na to, či o ňom možno hovoriť ako o „národnom komunistovi“. S ohľadom na to, že tento termín sa vzťahoval na tých komunistických politikov, ktorí sa usilovali o autonómne, resp. nezávislé postavenie voči ZSSR, sa prikláňa k termínu „národne orientovaný komunista“, ktorým Husáka označovali historici Michal Barnovský a Jan Rychlík (s. 524). Snaží sa takisto analyzovať Husáka ako politickú osobnosť. Oprávnené odmieta jeho

9 Jan PEŠEK – Michal BARNOVSKÝ, *Štátna moc a cirkvi na Slovensku 1948–1953*, Bratislava 1997; Norbert KMEŤ, *Postavenie cirkví na Slovensku 1948–1951*, Bratislava 2000.

10 Ľubomír LIPTÁK, „Vzostupy“ a „pády“ G. Husáka, in: V. PLEVZA, *Vzostupy a pády*, s. 182.

11 Marek SYRNÝ, *Gustáv Husák a Demokratická strana na Slovensku 1944–1948*, in: s. Michálek – M. Londák, *Gustáv Husák*, 2013, s. 271.

12 V. PLEVZA, *Vzostupy a pády*, s. 139.

označenie za kariéristu a prospechára (s. 526–527), vníma ho skôr ako „smutnú a tragickú postavu“ (s. 529). Zdôrazňuje, že síce Husák nehľasal originálne myšlienky, ale jeho úloha v českých, slovenských i československých dejinách bola výnimočná, veľmi pestrá a bohatá na jedinečné úspechy i na porážky (s. 530–531). Jeho pôsobenie v období normalizácie už charakterizuje ako zmes egoistických motívov a pocitu strachu a zodpovednosti za ďalší vývoj (s. 529). Záver Husákovej politickej činnosti i následný dejinný vývoj hodnotí ako fiasko (s. 530). Prijíma hodnotenie socializmu od François Fureta ako epochálnej ilúzie, ktorá sa vyprázdnila a Komunistickú stranu Československa považuje za zodpovednú za diskreditáciu vízie, ktorá „mala podporu českej a slovenskej spoločnosti a snáď aj šance na úspech“. Hoci jeho tvrdenie, že česko-slovenský priestor sa posunul v dôsledku transformácie a rozpadu Československa „z geopolitického hľadiska do ešte podradnejšieho postavenia“, môže vyvolať kontroverzie, zároveň konštatuje, že „takéto problémy by zrejme nemuseli vôbec nastať, keby sa Česi a Slováci cestou vízie socializmu sovietskeho typu nevydali“ (s. 530).

Práve záverečná kapitola, ktorá sa snaží zasadiť G. Husáka do širšieho historického a politického kontextu, a identifikovať kľúčové historické narácie, týkajúce sa jeho životných osudov, by si zaslúžila prehĺbenie, podobne ako analýza „druhého života“ G. Husáka, t.j. jeho interpretácia po roku 1989. Husákov príbeh si doslova žiada porovnanie napr. s príbehom lídra poľských komunistov Władysława Gomułka, ktorý sa z niekdajšieho vážna obdobia stalinizmu a neskoršieho reformátora, podobne ako Husák, prepracoval na stúpenca tvrdej línie a poprel tak všetky východiská, ktoré ho priviedli z väzenia a marginálneho postavenia do najvyššej politiky v roku 1956. Rovnako však by si zaslúžil aj porovnanie s osudmi Jánosa Kádára. Jeho trajektória sa vyvíjala opačným smerom, od politika, dosadeného na najvyšší post v Maďarsku prostredníctvom sovietskej invázie, až po umierneného reformátora, ktorý svojimi krokmi prispel k prakticky plynulému prechodu Maďarska zo sovietskeho bloku k prozápadnému režimu. Rovnako by však G. Husák mohol byť z hľadiska charakteru československého režimu v 70. a 80. rokoch analyzovaný v komparácii s bulharským lídrom Todorom Živkovom alebo šéfom východonemeckej SED Erichom Honeckerom.

Na to, aby sme mohli Husáka adekvátne zaradiť do kontextu slovenskej a česko-slovenskej histórie, je však nevyhnutné nesústrediť sa pri písaní jeho politickej biografie iba na jeho osobu, ale zaradiť ju do širšieho kontextu sociálnych vzťahov v prostredí, v ktorom sa pohyboval. Práve vtedy môžeme napr. podľa Miroslava Hrocha hovoriť o skutočne biografickom postupe v historiografii.¹³ Obavu autora, vyslovenú v úvode, že podobný prístup by z práce vytvoril „veľké dejiny v malom“ (s. 22), kde by sa G. Husák z textu vytrácal, je síce možné pochopiť, ale napr. kniha Milana Ducháčka *Václav Chaloupecký. Hledání československých dějin*¹⁴ ukazuje, že sa tomu zabrániť dá.

Husákov vstup do politiky ako študentského komunistického lídra je dôležité študovať v kontexte osudov celej jeho generácie, napr. kolegov z časopisu Šíp, označovaných za „druhú generáciu davistov“,¹⁵ akými boli Eugen Löbl, Edo Friš, Július Bránik, Ján Púll,

13 Miroslav HROCH, *Biografická metoda*, in: Tentiež a kol., Úvod do studia dějepisu, Praha 1985, s. 245.

14 Milan DUCHÁČEK, *Václav Chaloupecký. Hledání československých dějin*, Praha 2014.

15 Tomáš ČERNÁK – Martin MOCKO, *Husák v odboji a SNP*, s. 9–18.

Štefan Bednár či Felix Vašečka, ale aj o niečo starších intelektuálov, členov skupiny R10 (napr. Michal Chorváth, Alexander Matuška a i.) či ešte staršieho Ladislava Novomeského. V kontexte osudov jeho generačných druhov, spomedzi ktorých sa mnohí po skúsenostiach z 50. rokov s komunizmom rozišli alebo politiku KSČ podporovali iba s veľkou nechúťou, nepôsobí Husákova vernosť komunistickým ideálom až do odchodu z politického života v roku 1989 vôbec ako samozrejmosť. Ako poukazoval napr. Pavol Čarnogurský, tragický bol nielen osud samotného G. Husáka, ale takmer celej spomínanej generácie.¹⁶

Práve Husákov príbeh nastoľuje otázku, ako sa realizovala komunistická idea v špecificky slovenských podmienkach, ale aj čo vlastne znamenalo byť slovenským komunistom? Generácia okolo časopisu DAV a ich nasledovníci z 30. rokov predstavovali iba jednu z viacerých zložiek komunistického hnutia, ktoré sa na Slovensku regrutovalo nielen z intelektuálneho prostredia, ale aj z robotníckeho a odborárskeho prostredia, ako aj z okruhu agrárneho proletariátu a napokon po roku 1948 aj spomedzi ľudí, slangovo označovaných ako „redkvičky“. Išlo o členov, ktorí do KSČ vstúpili z pragmatických dôvodov, pričom sa s ideológiou a politikou strany neraz stotožňovali iba navonok. Davisti a ľudia z Husákovej generácie zohrávali veľmi významnú rolu pri slovakizácii KSČ na Slovensku, ale zároveň aj priblížili agendu Slovenska komunistickej strane a komunistické myšlienky slovenskej verejnosti. Vo svojich počiatkoch sa totiž komunistické hnutie na Slovensku formovalo predovšetkým v prostredí maďarskej, nemeckej a židovskej menšiny. Platilo to aj v prípade intelektuálov, kde popri davistoch pôsobila aj skupina maďarských ľavicových intelektuálov Sarló.¹⁷ Podobne aj komunistický protifašistický odboj sa formoval vo viacerých prostrediach, ktoré nie vždy dokázali úspešne medzi sebou komunikovať. Napätie medzi intelektuálnou časťou KSČ a ostatnými okruhmi jej členov sprevádzalo činnosť tejto strany dlhodobo a je v českej a slovenskej ľavici prítomné doposiaľ, napr. v podobe útokov proti pražskej, resp. bratislavskej „kaviarni“.

Jedine kontextualizácia Husákovho životopisu umožňuje pochopiť, prečo sa práve G. Husák a jeho politika etablovali v komunistickom hnutí ako nosné nielen počas druhej svetovej vojny, ale aj neskôr, od konca 60. rokov. Na druhej strane, zasadenie Husákovho príbehu do širšieho dobového kontextu by nutne nastolilo poznanie, že hoci G. Husák bol po svojej rehabilitácii v roku 1963 významným protagonistom reformného hnutia a slovenského emancipačného procesu, oba fenomény sa formovali nezávisle od Husáka samotného. Ľudia z okruhu Ondreja Pavlíka síce nastoľovali požiadavku na Husákovu rehabilitáciu už od roku 1956, ale nešlo o jedinu a azda ani nie o kľúčovú otázku danej doby. Kultúrny život sa stal symbolom reformného úsilia ešte v čase, keď G. Husák bol uväznený. Podobne emancipačný proces, predovšetkým v podobe ekonomického nacionalizmu, sa prejavoval napr. v podobe tzv. Rezolúcie o situácii v rozvoji strojárstva na Slovensku

16 Pavol ČARNOGURSKÝ, *Tragédia slovenských komunistov na pokračovanie*, in: Imrich Kružliak – Ján Okál (eds.), *Svedectvo jednej generácie*, Cambridge Ontario 1990, s. 188–204.

17 Adam BŽOCH, *Karol Terebessy, osud a dielo*, in: Adam Bžoch (ed.) – Karol Terebessy, *Jazyk, kultúra a hlbinná psychológia*, Bratislava 1999, s. 15–16.

v roku 1954 či návrhu podpredsedu Zboru povereníkov Štefana Šebestu na rozšírenie právomocí slovenských národných orgánov v ekonomickej oblasti z roku 1957.¹⁸

Poznanie osobnosti G. Husáka je asi sotva možné bez analýzy charakteru režimu, ktorý sa v Československu etabloval pod jeho vedením. Tu možno poukázať na pomerne vysokú intelektuálnu úroveň veľkej časti normalizačnej garnitúry na Slovensku v porovnaní s Českom, na druhej strane spoločnosť sa postupne stávala konzervatívnou, orientovala sa na únik jednotlivcov do súkromia, na pestovanie konzumných hodnôt a konformizmu. Životný štýl v tej dobe viac pripomínal prostredie nemeckého „Bürgertum“ z prelomu 19. a 20. storočia než stelesnenie komunistických ideálov. Uvedený trend a rast privilégii vládnucej nomenklatúry však boli v rozpore aj s celým životným príbehom a osobnostným založením G. Husáka. Napokon, mohli by sme poukázať aj na viaceré dôležité, i keď kontroverzné momenty, ktorým sa autor vyhol, ako napr. vzťah G. Husáka k slovenským Maďarom a Židom po druhej svetovej vojne a v roku 1968. Autor sa prakticky vôbec nevenuje politickej činnosti Husákovho mladšieho syna Jána od konca 60. rokov. Kompletný obraz Husáka si vyžaduje aj analýzu pokusu formovať kult jeho osobnosti počas normalizačného režimu.¹⁹ Na druhej strane zas v kontexte normalizačného režimu jednou z mála udalostí, počas ktorej G. Husák vystupoval ako mimoriadne pragmatický a samostatný aktér, bol únos skupiny československých expertov v angolskom meste Alto Catumbela v roku 1983, o ktorom sa práca nezmieňuje. Napokon, niektorým citátom v slovenskom jazyku by pomohla slovenská korektúra, pričom na strane 519 autor chybne uvádza text piesne „Odkážte mojej materi“, ktorá odznela na Husákovom pohrebe. Citovaný text patrí inej piesni – „Na Kráľovej holi“.

Napriek uvedeným výhradám, ktoré môžu slúžiť ako podnet k ďalšiemu výskumu G. Husáka v kontexte fenoménu slovenského komunizmu, možno konštatovať, že M. Macháčkovi sa podarilo výnimočné dielo nielen svojim rozsahom, ale aj hĺbkou spracovania. Vďaka úzkym kontaktom s Husákovou rodinou sa autorovi podarilo získať unikátne fotografie, ktoré knihu robia pútavou aj pre laického čitateľa. Je ďalšou zo zásadných prác, týkajúcich sa moderných slovenských dejín, v prípade ktorých môžeme iba ľutovať, že neboli napísané na Slovensku.²⁰ Som presvedčený, že bude veľmi dlho predstavovať jednu z kľúčových publikácií, týkajúcu sa dejín komunistického hnutia v Československu.

Juraj Marušák

18 Miroslav LONDÁK, *Bránik Július*, in: Jan PEŠEK a kol., *Aktéri jednej éry*, Prešov 2003, s. 49–51; Miroslav LONDÁK, *Ekonomické reformy v Československu v 50. a 60. rokoch 20. storočia a slovenská ekonomika*, Bratislava 2012, s. 101–104.

19 Jozef JABLONICKÝ, *Glosy o historiografii SNP. Zneužívanie a falšovanie dejín SNP*, Bratislava 1994.

20 Pozri napr. Radosław ZENDEROWSKI, *Nad Tatrami błyska się*, Warszawa 2007, Grzegorz GAŚIOR, *Praska wiosna w Bratysławie*, Warszawa 2015; Jan RYCHLÍK, *Češi a Slováci ve 20. století. Česko-slovenské vztahy 1945–1992*, Bratislava 1998, Lubomír KOPEČEK, *Demokracie, diktatury a politické stranictví na Slovensku*, Brno 2006 a i.

ZPRÁVY O LITERATUŘE

Obecné

Andreas RUTZ

Die Beschreibung des Raums.***Territoriale Grenzbeziehungen******im Heiligen Römischen Reich***

(= Norm und Struktur Band 47)

Köln – Weimar – Wien, Böhlau Verlag

2018, 583 s., ISBN 978-3-412-50891-3.

Na s. 329–348 barevná vyobr. vedut a map včetně Klaudiánovy mapy Čech + řada černobílých vyobr. porůznu v textu.

Bonnská habilitace přichází s neotřelým tématem, které lze nejspíš charakterizovat jako historicko-geografické. Jde o problematiku, která je často klíčová zejména v kontextu politických a hospodářských, resp. sociálních dějin, i když zůstává zpravidla v pozadí. Otázka je zpracovávána v dlouhém časovém rozpětí počínaje ve stručnosti raným středověkem až do století 18. Na chronologické přímce je tak možno zřetelně sledovat postupné prohlubování a zpřesňování pracovních postupů, které vedly k stabilizaci nejrůznějších správních celků směrem ven či i uvnitř (to zejména ve městech), od těch nejmenších až po ten nejvyšší, tedy říši římskou. Stávaly se tak podstatným argumentem či přímo arbitrem při nejrůznějších právních střetech doslova na všech společenských úrovních, kdy nezřídka zabráňovaly mocenským konfrontacím.

Přestože problematika mimo teritorium Římské říše není předmětem autorova zájmu, je zřejmé, že si Rutz učinil i představu

o tom, jak se s tímto tématem vypořádává literatura pro jiné evropské oblasti. Z české se v seznamu literatury mihne jen jediná práce E. Semotanové (*Atlas der Länder der Böhmischen Krone* z r. 2004, ač by více prospěl zejména velký *Akademický atlas českých dějin* z r. 2014), jinak nic. Ale i jinak se v bibliografii, ačkoliv zabírá skoro sto stran, leccos postrádá: např. jde o práce Thomase Szabóa, který má vedle citovaného hesla v Lexikonu des Mittelalters ještě řadu dalších relevantních prací, či práce právně historické (z klasických např. Richarda Schrödera, Hermannu Conrada aj.). Třeba ale dodat, že to nijak Rutzově práci neubírá na závažnosti, protože důraz je nutno klást na vlastní zpracování. A ovšem platí, že se – byť různě okrajově – těmto otázkám musí věnovat každá větší práce z politických či hospodářských dějin. Do jisté míry ale překvapuje, že autor ani slovem nezmiňuje poměry vyspělé starověké antické (římské) kultury. Tamní příslušné agrimensorické příručky jsou dochovány – i když ve velmi omezeném počtu – v raně středověkých kodexech, a to dokonce i ve vlastní střední Evropě, i když jejich praktický vliv není v ní možno zřetelněji vysledovat.

Základním východiskem výzkumu jsou Rutzovi pramenné zmínky a to jak v listinném, tak v kronikářském materiálu. Nepomíjí ale ani soudobé texty literární resp. pragmatické, jak rukopisné středověké, tak novověké tisky. Reflektuje ovšem i hmotné doklady, jakož i poměrně hojné texty měřičské praxe raného novověku.

Třeba konstatovat, že Rutz věnuje pozornost hraničním jevům v celé jejich rozmanitosti, tzn. jak v jejich makro-, tak také mikroprostorovém provedení. Jinými slovy: zabývá se nejen velkými teritoriálními celky na úrovni říšských knížectví a jim podobných území (aniž ovšem může sledovat různá řešení hraničních problémů), ale rekonstruuje i způsob vytyčování hranic ve vesnickém prostředí či v rámci jednotlivých měst s jejich městišti. Činí tak nejen v rámci nesporných právních aktů, ale zkoumá i jednání, řešící otázky sporného charakteru. Sleduje vývoj od původně primitivních raně- a vrcholně středověkých postupů na různých úrovních. Ukazuje, jak se od středověkých obchozů či objezdů v raném novověku dospívalo k exaktnějším přístupům, které posléze vyústily do přesvědčivého a jednoznačného kartografického zaznamenávání příslušných jednání, často ovšem doprovázeného právně relevantním textem (ale i obráceně). Velkou pozornost věnuje Rutz zejména ranému novověku a inovacím, které přinášel.

Proč je ale třeba na knihu zejména upozornit, je okolnost, že Rutz konkrétním výkladem předeslal různé obecné partie, které je možno považovat za svým způsobem přijatelné v obecném kontextu. Týká se to nejen obecné hraniční terminologie, ale i jednotlivých konkrétních artefaktů zejména z oblasti právní archeologie (k užítku by mu v tomto směru bývaly např. polské práce Witolda Maisela).

Bohemikální aspekt je v práci reflektován různě. Je tu zmiňován Kosmas, stejně tak chebský Barbarossův výrok ve sporu českého knížete s rakouským o Vitorazsko (důležitá stať H. Hirsche není citována, ovšem integruje ji literatura mladší, kterou R. uvádí) a pak zejména řada dokladů o tře-

nicích na česko-bavorské hranici (tu by vedle citované edice Schnelböglovy byl k užítku i *Districus Egranus* Heriberta Sturma). To jsou ale jen okrajové připomínky; kniha tak rovněž dobře poslouží i při práci na regionální či lokální úrovni.

Ivan Hlaváček

Lenka KŘÍŽOVÁ –
Jiří MARTÍNEK a kol.

***Od Karlova mostu ke Gottwaldovu.
Osobnosti v názvech měst a míst.***
Praha, Historický ústav 2017, 228 s.,
ISBN 978-80-7286-315-0.

Mezi pracemi vydávanými Historickým ústavem AV ČR lze nalézt řadu interdisciplinárně orientovaných publikací. K nim se řadí i nová kniha „Od Karlova mostu ke Gottwaldovu“ s podtitulem *Osobnosti v názvech měst a míst* editovaná Lenkou Křížovou a Jiřím Martínkem. Spíše než o ucelenou monografii se jedná o soubor různých pohledů, přístupů a statí věnovaných problematice honorifikačních místních jmen – toponym spojených s osobnostmi. Na jejím vzniku se podílelo čtrnáct autorů z řady vědeckých institucí. V autorském kolektivu jsou nejvíce zastoupeni jazykovědci a historici, nechybí však ani pohled kulturně geografický či biografický. V práci se prolínají různé názory, pojetí a metody výzkumu sledované problematiky. Název publikace lze vzhledem k této skutečnosti vnímat jako výstižný a s potenciálem zaujmout širší než čistě odbornou veřejnost. Časové a prostorové zaměření publikace není striktně ohraničené. Sami autoři připomínají, že tradice pojmenovávání měst a míst po osobnostech sahá hluboko do minulosti, do časů antiky (např. Alexandrie),

zatímco v českém prostředí se první takové případy vyskytují až od přelomu 10. a 11. století (např. Stará Boleslav). S výjimkou obecněji koncipovaných přehledových statí Jiřího Martínka a Roberta Šimůnka se většina ostatních autorů v publikaci koncentruje převážně na období posledních 200 let a na české, respektive československé prostředí. Nejčastěji si při tom kladou otázku, jakou cestou se jména různých osobností dostala do pojmenování místa a jak se tato toponyma v průběhu času etablovala. Proč se některá původní honorifikační toponyma udržela a jiná se změnila? Jak se na tomto podepsala ideologie a politické turbulence 20. století?

Časový aspekt a pluralita zaměření jednotlivých autorských pohledů se přirozeně promítají ve struktuře práce. Její jádro je rozděleno do čtyř oddílů (Hlava I.–IV.). Jemu předchází úvod do problematiky, ve kterém Jiří Martínek seznamuje se základním pojmoslovím a evokuje u čtenáře zájem o problematiku prostřednictvím zajímavých vybraných příkladů. Závěrečné pasáže knihy jsou věnovány shrnutí, rejstříkům a poznámkovému aparátu. Text je proložen řadou citací a doplňují jej dobové černobílé fotografie a mapy.

První část knihy „Osobnosti v názvech ve středověku a novověku“ obsahuje převážně historicky orientované pohledy z pera Roberta Šimůnka, Markéty Markové a Jána Goliána. V souvislosti s historickou rolí toponym uvádí první z autorů, že „toponyma měla od samých počátků vedle funkce praktické, tedy identifikační, svou rovinu demonstrativní. ‚Pojmenovat‘ znamenalo nikoli nepodstatný krok na cestě k ovládnutí, symbolickému ‚přivlastnění si‘ prostoru“. Fenomén pojmenovávání míst, měst a především ulic, po významných osobnostech

postupně zesílil ruku v ruce s industrializací, urbanizačními procesy a následnou nacionalizací v 19. století a v prvních dekádách 20. století. Tomuto období se věnuje druhá část: „Místní název jako forma pocty“. Příspěvky Marie Mackové, Bohumíra Bernáška, Michala Kurze, Lenky Křížové a Lukáše F. Peluňka reprezentují rovněž hlavně historický pohled. Autoři ve svých textech představují konkrétní příklady procesu a dobové reality honorifikačního pojmenovávání míst (ulic apod.) v Lanškrouně, Písku, Českých Budějovicích a Praze, nebo dokonce celých měst, jako tomu bylo v případě moravských Otrokovic na krátkou dobu přejmenovaných na Baťov.

Třetí část: „Místní názvy v éře totalitních režimů“ přenesle čtenáře prostřednictvím příspěvků Jiřího Martínka, Jaroslava Davida a Martiny Ptáčníkové do let 1939–1989. Pojmenovávání nebo přejmenovávání míst podle osobností bylo v této době více než kdy před tím spojeno s ideologickými motivy, přičemž nebylo výjimkou ani užití toponym oslavujících žijící osobnosti (např. Adolf Hitler Platz v některých protektorátních městech, nebo Zlín přejmenovaný 1949 na Gottwaldov). Vedle historického akcentu zde výrazně rezonuje i pohled jazykovědný, zabývající se například nestandardizovanými městskými toponymy.

Poslední část „Jména osobností v konkrétním prostoru“, složená z příspěvků Pavla Štěpána, Patrika Mittnera a Jana D. Bláhy, uzavírá problematiku prostřednictvím dvou jazykovědných teoreticky zaměřených statí a jedné geograficky a kartograficky pojaté studie o vývoji názvosloví ulic města Chotěboře.

Knihu *Od Karlova mostu ke Gottwaldovu* lze ve stávající podobě vnímat jako soubor různých pohledů a příkladů spjatých s fe-

noménem honorifikačních toponym užívaných v českém, resp. československém prostředí. Kombinuje obecně laděné a přehledové statě a příspěvky věnovanými konkrétním případům. Ve výsledku představuje podnětný příspěvek seznamující čtenáře s problematikou, jež se dotýká jak každodenního života (identifikování a orientace v prostoru), tak politiky a „velkých“ dějin. Podobně jako autoři můžeme doufat, že se v dohledné době podaří na tuto publikaci navázat dalšími pracemi, které rozšíří poznání českých toponym.

Aleš Nováček

Miloš STEHLÍK

Kam kráčíš, památková péče?

Brno, B & P Publishing –

Masarykova univerzita 2018, 188 s.,

ISBN 978-80-7485-158-2.

Rok 2018 s sebou přinesl celou řadu výročí. Některým z nich se dostalo široké medializace, jiné se odehrály v komornější atmosféře, což však často bylo ku prospěchu věci. Do této druhé skupiny spadají oslavy 95. narozenin historika umění, památkáře, pedagoga, ale také básníka, sběratele a mecenáše Miloše Stehlíka. Snaha připomenout a představit Stehlíkovo více než šedesátileté působení, které zasáhlo do tolika oblastí vědeckého a kulturního života na Moravě, byla obtížná, nakonec ale díky sérii různých kulturních a společenských akcí zdařilá, a navíc přinesla některé plody trvalé hodnoty.

Jedním z nich je kniha *Kam kráčíš, památková péče?* – výbor Stehlíkových statí o památkové péči, vzniklých od šedesátých let minulého století do současnosti. Texty lze rozdělit do tří tematických skupin. První

zahrnuje práce, zabývající se památkovou péčí obecně a její úlohou ve společnosti, druhá přibližuje expozice v památkových objektech, na jejichž libretu se Stehlík podílel, v poslední skupině jsou texty rozebírající a hodnotící konkrétní příklady památkových akcí a realizací. Soubor je doplněn bilančním rozhovorem z roku 2008 a epilogem napsaným speciálně pro tuto publikaci. Svazek uvádí předmluva Jiřího Kroupy, která hutně, poučeně, ale současně i srozumitelně nastiňuje charakteristiku a základní problémy památkové péče, představuje různé přístupy a tradice, přičemž se snaží určit, jaké je Stehlíkovo místo mezi nimi.

Kniha Miloše Stehlíka je důležitým příspěvkem k problematice památkové péče a svým charakterem a obsahem se může okamžitě zařadit mezi klasická díla Goerga Dehia, Aloise Riegla, Maxe Dvořáka či Václava Richtera, na které v mnoha ohledech navazuje a s nimiž přímo či nepřímo vede dialog. Pro lepší pochopení Stehlíkových myšlenek a jejich originálního přínosu je tak vhodné seznámit se s výše uvedenými autory, jejichž díla má český čtenář k dispozici.

Pozornost těmto zásadním knihám o památkové péči by přitom neměli věnovat pouze historici umění. Úvahy nad tím, co to památka vlastně je, jaká je její povaha, funkce a potřeby, v čem spočívá její význam pro současnou společnost a proč má smysl o ni vůbec pečovat, v některých případech (zvláště u Riegla a Richtera) přechází v podstatně širší filozoficky laděné otázky o vztahu minulosti a přítomnosti, historismu, úloze paměti a jejím působení v současnosti, stejně jako o vlivu aktuálního dění na vnímání minulosti a památek. Tato témata (a jejich promýšlení) jsou velice důležitá rovněž pro historiky, protože se úzce týkají jejich vlastní práce, aniž je to přitom mnoh-

dy reflektováno. Především pro moderní paměťová studia mohou tyto texty přinést mnohé inspirativní a cenné postřehy. Někdy jsou v souvislosti s památkovou péčí řešeny dokonce ještě abstraktnější problémy dotýkající se roviny obecně lidské a mravní, což je právě Stehlíkův případ.

Miloš Stehlík po vzoru svého učitele Václava Richtera odmítá představu, že by bylo možné vytvořit jakousi definitivní a všeobecně platnou teorii památkové péče, o níž se pokusil Riegl. Důležitá podle něj v tomto případě není teorie, nýbrž konkrétní metoda. To ovšem neznamená, že by se hlouběji nezamýšlel nad smyslem a povahou památkové péče. Vydaná kniha je toho nejlepším dokladem, který navíc dosvědčuje, že Stehlíkovo přemýšlení o památkách a péči o ně je i bez formulace komplexní teorie vnitřně sevěšené, v širokém časovém záběru konzistentní, a přitom neobyčejně košaté.

Stehlíkovo pojetí památkové péče se pocho-pitelně odvíjí od jeho chápání památky. Tou není nutně vše, co připomíná minulost, jak by slovo samotné napovídalo. Stehlík spatřuje podstatný rozdíl mezi památkou a muzejním exponátem právě v tom, že památka není pouze věcí minulosti, ale má silnou vazbu na přítomnost (s. 52). Památky jsou všude kolem nás a tvoří neoddělitelnou, ale bohužel často oddělovanou součást našeho každodenního života (s. 62), v němž plní některé bytostně důležité úkoly. Předně udržují při životě „paměť mizejícího světa“ a tvoří tím pojítko mezi minulostí a současností (s. 58). Péči o ně oddalujeme chvíli, kdy se minulost stane definitivně uzavřenou a nám tak cizí. Památky mimoto představují nenahraditelné kulturní hodnoty, jejichž poznání je předpokladem nových tvůrčích činů (s. 34, 54).

Zcela klíčová je však etická funkce památek. Pomáhají naplňovat a uskutečňovat

duchovní potřeby člověka, protože mu umožňují navázat na nepřetržitý proud kulturních tradic, které postupně utvářejí a tříbí náš vnitřní řád, který nás směřuje k „poznání a pochopení pravdy“ (s. 24). Bez nich bychom se ocitli v „hluboké duchovní prázdnotě“, která může být jednou z příčin „velkých katastrof“ (s. 62). Tento mravní a snad až transcendentální rozměr památek je motivem, který se line celou knihou a který je třeba mít neustále na zřeteli, protože z něho vychází Stehlíkovy požadavky na památkovou péči. Jestliže památky uspokojují naše duchovní potřeby, pak je památková péče, která usiluje o jejich zachování, skutečně spíše posláním než povoláním (s. 35), protože svojí činností pomáhá formovat duchovní profil současného člověka (s. 42).

Stejně tak ale platí, že duchovní klima, které panuje ve společnosti, výrazně ovlivňuje její poměr k památkám a péči o ně (s. 24). Stehlík v tomto ohledu navazuje na Václava Richtera, který soudil, že památková péče je dějinná, tedy vždy úzce svázaná se svojí dobou, již je do značné míry ovlivněna. I zde však zdůrazňuje především mravní stránku věci. Vycházet přitom může ze svojí vlastní zkušenosti, protože se na poli památkové péče pohybuje od konce druhé světové války a zblízka tak mohl sledovat proměny, jimiž si obor prošel. Tato osobní perspektiva, která je na mnoha místech reflektována, představuje jedinečný přínos knihy, ale i Stehlíkova uvažování o památkové péči obecně.

V jeho textech se líčí úpadek a problémy památkové péče za komunismu, zrcadlí se v nich naděje spojené s rokem 1989 i následné zklamání z toho, že tento „dar“ (s. 30) a mimořádná příležitost k obrodě – duchovního života i vtahu k památkám – nebyla naplněna. Stehlík věnuje velkou pozornost mravní krizi, v níž se dle něj

nachází současná česká společnost, rozebírá její příčiny, projevy a důsledky, zvláště pak ve vztahu k péči o památky, při níž až příliš často rozhodují jiné faktory než ty etické, které musí být klíčové.

Možnost nápravy památkové péče proto Stehlík nevidí v pouhé osvětě, kterou požadovali jeho předchůdci, ale v hluboké a celkové reformě společnosti a jejích hodnot, v návratu k řádu a pravdě, přičemž každý z nás musí s touto obrodou začít u sebe samého (s. 44). Není přitom pochyb, že dnešní střet „hmoty a ducha“ (případně „civilizace a kultury“), nemůže skončit jinak než vítězstvím ducha, který je na rozdíl od hmoty nekonečný (s. 118). Stehlíkova kniha tak představuje nejen odborně fundované zamyšlení nad povahou památkové péče, ale také zajímavou a osobitou zprávu o soudobém duchovním životě a důrazný morální apel na jeho nápravu. Čtenáře Georga Dehia a Maxe Dvořáka takové propojení památkové péče s širšími etickými problémy doby pravděpodobně příliš nepřekvapí. Vedle této roviny však jednotlivé stati pojednávají o řadě praktických otázek, které památková péče řeší dennodenně. Stehlík se zamýšlí například nad tradičním problémem, zda konzervovat, či restaurovat, nebo jak řešit asi největší výzvu současnosti – zaplnění proluk ve městech a urbanismus celkově. Nedoceneným tématem je dle jeho soudu také otázka torza, s nímž si stále nevíme rady. V žádném z těchto případů nelze dát univerzální návod, jak postupovat, protože vždy záleží na konkrétním případě. Každá památka je unikát a vyžaduje zvláštní přístup, zohledňující veškeré souvislosti. Je nutné mít na paměti, že jakýmkoli zásahem do podoby památky i jejího kontextu ať už se jedná o její umístění, nebo funkci, se radikálně mění její podstata (s. 88).

Po roce 1989 se stal důležitým rovněž vztah investorů, restaurátorů a památkářů-historiků umění, kteří musí při péči o památky spolupracovat. Rozhodující roli má mít ovšem památkář, který disponuje potřebnými odbornými znalostmi, ale stejně tak má mít podle Stehlíka i určité subtilnější předpoklady – „památkový sluch“, který mu napoví, co je v té které situaci žádoucí (s. 34). Jde o formu nadání, jemuž se nedá naučit. Může se zdát zarážející, že takové tvrzení pronáší dlouholetý pedagog, přednášející o památkové péči studentům dějin umění, ale tento dojem je jen zdánlivý. Ne každý historik umění může být současně dobrý památkář, ale jak Stehlík zdůrazňuje při svých přednáškách, každý vzdělaný člověk bez výjimky by měl mít správný poměr k památkám. Proto nezbyvá než doufat, že jeho nová kniha nalezne co nejširší publikum.

Pavel Máša

Ila ŠEDO

***Soupis bibliofilii a vzácných tisků
Západočeského muzea v Plzni***

(= Fontes bibliothecarum Musei
Plznensis, vol. 4)

Plzeň, Západočeské muzeum v Plzni 2018,
460 s., ISBN 978-80-7247-136-2.

Západočeské muzeum v Plzni založené r. 1878 není jen významným regionálním muzeem, ale rozsahem sbírkového fondu, jehož významnou a cennou součástí jsou právě knihovní sbírky, patří mezi přední muzea České republiky. V péči o knihovní fondy, jejich zpracování a zpřístupňování formou knižních soupisů, digitalizovaných kopií a on-line záznamů mohou pracovníci knihovny a muzea jít příkladem ostatním kulturním institucím.

Publikace, kterou sestavil vedoucí knihovny Západočeského muzea, vychází jako čtvrtý svazek edice „*Fontes bibliothecarum Musei Plznensis*“: Soupis prvotisků této instituce vyšel v roce 2000, Soupis prvotisků roku 2004 a Soupis tisků 16. století v roce 2013. Šedo je obětavý muzejní knihovník i výrazná osobnost kulturního života, přesahující regionální rámec působení, milovník knih a znalec bibliofilii. Má velkou zásluhu na tom, že se plzeňská muzejní knihovna po roce 1989 mohla ukázat široké veřejnosti v původních historických citlivě zrenovovaných prostorách čítárny, doplněné knihovnickým zázemím a novými depozitáři pro historické a vzácné tisky.

Sbírka bibliofilii plzeňského muzea není náhodně získaným souborem titulů, ale na základě promyšlené akviziční politiky pracovníků muzea a knihovny systematicky budovanou kolekcí, a to již od samého počátku existence muzea. I přesto, že jednotlivé bibliofilské tisky měly často pohnuté osudy (některé byly dokonce v minulosti odcizeny nebo poškozeny), řada z nich byla přesouvána do jiných institucí, čímž byla narušena integrita původního celku, tvoří zajímavý a cenný soubor, s vysokou výpovědní hodnotou jak z hlediska dějin knihtisku či knižní vazby, tak hlediska uměleckého a výtvarného a v neposlední řadě i provenienčního.

Do soupisu byly zařazeny (až na výjimky)¹

1 Autor zařadil do soupisu poněkud překvapivě také dvanáct titulů tzv. legionářské literatury vydaných v Kijevě, Čeljabinsku, Jekatěrinburgu a Irkutsku v letech 1917–1919. Jedná se o tisky typograficky značně primitivní, které jsou tištěny na nekvalitním papíře nekvalitní barvou. K jejich zařazení do soupisu vedla autora, jak uvádí, úcta před neznámými legionáři, kteří v těžkých válečných podmínkách budovali tiskárny ve snaze

bibliofilské tituly vzniklé na území Čech i Moravy. Zahraniční bibliofilie knihovny byly ponechány stranou (bude jim věnována samostatná publikace, stejně jako souboru knih, obsahujících *exlibris*). Chronologicko-abecední řazení jednotlivých položek (1030 titulů knih vydaných v letech 1855–1964) bylo podle autora zvoleno záměrně – má „alespoň symbolicky reprezentovat vývoj knižní kultury v Čechách“ s důrazem na plzeňskou knižní kulturu první poloviny 20. století (ediční a kulturně organizátorská činnost historika a muzeologa Ladislava Lábka, plzeňské výtvarné počiny mladého Jana Konůpka, bibliofilské tisky Družstevní tiskárny Karla Beníška, Žikešova nakladatelství v Plzni, ediční aktivita Sdružení západočeských výtvarných umělců, edice *Pilsnensia* manželů Škábových, vydavatelská a ilustrátorská činnost Josefa Hodka, knižní produkce nakladatele Vendelína Josefa Krýsy nebo plzeňské tiskárny Grafika, aktivity Spolku výtvarníků plzeňských, Kroužku přátel starožitností v Plzni či plzeňského Kroužku bibliofilů a přátel grafiky, knižní výstavy „krásné knihy“ konané v Plzni aj.).

Mezi nejstaršími bibliofilskými tisky dochovanými v muzejní knihovně najdeme knihy, které souvisejí s uměleckou tvorbou rodiny Mánesů a vydavatelskými aktivitami Ignáce Leopolda Kobera: slavný sborník prózy a poezie *Perly české* z r. 1855 v bibliofilské vazbě Josefa Mánesa zakoupený do muzea v r. 1910, tři díly tzv. Bezděkovy bible s ilustracemi Josefa Mánesa z r. 1862 a Pichlův překlad Cervantesova „*Dona Quijota*“ s ilustracemi Quida Mánesa a Kar-

„svým kamarádům poskytnout daleko od domova alespoň pár titulů české literatury“. Dá se tedy říci, že z tohoto pohledu představují vzácné tisky neboli bibliofilie *suis generis*.

la Purkyněho vydaný ve dvou dílech v letech 1866–1868. Z plzeňských tisků podchycuje soupis jako nejstarší dvě bibliofilie z r. 1919 – prózu Václava Fryčka *Porcelánový hrníček* s kresbou Ladislava Sutnara vytištěnou u Karla Beniška a básnickou sbírku *Tiché soumraky* Viktora Ocela s ilustracemi Jana Konůpka. Hojně zastoupena je bibliofilská produkce nakladatelství plzeňského rodáka Vladimíra Žikeše, kterého pojilo celoživotní přátelství s ředitelem muzea Jindřichem Čadíkem a který v Plzni působil předtím, než roku 1929 odešel do Prahy (je to dvanáct tisků vydaných v Plzni v letech 1925–1928 a jedenáct tisků pražských z let 1929–1945).

Záznamy knižních exemplářů jsou vzorově zpracovány jak formálně (podle knihovnických pravidel, s údaji o akvizici, připojena je i stávající signatura), tak po obsahové stránce, a uveden je odkaz na základní odbornou literaturu či existující digitální podobu titulu. Nechybí popis exemplářových zvláštností – tj. knižní vazby (zaujmou zejm. práce známých pražských a plzeňských knihařů a umělců – např. vazby navržené Františkem Bílkem, Josefem Solarem, Josefem Hodkem, vazby Ludvíka Bradáče, Karla Šilingera, Františka Fírbacha aj.) a knižní proveniencie – vlastnických a dedikačních zápisů a exlibris.

Hodnota publikace nespočívá však jen v precizně zpracovaném soupisu knih, cenné informace týkající se knižní kultury v Plzni, zasazené do historického kontextu dějin knihy v Čechách, přináší jak předmluva „Na okraj plzeňské knižní kultury“ (s. xvii–xli), tak bohatý rejstříkový aparát (s. 312–407). Skládá se ze seznamů a rejstříků, které se standardně u publikací tohoto typu vyskytují (tj. seznamu soupisové literatury, soupisu citované a konzultované literatury

obsahujícího úctyhodných 192 položek, jmenného rejstříku, názvového rejstříku, rejstříku knihtiskařů, rejstříku vydavatelů a nakladatelů či podrobného rejstříku vlastnických proveniencí a konkordančního seznamu současné signatury a jiných signatur či akvizičních údajů) a také rejstříků méně obvyklých (velmi podrobně pojatého rejstříku edic, rejstříku knihvazačů a autorů návrhů knižních vazeb, rejstříku tiskařských písem, rejstříku tiskových papírů a rejstříku digitalizovaných dokumentů).

Všechny rejstříky jsou dokladem autorových širokých znalostí problematiky bibliofilie i jeho pečlivosti, s jakou přistupoval k jejich koncipování s vědomím toho, že takto pojatý rejstříkový aparát může být významným uživatelským nástrojem při práci se soupisem i zdrojem doplňujících informací, důležitých pro další bádání v oblasti knižní kultury. Závěr knihy (s. 411–460) tvoří obrazová příloha na křídovém papíře – padesát černobílých a barevných fotografií titulních listů, ilustrační a typografické výzdoby knih, knižních vazeb i vlastnických razítek.

V nově vydané publikaci Západočeského muzea najde odborná veřejnost užitečnou pomůcku ke studiu dějin české knižní kultury. Šedův soupis přivítají nejen knihovníci, bibliografové, nakladatelé a vydavatelé či kulturní historikové, ale do své knihovničky si jej nepochybně zařadí také mnoho bibliofilů a milovníků „krásných knih“. Sám o sobě totiž představuje vzácnou bibliofilii.

Jaroslava Kašparová

Peter ŠOLTÉS – László VÖRÖS a kol.

Korupcia

Bratislava, VEDA – Historický ústav SAV
2015, 564 s., ISBN 978-80-224-1447-0.

Korupcia je jedným z najzávažnejších a najškodlivejších javov v českej i slovenskej spoločnosti. Z tohto dôvodu je posledných tridsať rokov mimoriadne častou témou verejného diskurzu. O to viac zaráža, že v slovenskej historiografii jej až na niekoľko ojedinelých štúdií nebola venovaná väčšia pozornosť. Tento dlh sa podarilo splatiť až publikáciou s veľavravným názvom *Korupcia*. Ide o vôbec prvé monografické dielo venujúce sa dejinám korupcie na Slovensku. Podnetom k jeho tvorbe bolo monotematické číslo internetového časopisu *Forum Historiae* z roku 2011, ktoré sa venovalo korupcii na Slovensku v 18.–21. storočí.² Úspech tohto čísla časopisu podnietil autorov k prepracovaniu, rozšíreniu štúdií a k doplneniu ďalších textov. Výsledkom tohto úsilia bola práve kolektívna monografia *Korupcia*. Na tvorbe tohto diela sa podieľalo jedenásť autorov pôsobiacich prevažne v Historickom ústave Slovenskej akadémie vied v Bratislave. Okrem nich mali na tvorbe knihy zásluhu aj odborní pracovníci z Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave, Transparency International Slovensko, Historického ústavu Maďarskej akadémie vied a Fakulty dejín a filozofie Univerzity v Kluži (Rumunsko). Kolektívna monografia pozostáva z dvanástich kapitol. V úvodnej kapitole László Vörös predostiera metodologické a teoretické východiská výskumu dejín korupcie. Druhá kapitola z pera Tomáša Januru

sa zaoberá klientelizmom a nepotizmom v uhorských stoličiach v 18. storočí na príklade Oravy a Liptova. Témou tretej kapitoly od Petra Šoltésa je korupcia v štátnej a stoličnej správe v Uhorsku v prvej polovici 19. storočia. Po nej nasledujú tri kapitoly venujúce sa volebnej korupcii v Uhorsku. András Cieger sa venuje voľbám a korupcii po rakúsko-uhorskom vyrovnaní, Judit Pál sa zaoberá volebnou korupciou v Sedmohradsku a Peter Šoltés zasa skúma fenomén kortešačiek. Obdobie Uhorska zakončuje András Cieger staťou venovanou politickej korupcii pred prvou svetovou vojnou. Ôsma kapitola monografie od Ludovíta Hallona pojednáva o korupcii v hospodárstve na Slovensku počas medzivojnového obdobia. Korupciu počas existencie Slovenského štátu zasa rozoberajú Ivan Kamenec a Ján Hlavinka. V predposlednej kapitole sa Roman Dzambazovič venuje otázke korupčnej klímy na Slovensku na prelome 20. a 21. storočia. Publikáciu uzatvára stať Emílie Sičákovskej-Beblavej a Gabriela Šípoša, zaoberajúca sa korupciou a protikorupčnou politikou na Slovensku v rokoch 1995–2012.

Kolektívna monografia pôsobí pomerne uceleným a vyváženým dojmom. Jej editori odvedli veľmi dobrú prácu o čom svedčí aj odkazovanie autorov jednotlivých kapitol na seba navzájom. Autori pri tvorbe knihy vychádzali z dôkladného archívneho výskumu podkutého remeselnou metodologickou zručnosťou. Vhodne bol zvolený aj doplnujúci obrazový materiál. Najväčším prínosom publikácie je jej prvenstvo v tejto oblasti výskumu. Čitateľ sa vďaka nej môže dozvedieť o tom ako sa korupcia vyvíjala na našom území od 18. storočia až po súčasnosť. V každom dejinnom období sa vyskytovali názory, že *nikdy nebola taká miera*

2 Srov. <http://forumhistoriae.sk/02-2011> (21. 9. 2018).

korupcie ako je v súčasnosti. Túto vetu si mnohí povedia i dnes, avšak práve prečítanie tejto publikácie ich pomôže vyviesť z omylu. Korupcia tu bola totiž stále, len sa menili jej formy. I keď je korupcia negatívnym javom, rôznorodá vynachádzavosť našich predkov je fascinujúca. Odhaľovaniu korupcie sa v súčasnosti venujú predovšetkým investigatívni novinári. Preto, kvôli poznaniu širších dejinných súvislostí, by mala byť táto kniha povinnou výbavou každého z nich. Pretože aj keď publikácia neponúka návod ako sa korupcie zbaviť, predostiera jej pomerne podrobný opis v rôznych historických obdobiach a vďaka tomu možnosť ponaučenia pre súčasnosť. Jedinou väčšou chybou monografie je absencia kapitoly o korupcii počas éry komunizmu. Výhrady je možné mať aj k nie príliš vydarenej grafickej úprave obálky knihy čo môže odradiť potencionálnych záujemcov, pretože i vo vedeckej sfére platí, že obal predáva. Napriek tomu ide o výnimočné dielo, ktoré je skvelým východiskovým bodom pre ďalší výskum. Verím, že nejde o prvú a zároveň poslednú monografiu o dejinách korupcie na Slovensku, keďže je ešte stále veľa oblastí korupcie v minulosti, ktoré nie sú zmapované.

Martin Furmanik

Středověk

Mark Tobias WITTLINGER
*Kaiser, Rom und Apostelfürst.
Herrscher und Petrus vom 8.
bis zum 12. Jahrhundert*

(= Forschungen zur Kaiser- und Papstgeschichte des Mittelalters, Regesta Imperii – Beihefte zu J. F. Böhrer, Bd. 42)
Köln – Weimar – Wien, Böhlau Verlag 2018, IX+533 s., z toho s. 519–533 jsou barevné přílohy, ISBN 978-3-412-51146-3.

Zdánlivě formální a stejně zdánlivě banální otázka, totiž jaký význam má na reverzu císařské buly Jindřicha II. vyobrazení svatého Petra, Kristova nástupce a prvního držitele papežského stolce, padla při diskusi o Wittlingerově studentském referátu o Jindřichově císařské korunovaci. Otázka mu vrtala hlavou a stala se podkladem předkládané práce. Ta se rozrostla do knihy sledující otázku role zmíněného vyobrazení v polarizaci mezi císařstvím a papežstvím v raném a vrcholném středověku. A ukázalo se, že za zdánlivě vnějškovým jevem je výrazně hlubší emblematika, kterou autor poodkrývá. Pokouší se zasadit ji do širších souvislostí a nejen popisovat její zřejmý symbolický význam, ale prokázat, že tato symbolika se mohla v konkrétních, nezřídka krizových situacích, proměnit v jakýsi někdy až mocenský nástroj, který mohl ospravedlňovat různé střídavé konkrétní nároky jedné z obou zúčastněných stran vůči druhé. Úvodní stručná kapitola pojednává o vztahu papežství a římských císařů v pozdní antice. Těžiště práce tkví ovšem v obou následujících kapitolách. První z nich sleduje svatopetrskou problematiku v souvislosti

s panovníky (a císaři) v době karolinské, druhá pak v době obnoveného císařství za Otónů a panovníků ze sálské dynastie. Před stručným souhrnem a výhledem kniha vrcholí interpretací tohoto vztahu v době konfliktu mezi císařstvím a reformním papežstvím. Wittlinger detailně interpretuje řadu relevantních literárních pramenů, které se v jakémkoliv kontextu dotýkají těchto vaze. Zjednodušeně řečeno ukazuje se, že obrazu apoštola Petra bylo porůznu užíváno (a dodávám, že i zneužíváno) nejen jako jakési formy ideologického nátlaku při prosazování vlastních představ a politických cílů, ale také jako jistého apelu k podpoře vlastních záměrů a cílů. Úzkým vztahem k prvnímu papeži se tak císař mohl snažit i uplatňovat svou hegemonii nebo si alespoň činit jisté nároky na ovlivňování kurie, vzrůstajícího se centra církevního (a ovšem zejména církevně politického) života. Že v tom hrála svou roli i světská úloha Říma jako města, resp. jeho šlechty v souvislosti s jejími vstupy do „velké“ politiky evropské, se ovšem rozumí samo sebou.

I když samozřejmě příbuznost je velmi vzdálená, nabízí se otázka z českých dějin vrcholného resp. pozdního středověku, která vede jistou paralelu se vztahem českého panovníka (respektive v konfliktních situacích i jeho oponentů) a svatého Václava. Této tematice již věnovala česká i německá literatura značnou pozornost, takže sama otázka není nová, nicméně tento impuls může znovu ukazovat na to, že tento specifický druh ambivalentního vztahu měl i obecně v tehdejší době hlouběji zapuštěné kořeny.

Ivan Hlaváček

Boris GÜBELE

Deus vult, Deus vult. Der christliche heilige Krieg im Früh- und Hochmittelalter

(= Mittelalter-Forschungen, Bd. 54)

Ostfildern, Jan Thorbecke Verlag 2018, 449 s., ISBN 978-3-7995-4377-4

Aktuálnost stuttgartské disertaci je přes více než takřka tisíciletý odstup od událostí, jež popisuje, až překvapující. Z několika vln křížových výprav sleduje autor první část jejich „klasické“ aktivity, kterou uzavírá snad nejznámější z nich, totiž I. křížová výprava vyhlášená roku 1095 papežem Urbanem II. a uvedená v život Bernardem z Clairvaux. Děje se tak ovšem s podstatným přihlédnutím k její prehistorii, která sahá až do pozdní antiky, resp. ke Konstantinu Velikému. Tu lze sledovat již v počínajícím a raném křesťanství a v díle sv. Augustina. Jisté autorovo novum ve srovnání s bohatou literaturou, kterou shrnuje v úvodu, je v tom, že se obrací hluboko do pozdní antiky a zejména akcentuje postavu východořímského/byzantského císaře Herakleia (610–641), proslulého ustavičnými boji s východními nájezdníky. Jeho aktivity jsou v byzantologické literatuře známy, nicméně Gübele je propojuje se západním křesťanstvím, zejména pokud jde o jejich reflexi současnými a mladšími latinskými autory až do století jedenáctého. Zejména se to pochopitelně týká Španělska a počínající reconquisty. Značná část dalších výkladů se obírá interpretací děl soudobých autorů z hlediska bezprostředně položené otázky. Gübelemu šlo sice zejména o kronikáře, ale interpretování jsou také autoři děl jiných literárních žánrů. Autor v řadě případů doprovází své nadpisy otazníkem, což zřetelně naznačuje potřebu velké dávky opatrnosti. Samozřejmě jde o válečné události, které se ale

specificky týkají obrany či expanze křesťanství, při čemž nezdědka oba aspekty splývají. Zejména u Karla Velikého se to ukazuje velmi výrazně, neboť na jedné straně jde o zřetelnou jednostrannou expanzi (proti Sasům a jiným pohanům na východě říše), na straně druhé o obranné, a teprve následně aktivní války proti Saracénům či Uhrům. Některé partie vítaně překračují vlastní hranici knihy; tak při výkladech o svatých bojovnících či o (dobrovolné) smrti v boji, za níž byla slibována odměna v ráji. Rozdíl v psychologické přípravě na dobrovolnou smrt v boji s nevěřícími u křesťanů a muslimů mi nepřipadá až tak veliký, pokud vůbec.

Mezi chronologicky návazné partie, kdy na sebe upozorňují zejména kapitoly o dvou profilujících papežích, totiž o Řehoři VII. a Urbanu II., je vložena důležitá kapitola o vztahu duchovních osob k užívání zbraní (Kleriker und Waffen). Jako juxtapozice jsou proti sobě postaveny výnosy celé řady synod, které striktně zakazují účast kleriků na nošení zbraní, stejně jako jejich účast na vojenských taženích. Ale konkrétní situace byla často výrazně odlišná. Přesněji řečeno: postupem doby, jak se církevní struktury prolínaly se světskými, se profilovala v tom smyslu, že zejména biskupové či opati říšských klášterů se postupně často dostávali do čela vojenských formací pečujících o „božský mír“ (treuga Dei). To už ale je za hranicí vlastního tématu knihy. Ostatně Gübele měl oporu v důležité knize Friedricha Prinze z r. 1971. Přesto se tato kapitola čte s užitkem. Klíčová kapitola o vlastní první křížové výpravě je v podstatě „výslechem svědků“, skoro tak jak jej u nás známe z Pekařova Žižky.

To bylo v podstatě několik základních tezí autora, který se pečlivě probral velkým

množstvím soudobých pramenů, aby se na jejich základě pokusil o odpověď na otázky, které si kladl. Přiznává ovšem (sebe)kriticky, že řada formulací pramenů k jednotlivým relevantním otázkám je výrazně subjektivní povahy a že tedy za „svatou válku“ v plném slova smyslu lze považovat jen velmi omezený okruh vojenských a vojensko-politických aktivit.

Ivan Hlaváček

Les saints et leur culte en Europe centrale au Moyen Âge (XIe-début du XVIe siècle)

Études réunies par Marie-Madeleine

de CEVINS et Olivier MARIN

(= Hagiologia 13)

Turnhout, Brepols Publishers 2017, 382 s., ISBN 978-2-503-57548-3.

Za námět nového svazku ediční řady Hagiologia zvolili editoři střední Evropu a kultu jejích svatých v hrubém rozpětí od 11. do počátku 16. století. Český zájemce zde kromě již odjinud známých bohemikálních reálií z pera domácích autorů (Petr Kubín, Hana Pátková, dílem i Christian-Frederik Felskau) nalezne řadu příspěvků, vázaných k bližšímu i vzdálenějšímu sousedství, s jejichž tématy se běžně neseťkává. Z celkem patnácti textů jmenujme alespoň některé. Carmen Florei předložila studii o panenských mučednicích (Barbara, Dorota a Kateřina), jejichž uctívání kvetlo v uherském Sedmihradsku v pozdním středověku (The universal cult of the Virgin Martyrs in Late Medieval Transylvania). K zájmu o ostatky svatých a devocionálie v Praze 14. století obrátil pozornost David G. Mengel (Bohemia's Treasure of Saints: Relics and Indulgences in Emperor Charles IV' Prague), na svaté bojovníky-

-osvoboditele v zápase s Osmany v pozdně středověkých Uhrách i v širších balkánských souvislostech se zaměřila Enikő Csukovits (Les saints libérateurs des Turcs en Hongrie à la fin du Moyen Âge). Více statí se v různých polohách obrací k problematice mendikantských světců (Eszter Konrád, Anne Reltgen-Tallon, Ludovic Viallet). Geneviève Bühner-Thierry se vrací ke kultu sv. Vojtěcha s otázkou, zda patří mezi národní nebo evropské světce, (Saint national ou saint européen?), bohužel bez zřetele i k české literatuře nedávných let, která má k tématu rovněž co říci. Výjimky jsou dost řídké. O kultu sv. Stanislava a dalších svatých, uctívaných v Krakově, pojednala Stanislava Kuzmová (The Old and the New: St Stanislaus and Other Cults in Krakow). Další příspěvky se orientují převážně k roli uherských světců ve středověku.

Závěrečného shrnutí se ujala Marie-Madeleine de Cevins. Podtrhla smysl sborníku a ocenila některé netradiční přístupy autorů. Co však postrádáme, to jsou alespoň stručné charakteristiky jednotlivých příspěvkatelů, s nimiž se budeme nejspíše v budoucnu ještě setkávat. Vcelku se však dá mluvit o zdařilém projektu, který zřejmě neskončí bez dalších ohlasů.

Josef Žemlička

Ludwig STUCHLIK

Die alttschechischen Handschriften zur Krönungsordnung der böhmischen Könige

Kiel, Solivagus-Verlag 2014, 468 s., ISBN 978-3-943025-16-3.

Korunovační řády jako takové patří do tradiční výbavy královské *maiestas* a jejich výzkum zejména v Německu a ve Francii má již za sebou slušnou historii. S prvními *ordines* se ve vztahu k římským panovníkům, tedy v okruzích latinského světa, setkáváme od 10. století. Jejich verze se postupně vrstvily a badatelskou pozornost k sobě posléze přitáhly korunovační řády francouzských králů. Již ve třicátých letech minulého století vydal Josef Cibulka korunovační řád českých králů (*Ordo ad coronandum regem Boemorum*), vzniklý z popudu Karla IV. samozřejmě v latinské formě. Teprve později se z ní odvíjely staročeské překlady. Literatura, která se k nim váže, je od počinů Pavla Šafaříka a Josefa Emlera dosti obsáhlá a čtenář jistě uvítá shrnutí jejich přínosů, které nyní (kromě dalšího) předkládá Ludwig Stuchlik. Ten se však především věnuje čtyřem klíčovým staročeským rukopisům, v nichž se české *ordines* nacházejí, a sice třem uloženým ve Vídni a jednomu v Praze. Další se nalézají v kodexech uložených v Litoměřicích, Krakově a případně jiných místech. Autor studuje texty především z filologického, kodikologického a paleografického hlediska, jen okrajově se věnuje historickým souvislostem vzniku a upotřebení tohoto druhu pramene. Proto zůstala v podstatě stranou i otázka, nakolik se „karlovský“ korunovační řád odvíjel z někdy uvažovaného vzoru přemyslovských králů. Pro praktické uživatele je připojen *Řád korunovační českého krále*, přeložený do moderní češtiny (s. 157–182), podobně do

soudobé němčiny (s. 183–216). Práci jistě využije odborná veřejnost, neškodilo by však její přehlednější uspořádání.

Josef Žemlička

Jiří PETRÁŠEK

„Medie die Häretiker“

**Die antihussitische Reaktion
des Heidelberger Professors Nikolaus
von Jauer (1355–1435)
auf das taboritische Manifest
aus dem Jahr 1430**

(= Beiträge zur Geschichte der Philosophie und Theologie des Mittelalters,
Neue Folge, Bd. 82)

Münster, Aschendorff Verlag 2018, 335 s.,
ISBN 978-3-402-10293-0.

Ústředním tématem řezenské disertace je spis profesora Mikuláše Magni z Javora, působícího na univerzitě v Heidelbergu. Práce je však zásadní pro lepší pochopení fenoménu veskrze českého, a sice husitství. Mikulášův spis s incipitem *Responde stulto* totiž vznikl jako polemika s tábořským manifestem z roku 1430, přičemž nešlo zdaleka o jedinou katolickou reakci na tento husitský dokument. Petráškovým cílem bylo podrobit nejdůležitější pasáže *Responde stulto* důkladné analýze, poukázat na možné argumentační strategie katolické strany v protihusitské polemice, a to nejen v případě sporné otázky přijímání podobojí či dalších pražských artikulů, nýbrž i s ohledem na jiné věroučné body, v nichž mezi katolíky a husity, či spíše tábority rozhodně nepanovala shoda.

Je třeba vyzdvihnout autorovo rozhodnutí využít mimo Mikulášovy polemiky i další dvě katolická díla říšské provenience, vzniknuvší v reakci na husitský manifest: *Curandum summopere* z pera neznámých

vídeňských mistrů a *Videte* františkánů Jana Bremera a Matyáše Döringa z Erfurtské univerzity. Díky tomu Petrášкова kniha nabízí analýzu tří polemik proti tábořskému manifestu, která názorně ukazuje myšlenkové průniky a odlišnosti mezi Mikulášem, Bremerem/Döringem a vídeňskými učenými. Ani jedním z těchto děl se dosavadní husitologické bádání ve větší míře nezabývalo. Před analyticko-komparativní částí knihy nechybí úvod do celé problematiky, v němž je pozornost věnována fenoménu husitských manifestů, a to s důrazem na obsahovou stránku již zmíněného manifestu tábořského. Za opodstatněnou pokládám Petráškovu hypotézu ohledně relativně vysokého počtu polemik proti tábořským textům z let 1430 a 1431: Autor uvažuje, že sepsání protitábořských reakcí na počátku třicátých let mohlo být způsobeno především obavami kléru z toho, že manifesty šířené po Evropě obsahovaly tezi o nutnosti zabavení církevního majetku světskou mocí.

Autor rozčlenil výklad dle devíti bodů tábořského manifestu (desátky, odpustky, svobodná disputace před laiky, exkomunikace, mnišské řády, trestání veřejných hříchů, světské panování kněžstva, svobodné kázání, přijímání podobojí), s nimiž Mikuláš z Javora obsáhle polemizoval. U každého sporného tématu Petrášek nejprve popisuje základní myšlenky katolických teologů, a to zpravidla v pořadí Mikuláš – vídeňští mistři – Bremer/Döring (u některých bodů spisy *Curandum summopere* či *Videte* ovšem chybí, neboť jejich autoři na danou věc z tábořského spisu, na rozdíl od Mikuláše, nezareagovali). V části *Analyse* pak nacházíme promyšlený rozbor toho, co bylo v předešlých odstavcích uvedeno, přičemž největší důraz je samozřejmě kladen na heidelberského teologa.

Je nepochybné, že díky této pečlivé analýze přináší Petrášková práce cenný vhled do protihusitského smýšlení katolických vzdělanců a v konečném důsledku i do tábořské teologie. Tím nejzajímavějším, s čím autor přichází, je však snaha zasadit argumentaci strany podjednou do výrazně širších souvislostí. Tím nemám na mysli pouze to, že se z Petráškovy výkladu dozvíme o biblických pasážích nebo církevních autoritách, k nimž přihlíželi jednotliví katoličtí učenci. U každého z devíti bodů je totiž přehledně vysvětleno, z jakých ideových kořenů názory Mikuláše či zbylých teologů vyrůstaly, případně jak se v průběhu staletí měnilo či rozvíjelo učení latinské církve o tom kterém věroučném bodu. Jedná se často o exkurzy do dávné minulosti, jež však přispívají k ucelenějšímu pohledu na Mikulášovo uvažování při sepisování *Responde stulto*. Jako příklad za všechny uvedme otázku církevního vlastnictví majetku, kde Petrášek upozorňuje na tzv. Mendikantenstreit, proběhnuvší ve 13. století na půdě Pařížské univerzity, názory sv. Bonaventury na vlastnění majetku klérem či raně středověký původ nauky o dvojím meči.

Rozborem samotným ještě výklad k danému tématu nekončí. U každé věroučné problematiky přichází na závěr *Zwischenresümee*, které stručně shrnuje předchozí poznatky, nezřídka formou komparace jednotlivých antihusitsky smýšlejících teologů. Např. ve shrnutí ke sporné otázce svobodné disputace Petrášek akcentuje, že zatímco Döring i díky přihlídnutí k prvotní církvi neodmítal disputaci s husity jako takovou a spíše mu vadil požadavek na rozhodující roli laiků, Mikuláš z Javora a mistři Vídeňské univerzity jakoukoliv debatu s husity, odsouzenými kostnickým koncilem zavrhovali. Řadu shodných myšlenek se autorovi

podávalo nalézt u katolické obhajoby přijímání *sub una specie*, zároveň však neopomíjí zmínit, že Mikuláš jako jediný vyslovil domněnku, před jakou dobu se v latinské církvi započalo s touto praxí.

Za podnětný lze označit i závěr knihy (*Zusammenfassung*), který přináší mnohem více nežli prosté zobecnění či shrnutí předešlých stran. Petrášek se tu nejprve zaměřuje na ztotožňování husitů s heretiky, které se v *Responde stulto* dělo za pomoci kanonisticko-juristických argumentů či alegorických obrazů. Lze s ním souhlasit, že Mikuláš „husity charakterizoval za pomoci klasické, propagandistické a protikacířské rétoriky a katolické oběti srovnává s prvokřesťanskými mučedníky“ (s. 245). Taktéž pozoruhodná je kapitola věnovaná vlivu Jindřicha z Langensteinu a jeho komentáře ke knize Genesis na *Responde stulto*, zejména co se nauky o moci klíčů (*potestas clavium*) týče. V závěrečné části knihy pak autor zdůrazňuje, že až budoucí výzkum bude moci prokázat, zda Mikulášovo využívání Langensteinových myšlenek tehdy představovalo výjimku, či nikoliv.

Zmiňovaný závěr zaujme i skutečností, že pro lepší dokreslení situace Petrášek zohledňuje názory české reformace, případně i Jana Viklefa, na věroučnou problematiku analyzovanou v *Responde stulto*. V této souvislosti nesmíme opomenout jeho tezi o charakteru husitské a katolické teologie. Dle Petráška je možno české reformní myšlení pokládat za spíše emocionálně než racionálně založené, a to díky velkému důrazu na jednotlivce a jeho hledání Krista. Naopak v katolickém učení bylo přítomno více logiky, neboť zásadní roli zde hrálo přísné hierarchické uspořádání institucionální církve a s tím související řád.

Ke zdařilé publikaci mám pouze dvě výhrady. Zprvče: je zcela pochopitelné, že

(nejen) Mikulášovy myšlenky zmíněné v deskriptivní části mohou být znovu, ovšem jinými slovy, a především v hlubších souvislostech, uvedeny v analytické části k témuž tématu. Nejsm si však jistý, nakolik je nutné, aby v těchto případech došlo v poznámkovém aparátu k citování týchž slov z latinského originálu (např. pozn. 110 na s. 74 a pozn. 161 na s. 88 obsahují naprosto shodnou, relativně dlouhou pasáž). Uvítal bych, kdyby na sebe poznámky pod čarou odkazovaly. Je ale výhodou, že pro získání původních formulací není třeba knihou listovat. Zadruhé: v kapitole o vlivu Jindřicha z Langensteinu autor píše, že Mikuláš z Javora a Jan Bremer argumentují „für die Änderung des Ritus des Eucharistiesakraments (modus communicandi) von ‚im Namen des Vaters, des Sohnes und des Heiligen Geistes‘ auf ‚in Namen unseres Herrn Jesus Christus‘“ (s. 253). Mám za to, že autor tu chtěl ve skutečnosti učinit zmínku o tom, že Jan a Mikuláš zastávali změnu eucharistického ritu ze *sub utraque* na *sub una specie*. Nějakým nedopatřením se tu však píše o změně při křtu pronášené formule (o němž se autor zmiňuje hned poté). Monografie Jiřího Petráška představuje erudovaný vhled do konfesní polemiky pozdního středověku. Její hodnota spočívá jak v promyšleném a srozumitelném výkladu, tak ve zpřístupnění nemalého množství pramenných textů v poznámkovém aparátu. Recenzovanou knihu lze brát jako příslib, že na protihusitská díla, sepsaná proti manifestům z počátku 30. let, zaměří zahraniční i česká medievistika více pozornosti.

Adam Pálka

Stuart JENKS (ed.)

The London Customs Accounts.

24 Henry VI (1445/46)

(= Quellen und Darstellungen zur hansischen Geschichte, Bd. 74)
Koln – Weimar – Wien, Böhlau Verlag
2018, LXIII + 407 s. včetně 7 mapek,
ISBN 978-3-412-50708-4.

Autor mnoha prací k hospodářským dějinám pozdního středověku, zejména pak dvousvazkového spisu o dějinách Anglie a jejích vztazích s Hanzou a s Pruskem, vydal pilotní svazek doslova neuvěřitelné řady londýnských přístavních celních účtů, jež se dochovaly pro dobu od druhé poloviny 13. století. Tyto svazky, které jsou uloženy v anglické Public Record Office, přinášejí detailní informace o tom, co vyváželi a dováželi zahraniční obchodníci prostřednictvím londýnského přístavu. Ten byl spolu se svými několika podřízenými přístavy pro Anglii v podstatě jedinou branou do a z Evropy. V latinském znění se tak dovidáme neuvěřitelné množství hospodářských informací, a to včetně jmen lodí a jejich mateřských přístavů.

Tento unikátní materiál byl samozřejmě znám a řada významných anglických medievistů jej porůznu využívala, dělo se tak ale vždy s určitým věcným omezením. Pro edici je rozvržen podle dynastií anglických králů (Plantageneti, Lancaster, York a Tudorovci) a uvnitř jedné každé z nich vždy od jedničky. Nepočítá se ovšem s kompletním vydáním v tištěné papírové formě, jen s publikací formou open access na webových stránkách Spolku pro hanzovní dějiny. Edice bude mít rozpětí let 1390–1560, což je snadno pochopitelné, dozvídáme-li se, že rukopis tohoto svazku už zhruba deset let putoval po různých nakladatelstvích. Je ale

třeba upozornit, že předseda Hanseatického spolku (který převzal nad edicí patronát), Rolf Hammel-Kiesow, tvrdí, že tomu tak bude (will appear), nakladatelská informace na zadní straně obálky však mluví o tom, že „twenty five volumes... have been completed and are available to the public“. Tématem přístavních celních účtů se Jenks zabývá dlouhá léta: už v roce 1987 vydal v 33. ročníku Archivu für Diplomatik skoro stostránkový diplomaticko-ekonomický rozbor této pramenné kategorie. Edici Jenks předeslal rozsáhlý padesátistránkový úvod, ten je ale orientován k obecným hospodářsko-historickým a monetárním aspektům, významným pro genezi a následnou praxi zápisu cel, ne však prameni samému. Diplomatika se jen mihne na dvou stránkách. Pro větší názornost přináší úvod četné příklady, které autor komentuje. Neméně důležité jsou i četné velmi pracné sumarizující tabulky, osvětlující téma z různých hledisek. Překračují ovšem časový rozsah předkládaného svazku. Vydávané účty v něm nejsou osamocené. Jenks je doprovází vkládaným listinným, resp. listovým materiálem (zejména jde o různé kvitance královských úředníků a taxy).

Rozsáhlý závěr publikace tvoří pět rejstříků. První k úvodní stati, druhý k osobám a místům, třetí k jednotlivým komoditám, čtvrtý sestavuje jména stovek lodí a poslední jejich domovské přístavy, počínaje Antverpami a dalšími přístavy na pevninské straně jako Caen, Dunkerque či Rouen, ale i vzdálenými, jako je až na španělské hranici ležící Bayonne (to ovšem tehdy bylo pod anglickou vládou) nebo Benátky. Zejména ale překvapuje velké zastoupení Gdaňsku (trochu mate, že se objevuje dvakrát, a to jak pod německým, tak polským označením, aniž by se konstatovalo, že jde o tutéž

lokalitu; totéž se děje i s Kaliningradem a Königsbergem). Překvapuje, ale v jiném smyslu, že se tu neobjevuje Lübeck, Brémy či Hamburg nebo jiná hanzovní německá města, o Novgorodu a dalších východobaltských faktoriích ani nemluvě. Velká centra jihoněmecká jsou tu pochopitelně zcela mimo hru. Lze shrnout, že máme před sebou více než nadějný počátek edice evropského významu, o vnitřních dějinách anglického království ani nemluvě.

Ivan Hlaváček

Franz-Josef ARLINGHAUS

Inklusion – Exklusion. Funktion und Formen des Rechts in der spätmittelalterlichen Stadt. Das Beispiel Köln

(= Norm und Struktur, Bd. 48)

Wien – Köln – Weimar, Böhlau

Verlag 2018, 439 s. s 10 vyobr. v textu,

ISBN 978-3-412-51165-4.

Přes svou tragédii z roku 2009 dává o sobě Historisches Archiv der Stadt Köln vědět. I když v tomto případě je tomu tak jen nepřímo. Děje se tak totiž prostřednictvím využívání jeho fondů nejen před tamním infernem, ale i po něm. Arlinghausova kniha, jeho habilitační práce na univerzitě v Kassel, vycházející z různých sociologických pozorování a premis (autor uvádí zejména Niklase Luhmanna a Rudolfa Stichweheho), je sice zaměřena spíš právněhistoricky, nicméně její závěry jsou relevantní i pro poznání běžného života města a jeho obyvatel. Zejména jde o plnoprávné měšťany a ovšem i o fungování městských správních struktur. Autor vytyčuje obecně dvě teze, které sleduje v širokém toku kolínských dějin: 1) konflikty mezi členy jakéhokoliv společenského svazku jsou ohrožením jeho členství

v něm a 2) jakékoliv bezprostřední účastenství v procesním řízení před příslušným soudem znamená zpochybnění příslušnosti té které osoby k dané societě. V souvislosti s touto až snad příliš expresivní formulací lze dodat, že se to týká především soudnictví sporného a osob, které se ocitly v roli osoby napadené. Kniha tyto otázky rozebírá na konkrétních příkladech v průběhu staletí a všímá si specifické kolínské situace i organizace tamního soudnictví.

V Kolíně vzhledem k jeho významu a velikosti existovalo mimořádně rozvětvené soudnictví: vlastní městské i různé s ním se protínající, resp. s ním příležitostně i soupeřící soudnictví církevní. Tak např. na s. 71 autor vypočítává pro 14. a 15. století plných patnáct městské radě podřízených a často velmi specializovaných soudů, resp. soudním orgánům se blížících zařízení, která však byla nepochybně v řadě případů v činnosti jen po omezenou dobu (např. *Pferdegericht*, *Wuchermeister*, *Urteilsmeister*). Ze zařízení církevního soudnictví padal v úvahu zejména soud arcibiskupského oficiála, který se dostával někdy do konkurenčního postavení k městským zařízením. Nejvýznamnější soud byl ale zejména v začátcích tzv. arcibiskupský „Hochgericht“, v jehož kompetenci bylo hrdelní soudnictví a který postupně přecházel ze společného zařízení do rukou města a byl zatlačován ryze městskými orgány.

Arlinghaus nesleduje jen tuto linii a konkrétnímu vývoji předepisá rozsáhlou obecnou pasáž jednak sociologického rázu (co to je osoba a společnost v sociologii), zejména však shrnuje naše znalosti v otázce funkce soudu a soudnictví ve středověkých městech. Zdůrazňuje přitom zásadní rozdíl mezi středověkem a novověkem, který spočívá v tom, že posléze zmíněné soudnic-

tví je (dodal bych „má být“) autonomním systémem. Ve středověku to byla integrální součást příslušného společenství se vším, co k tomu náleželo. Autor zdůrazňuje nejdůležitější fenomén, jímž v tomto kontextu byla komunikace, jejímž jednotlivým formám věnuje pak další úvahy.

Arlinghausovi nejde o systematický výklad o kompetencích a konkrétní činnosti jednotlivých soudů, nicméně považoval za nutné podat úvodem jejich stručný přehled. Jeho pohled je obrácen k formám soudnictví v podstatě bez ohledu na konkrétní obsah jejich agendy, i když se mu pochopitelně nevyhýbá.

Nosné jednoznačným právním dokladem jsou tři kapitoly: „Organizační rámec“, tj. umístění soudů a jejich personál, „Formy komunikace“ a posléze „Formy manifestační exkluze“. Zejména druhá ze jmenovaných je nám blízká, protože vedle gest a rituálů věnuje pozornost písemné formě svědectví. Ta si získávala stále větší váhu a záznamy z tzv. Schreinsbücher (jež byly v Kolíně vedeny od 12. století) se posléze stávaly jednoznačným dokladem. Netýkalo se to ovšem pouze jich, nýbrž i jiných svědectví. Tento proces je sice rámcově předpokládatelný, Arlinghaus jej ale v kolínském prostředí sleduje krok za krokem a konstatuje i formu příslušného hlasitého čtení, ale nikoli osobou bezprostředně angažovanou. Postupuje přitom podle jednotlivých soudních instancí. Především mu jde o ty profilové, totiž o výše zmíněný Hochgericht a pak o soudy radní s jednotlivými typy komunikačních (kompetentních) struktur.

Poslední oddíl knihy probírá dva nejvyšší tresty a to vypovězení z města a s tím související exkluzi z městské společnosti, resp. odsouzení k trestu smrti. Je-li *corpus corruptum* nevratnou záležitostí, u vypově-

zení z města mohlo jít o trest dočasný podle toho, o jak vážný prohřešek šlo. O inkluzi, za kterou je třeba považovat, domnívám se, přijímání do svazku města, tedy získání měšťanského práva a s tím související rituály, se ale v knize nic moc nedozvídáme. Výpravnou textovou část uzavírá rozsáhlé anglické resumé.

Závěr knihy tvoří nutný soupis pramenů (samostatně rukopisných a vydaných) a literatury. Přes její rozsáhlost (jak je pravidlem) mi tam chybí některá obecnější díla jako např. Edgar Bierende – Sven Bretfeld – Klaus Oschema (eds.), *Riten, Gesten, Zeremonien* z roku 2008 nebo Gabriela Signori, *Räume, Gesten, Andachtsformen* (2005) či práce Jean Claude Schmitta. Rejstříky jsou v knize dva: místní (lépe by bylo označit jej jako geografický, protože v něm přicházejí i teritoria) a osobní, řazený dle křestních jmen. Je-li více osob stejného jména, pak řazení postupuje primárně nikoli podle přídomku, ale je dosti nevlídně řazeno podle předložky: de, van, von!).

Ivan Hlaváček

Julia MANDRY

Armenfürsorge, Hospitäler und Bettel in Thüringen in Spätmittelalter und Reformation (1300–1600)

(= Quellen und Forschungen zu Thüringen im Zeitalter der Reformation, Bd. 10)

Wien-Köln-Weimar, Böhlau Verlag 2018, 1052 s. včetně 58 barevných vyobr. a 5 map v textu, ISBN 978-3-412-5081-1.

Rozsah knihy takřka velí neklást otázku, proč nebyla do výkladů zahrnuta i jiná známá města: Gotha, Jena, Eisenach, ale i další.

Autorka měla plné právo rozhodnout se pro *Auswahlstädte* (zejména Nordhausen, Mühlhausen, Erfurt, Altenberg, (Langen-) Salza, Arnstadt a Greiz) a nikdo by jí nemohl zazlívat, kdyby tak učinila daleko restriktivněji. Mohla ovšem blíže, i když stručně, vysvětlit, proč byl zvolen tento klíč a ne jiný. Samozřejmě se s většinou z opomínaných měst porůznu v rejstříku setkáváme, vesměs ale jde toliko o odkazy na příležitostné zmínky. To, že svou práci nazývá autorka „studii“ je třeba brát jako opravdu velké *captatio benevolentiae*. Pak navazuje rozsáhlé shrnutí předchozích pozorování, které se týká nejen výše vyjmenovaných měst, ale zahrnuje do jisté míry i durynský venkov.

Zastavme se ale u úvodní metodologické stati, která podává stav bádání, charakterizuje metodiku a posléze vytyčuje otázky, které budou dále sledovány.

V kontextu s rozsáhlou šedesátistránkovou bibliografií, která se zaměřuje v první řadě také na regionální a lokální historii, postrádám sice nemnohé, ale důležité. Tak chybí zejména práce Boslovy, také velký sborník Kostnického kruhu pro středověké dějiny¹ či velké projekty M. Borgolteho. České práce se tu „pochopitelně“ neobjevují. Není ale třeba tyto jednotliviny nějak absolutizovat, protože obdobně je tomu i s jinými, velkými literaturami, aniž by to ubíralo knize na přesvědčivosti. Ostatně při dnešní hyperprodukcí...

Časové limity sledovaného tématu jsou dány na jedné straně počátkem nárůstu pramenů, na druhé pak snahou zachytit v podstatě ještě první století prosazující se reformace. Ta totiž nastává v titulu práce

1 Otto Gerhard OEXLE (ed.), *Armut im Mittelalter* (= Vorträge und Forschungen, Bd. 58 / Konstanzer Arbeitskreis für Mittelalterliche Geschichte), Ostfildern 2004.

vytčeným základním aspektům sociálního uspořádání společnosti (tzv. *der Gemeine Kasten*) výrazné nové rysy, které ji odlišují od předcházejících dob. Důležitá je i možnost paralelní komparace jednotlivých právních subjektů mezi sebou.

Při hodnocení pramenů pak autorka vede důsledně zřetelnou linii mezi prameny úřední provenience a prameny soukromého rázu, především kronikářského charakteru, které zejména v 16. století nabývají značného rozsahu. Ostatně respekt Mandryové k faktům, tedy zejména k finančním podkladům, vyplývá i z jejích tabulek, které v závěru přinášejí nejenom různé příjmy a výdaje jednotlivých měst, ale i katalog výsledků různých vrchnostenských vizitací, jakož i soupis městských a venkovských špitálů ve vytčených oblastech. Řada mapek (v důsledku velkého zmenšení nutně chybí řada pojmenování jednotlivých lokalit) tak plní svou funkci jen do jisté míry. A zmínit je také třeba rozsáhlý katalog barevných vyobrazení, znázorňujících hlavní aspekty řešené problematiky. Ty ovšem nejsou samoučelné, ale staly se podkladem pro samostatnou kapitolu nazvanou „Umělecké artefakty Durynska zachycující chudobu“, která sleduje obecné symboly chudoby stejně jako její jednotlivé jevy pokud jde o oblečení, stáří osob, nemoci, hlad či o pomůcky pro tělesně postižené.

Přes rozdílnost dochovaných podkladů u jednotlivých subjektů se autorka snaží dodržovat u sledovaných měst pokud možno jednotné schéma, aby bylo možno navzájem kvalifikovaně komparovat příslušné závěry. Jaká je tedy tato struktura? Charakteristika péče předreformační a následné reformační, příslušné statuty a jejich interpretace, rozdělení finančních prostředků, jakož i popis konkrétních sociálních zařízení, zejména špitálů, jakož i dobro-

volné měšťanské péče o chudé a ovšem také různě modifikovaných aktivit vrchnostenských. Samostatné partie jsou také věnovány fenoménu žebrání a s tím nezbytně spojeným resp. bezprostředně navazujícím protiprávním až zločineckým aktivitám.

Nemá smysl jít do podrobností. Již z výše naznačeného vyplývá, že máme před sebou promyšlený a současně mimořádně pracný celek, jehož četba není bez užitku nejen těm, kteří se věnují sociálním dějinám, ale ani těm, kteří se obírají stejnou dobou v jiných částech Evropy, v středoevropském prostředí pak zejména.

Ivan Hlaváček

Enno BÜNZ – Werner GREILING –
Uwe SCHIRMER (eds.)

***Thüringische Klöster und Stifte in vor-
und frühreformatorischer Zeit***

(= Quellen und Forschungen zu Thüringen im Zeitalter der Reformation, Bd. 6)
Köln – Weimar – Wien, Böhlau Verlag,
2017, 461 s. s větším počtem fotografií
v textu, ISBN 978-3-412-50807-4.

Durynsko sice nesousedí bezprostředně s Čechami, nicméně prostřednictvím markrabí míšeňských a současně landkrabí durynských a ovšem i svou univerzitou v Erfurtu i jejími osobnostmi více než naznačuje potřebu, aby její historie byla u nás sledována. Ostatně z terasy Mariánského kostela v Mühlhausenu na návštěvníky shlížejí čeští králové (ovšem jako římsktí panovníci) Karel a Václav, i když osobně se v Durynsku několikrát mihl jen Karel IV. Nicméně jejich listiny pro tamní říšská města nejsou zanedbatelným přínosem pro jejich rozvoj.

Durynské kláštery jsou pro naši historiografii doslova *terra incognita*. Editoři svazku v čele s Enno Bünzem nám do nich dávají

nahlédnout, i když nikoliv nějakým katalogem církevních institucí, jak by bylo možno se z nadpisu domnívat, ale prostřednictvím protokolu stejnojmenného erfurtského sympozia z roku 2016, i když až pro sám sklonek středověku. Nejdůležitější jsou dvě úvodní rozpravy E. Bünze, profesora saských dějin na univerzitě v Lipsku. První podává přehledově celkové historické uvedení do problematiky. Z něho lze pro pochopení celku vyjmout několik základních informací, které jsou doprovázeny kvalitními odkazy na relevantní literaturu. Do území dnešní země Duryňsko zasahovaly tři diecéze. Majoritně Mohuč, minoritně Würzburg a Naumburg. A co je podstatnější. Jednalo se o více než 200 kapitul a klášterů nejrůznějších denominací a stáří! A pokud šlo o ty erfurtské, byly jednoznačně nadregionálního rázu.

Také druhá Bünzova stať zasluží jmenovité zmínky: *Kollegiatstifte in Thüringen. Zu den Lebenswelten von Kanonikern um 1500* (s. 21–63), kde autor upozorňuje na velké rozdíly mezi možnostmi studia klášterní a kapitulní problematiky, dané jejich rozdílným statutem. Vedle striktní klášterní přináležitosti (samozřejmě byly výjimky a nebylo jich až tak málo) stálo totiž výrazně svěštější a volnější postavení kanovníků, často s angažovaností v několika církevních institucích, ale rovněž s případným přesahem do světské sféry. Bünz interpretuje různá statuta a konfrontuje je s jinými prameny, aby konstatoval, že členové kapitul jsou (současnou) historiografi málo integrováni do obecných dějin příslušných teritorií, ač v nich nezdůdk hráli významnou roli. Ukazuje to svým způsobem i Alexander Sembner v druhé klíčové stati „Die Augustiner-Chorherren in Thüringen zwischen Reform und Reformation aus organisations- und strukturgeschichtlicher Perspektive“ (s. 163–211).

Další problematika krouží už kolem jednotlivých řádů resp. konkrétních konventů, zejména ženských. Samostatný blok tvoří tři rozpravy o pramenech. Dvě se týkají knižního odkazu duryňského středověku, kdy Matthias Eifler rekonstruuje „Geistiges Leben, Buchkultur und Bibliotheksausbau im Erfurter Peterskloster im Kontext der Bursfelder Reform“ (s. 315–345). Svatopeřský klášter patřil mezi přední benediktinské kláštery bursfeldské reformy a tomu byl podřízen i celý jeho provoz. I když klášter nemá středověký knihovní soupis, mohl autor na základě signatur dochovaných knih rekonstruovat jak jejich počet (přes pět set svazků!), tak z dochovaných i jejich obsahové zaměření. Ukazuje ovšem i utilitaritu doby, kdy byly rukopisy předchozích staletí pro svou praktickou neužitečnost nemilosrdně likvidovány a používány ke knihovačským účelům. Joachim Ott sleduje torza duryňských klášterních knihoven ve fondech Univerzitní knihovny v Jeně a posléze Volker Graupner dává nahlédnout do kvality a kvantity písemných pramenů ve výmarském Duryňském zemském archivu k sequestraci klášterů v saském kurfiřtství. V publikaci nebyla opomenuta ani problematika klášterní architektury či hudební kultury. A konečně závěrem Uwe Schirmer sleduje transformaci katolických kapitul v dómské kapituly luterské povahy. V místním rejstříku dohledáme dvakrát Prahu a Cheb. Poprvé v úvodním výkladu Bünzově, který upozorňuje (podle Morawa) na skutečnost výrazného rozdílu mezi značným počtem kolegiálních kapitul v mohučské provincii na rozdíl od Magdeburku, Brém a zejména Prahy. A na s. 144 Johannes Mötsch uvádí, že v roce 1393 nejmenovaný papežský nuncius vydal odpustkovou listinu pro kostel vyšehradský.

V roce 1548 posléze chebský františkánský konvent odmítl pomoci obnovit klášter svého řádu v Mühlhausenu z důvodu personálního nedostatku (s. 243).

Ivan Hlaváček

Raný novověk

Petr VOIT

Český knihtisk mezi pozdní gotikou a renesancí.

II: tiskaři pro viru a tiskaři pro obrození národa 1498–1547

Praha, Academia 2017, 933 s.,

ISBN 978-80-200-2752-8.

Pouhé čtyři roky po vydání prvního svazku syntézy, věnované českému knihtisku první poloviny 16. století, respektive jeho centrální pražské tiskařské dílně v majetku severinsko-kosořské dynastie,¹ připravil Petr Voit druhý svazek, který se zaměřil na produkci českých a moravských dílen stejného období. V intencích svého dlouhodobě kritického přístupu k tradiční historicko-bibliografické metodě knižněvědných studií koncipoval autor svůj přístup k tématu jako v první řadě kulturně-historický. V centru jeho pozornosti se tak neměla ocitnout pouze knižní produkce sledovaného období, ale zejména tiskařské officíny, resp. jejich majitelé, vzájemné vazby dílen a osob spojených s knižní produkcí, stejně tak jako knižní obchod a zejména koncový článek celého procesu dobové knižní kultury, tj. čtenář. V konečném důsledku se ovšem s ohledem na rozsah tématu takto široce koncipovaný pohled na raně novověkou knižní kulturu v publikaci

zachytit nepodařilo. V úvodu ostatně autor sám konstatuje, že syntézu dějin české knižní kultury by pro sledované období musela doplnit analýza symbiózy rukopisné a tištěné produkce, a pak zejména důkladný rozbor vazby tiskařské produkce na dobový knižní obchod a čtenářskou veřejnost, jejíž těžiště se postupně posunovalo do měšťanského prostředí. K těmto otázkám se publikace i s ohledem na stav výzkumu vyjadřuje jen formou stručných exkurzů. Nutno dodat, že v případě čtenářské recepce měšťanského prostředí však vzhledem k neexistujícím pramenům – soupisům dobových knihoven – můžeme stěží očekávat další výrazný posun. A tak se čtenáři dostává do rukou poctivě, minuciózně a co do rozsahu nadstandardně koncipovaná syntéza dějin českého a moravského knihtisku opírající se o důkladný typologicko-typografický rozbor tištěné produkce s ambicí na základě obrazu typografie rekonstruovat čtenářskou mentalitu, tj. syntéza, která překračuje oborové hranice a zasahuje zejména do oblasti literárních dějin a dějin kultury.

V publikaci je vsudypřítomný kritický přístup k výsledkům dosavadního bádání a jeho metodologickému zázemí. V první řadě jde o snahu korigovat nejen omyly naší historické bibliografie, ale i tradiční knižněvědný pohled na knihtisk bez sociálních, kulturních a náboženských souvislostí. Na druhém místě se autor pokusil zpřesnit pohled na literárně-historický konstrukt českého národního humanismu, který je konfrontován nejen s širokým spektrem nabídky domácích tiskáren, ale zejména se čtenářskými preferencemi, dominantně formovanými dovozy zahraniční knižní produkce.

Jednotlivé kapitoly knihy jsou rozvrženy podle základních charakteristik vývoje

1 Recenze ČČH 112, 2014, s. 317.

domácího knihtisku. Publikaci otevírá zásadní téma, definující českou tiskovou produkci po roce 1500: tím je vliv Norimberku a jeho tiskařů na její kvalitu i obsah. Vazby edičních programů, import knižní grafiky, vlivy typografické vycházející i z osobních vazeb, či z přímé účasti původně norimberských tiskařů zejména na plzeňský a později i pražský knihtisk jsou představeny na základě důkladného rozboru zachovaných tisků, jejichž soupis, členěný podle jednotlivých tiskařů, kapitolu uzavírá. Součástí těchto katalogů jsou i dodatky a korektury, které vyplynuly z rozboru tisků a které upřesňují záznamy historických bibliografií, či je doplňují o nově nalezené jednotky. Stejným způsobem jsou formálně koncipovány všechny kapitoly knihy, která tak může samostatně sloužit i jako katalogová pomůcka, doplňující *Knihopis českých a slovenských tisků*.

Téma moravského knihtisku se prolíná zejména dvěma oddíly knihy. Zachyceno je období přelomu 15. a 16. století a produkce olomouckých tiskáren, podstatně spojená nejen s činností zahraničních tiskařů, ale obzvláště s produkcí náročnější humanistické literatury propojené s nadnárodním společenstvím humanistických intelektuálů a se snahou vytvořit promyšlený ediční program podpory katolicství.

Druhou kapitolu, v níž je Morava dominantním tématem, představuje oddíl, věnovaný nonkonformním náboženským společenstvím a jejich spojení s knihtiskem mimo zemské centrum. Otázky knihtisku ve službách těchto společenství na čele s aktivitami Jednoty bratrské, problematika cenzury i vlivy účelu tisků i jejich tiskařů, pocházejících často ze zahraničí, na estetiku a typografii tisků jsou autorem prezentovány s výsledky, které mohou významně

přispět aktuálně probíhajícím výzkumům konfesijní kultury v českých zemích v 16. století a době předbělohorské.

Podrobně tu jsou nastíněny zejména jednotlivé etapy vývoje bratrské knižní produkce, reflektující změny v postojích Jednoty ke vzdělání i k ikonografii. V autorově analýze chybí ale vysvětlení negativního postoje Jednoty k tiskařské profesi, která v jejím sociálním učení zaujímala ještě ve druhé polovině 16. století podceňované, či podřadné postavení mezi profesemi. Oproti tomu realita tiskařské produkce, kterou Voit zachytil, naznačovala zřejmé limity tohoto přístupu. Ty se manifestovaly nejen v postupně se zvyšující kvalitě publikací tiskařů, spojených s bratrskou produkcí, ale i v jejich propojení s dalšími tiskárnami (zejména v pražském centru), které stály mimo zájem bratří.

Do této kapitoly autor zasadil i příběh tiskaře Jana st. Olivetského z Olivetu. Ten sice vzešel z prostředí Jednoty, ale jeho moravské podnikání obsáhlo, jak bylo ostatně běžné, konfesijně pestrý model, v němž dominovala utrakvistická náboženská a moralistní literatura, doplněná z oblasti světské produkce o tituly zábavného čtení. Olivetský evidentně vycházel vstříc komerčním zájmům trhu a nenechal se svazovat konfesijními preferencemi.

Jádro knihy představuje oddíl, věnovaný pražskému souměstí, ohnisku utrakvismu, které se ve sledovaném období stalo přirozeným centrem tiskařských aktivit. Autor představuje problémy pronikání myšlenek humanismu do Čech, omezené kontakty domácích knihtisků na univerzitní prostředí a zejména dlouhodobě převažující pozdně středověký ráz obsahu tiskařské produkce i její grafické i typografické formy. Jako hybatelé modernizace tištěné produkce

jsou pro počátek 16. století identifikováni příslušníci mimopražské šlechty a zámožní měšťané Starého Města pražského. Ač se úvahy autora ubírají cestou řady hypotéz, opírajících se více než o rozbor archivních pramenů o analýzu typografie, v mnoha ohledech se mu daří opravit pohled na počátky pražského knihtisku a osoby, v této oblasti činné.

Pražský knihtisk prvních dvou desetiletí 16. století představuje Voit jako komunikační prostor, který ve vzájemných profesních vazbách překračoval konfesijní hranice, aby svůj ediční program přizpůsobil ve srovnání se zahraničím obecně nižší úrovni dobové domácí, zejména měšťanské čtenářské veřejnosti. Ústřední postavou této kapitoly se stala osobnost Mikuláše Konáče z Hodiškova, která poskytla autorovi rozsáhlý prostor ke kritické analýze tradičního tématu literární vědy, tj. národního humanismu. Ten nereflektoval úroveň stávající čtenářské veřejnosti, determinovanou prioritou řešení náboženských otázek, jež brzdila její připravenost na recepci náročnější četby.

Další kapitola je věnovaná mimopražskému tisku, respektive tisku v regionech, v němž v první polovině 16. století zaujímali významné postavení tiskaři, kteří pracovali převážně, či výhradně pro potřeby Jednoty bratrské. Voit na tomto místě podrobně mapuje ediční programy tiskáren a reflexi dobového konfesijně-politického vývoje, který vyústil ve stavovské povstání roku 1547, a to nejen v obsahu a formální kvalitě tisků, ale i v životních osudech jejich výrobců. Opět se tu setkáváme s odhalováním profesních i privátních vazeb mezi tiskaři, které se manifestovaly v podobě jejich produkce. Knih-tisk, působící v regionech, dominantně charakterizovala krátkodobost existence jednotlivých oficín. Na základě

uvedených charakteristik je však nelze považovat za méně kvalitní. I mimo pražské souměstí pronikaly do edičních programů humanistické tendence.

Poslední oddíl publikace dílčím způsobem shrnuje roli domácího knihtisku a jeho recepci v první polovině 16. století, výrazně limitovanou omezeným rozvojem vzdělanosti zejména v měšťanském prostředí. Voit opakovaně zdůrazňuje v prvé řadě souvislost tohoto fenoménu s konfesijním vývojem. Tento výklad konvenuje jedné z jeho základních tezí, totiž že konfesijní pluralita měla ve společnosti zásadní vliv na zpomalení socio-kulturních procesů, manifestujícího se v oblasti knižní kultury. Projevilo se to v opožděné recepci jak evropských duchovních proudů, tak inovací zahraniční typografie. Na samotný závěr knihy autor tematizuje zásadní roli Norimberku a norimberských tiskařů pro pražský a moravský knihtisk na sklonku sledovaného období, který výrazně ovlivnil nejen formování podoby edičních programů tiskáren, ale díky typografickému a grafickému transferu přispěl i k základním inovacím technického rázu. Celý autorův výklad proto symbolicky zakončila dokumentace činnosti norimberského tiskaře Jana Günthera, jehož moravské působení je typickým dokladem uvedené skutečnosti.

Druhým významným činitelem, který od třicátých let zasáhl do podoby a vývoje domácího tisku, pak byla cenzurní politika Ferdinanda I. Habsburského, vrcholící v roce 1547 zásadní reglementací knihtisku. Na ní Voit ovšem nahlíží i jako na pozitivní moment, který v době pošmalkaldské přispěl k restrukturalizaci žánrů a edičních modelů tiskáren, konkrétně ke stabilizaci náročnější literatury – naukové, osvětové a básnické. Dalším momentem, který nově

charakterizoval podobu knižní kultury v této etapě, byla difuze a imitace humanistické vzdělanosti – obě prezentované jako její trvalé fenomény.

Není v silách recenze takto rozsáhlé publikace rozebírat jednotlivá fakta, případně upozorňovat na drobné nepřesnosti (např. staroměstská Kunešovic ulice je současná Melantrichova a nejedná se o dvě různé komunikace, jak uvádí text na s. 160), či polemizovat s řadou hypotéz opírajících se většinou dominantně o typografické rozpory dobové produkce. Připomínky tohoto druhu neumenšují význam takto rozsáhlé syntézy věnované českému knihtisku první poloviny 16. století, která na dlouhou dobu zůstane nepřekonaným dílem. Jednu podstatnější poznámku k rozvržení práce bych ovšem vyslovila. Titul byl na rozdíl od prvního dílu záměrně koncipován diachronně, ale díky této skutečnosti se chronologie výkladu rozpadá na jednotlivé, na sebe ne navazující časové segmenty. Kapitoly se prolínají a někdy i opakují dílčí témata, takže ve výsledku text často ztrácí časovou návaznost a přehlednost. Pokud však budeme vnímat Voitovu publikaci spíše jako příručku, čemuž vychází vstříc i bohatý rejstříkový aparát, pak ovšem tento hendikep mizí.

Olga Fejtová

Tomáš PETRÁČEK

***Západ a jeho víra. 9,5 teze
k dopadům Lutherovy reformace***

(= Teologie)

Praha, Vyšehrad, 2017, 144 s.,
ISBN 978-80-7429-911-7.

Monografie *Západ a jeho víra* církevního historika Tomáše Petrálky se zabývá reflexí dopadů reformace na západní křesťanství.

Analyzuje a shrnuje předpoklady, průběh i důsledky velkých evropských reforem (luterské, zwingliánské a kalvínské), které autor vnímá jako významný zlom v dějinách západního křesťanství, pro příběh Evropy 16. – 20. století. T. Petrálka publikoval četné studie a monografie z oblasti církevních dějin, např. *Výklad Bible v době (anti-)modernistické krize. Život a dílo Vincenta Zapletala OP (1867–1938)* (Praha 2006); *Bible a moderní kritika, Česká a světová progresivní exegese ve víru (anti-)modernistické krize* (Praha 2012); *Sekularizace a katolicismus v českých zemích* (Ostrava 2013) či *Církev, tradice, reforma* (Praha 2016), tedy práce, které byly historiky, teology a odbornou veřejností přijaty víceméně pozitivně. Recenzovaná kniha je rozdělena do deseti kapitol, předmluvy Václava Malého, úvodu, závěrečných glos, doslovu Karla Skalického, soupisu pramenů a literatury a resumé. Kapitoly sledují významné okruhy analyzované problematiky, z nichž mnohé můžeme považovat za klíčové momenty reformace, např. II. „Luther – rebel nikoliv bez příčiny“, V. „Rozbití jednotného hodnotového rámce a devaluace postavení náboženství“, VII. „Stát a církev: reformace a vznik laického státu“ či IX. „Tolerance jako přínos a důsledek reformace“. Zatímco první kapitoly představují stručný Petrálkův exkurz do politicko-nábožensko-kulturních souvislostí první poloviny 16. století, jádrem práce jsou kapitoly, které se zamýšlejí nad důsledky reformace, jež vedly k rozdělení západního křesťanství. Kapitoly se natolik prolínají a doplňují, že je není možné od sebe jednoduše oddělit. Jsme tak konfrontováni s analýzou, která se vzápětí stává syntézou hluboce promyšlených církevních dějin druhého tisíciletí.

Petrálka přiznává, že hlavní motivací knihy bylo hledání kořenů náboženského štěpení

i příčin sekularizace, již se autor zabýval v předchozích dílech, i postřehnutí jistých paralel mezi duchovními boji tehdejší doby a dnes. Dozvuk reformace se podle autora ozýval až do Druhého vatikánského koncilu v letech 1962–1965, přičemž se i dnes může stát společnou platformou ekumenického dialogu k překonání problematických období dějin. Monografie se navzdory omezenému rozsahu nespokojuje s přijetím černobílého hodnocení dějin reformace, ale dokáže zužítkovat Lutherovy revoluční kritiky deformovaného vývoje křesťanství ku prospěchu katolické strany, jež zužítkovává potenciál evropské reformace k vlastnímu růstu.

Podle autora bylo Lutherovo vystoupení oprávněnou kritikou řady stinných stránek tehdejšího náboženského života i církevní praxe, např. kněžské korupce, chtivosti, laické nevzdělanosti, pověřivosti či nedodržováním křesťanských principů, která – posilována rozvojem humanistické zbožnosti a novověkého rozumu ruku v ruce zájmu o pohanskou antiku – směřovala k obnově křesťanské víry a života. Možná bylo též výslednicí role osobnosti v dějinách, historického teologa Martina Luthe- ra, jenž pod vlivem německé mystiky a Augustinova učení uvrhl do pohybu původně nezamýšlené procesy. Pavlovským učení o ospravedlnění oslovil kritikou životního stylu církevních představitelů mnohé nespokojené, zejména vzdělané vrstvy, nižší šlechtu a měšťany. Kritické hlasy, vnímající stále zjevnější rozpor mezi ideálem a praxí na úrovni instituce církve ji ostatně provázely již od vrcholného středověku. Navzdory kritikám i občasnému paušalizování zůstávala církev pevnou součástí tehdejší společnosti, v níž plnila řadu ekonomických či sociálních povinností.

Počátek příběhu reformace nalezneme v roce 1517, kdy Martin Luther zveřejnil svých 95 tezí, čímž vyvolal okamžitou reakci katolické strany. Na sebevědomý spis papežského teologa z roku 1518 odpověděl Luther v podobně bojovém duchu s důrazem na národní čest (vysoké plnění z německých diecézí do Říma), kterou společně se správným pojetím katolické zbožnosti v duchu prvotní církve bránil na disputacích v Lipsku a později ve Wormsu. Luther se domníval, že reforma církve vzejde z obnovy křesťanského učení vymaněného z okovů středověkého myšlení i papežské tyranie. Podle Petráčka tak „nešlo o reformu církve jako instituce, ale mnohem radikálněji o to, učinit křesťanstvo více křesťanským“ (s. 38).

Při úvaze nad odpustky i jednostranným čtením Bible došel Luther k závěru, že papež je Antikrist, který službu Bohu pouze předstírá, aby věřící zmátl a odvedl je od Krista. Postupně se dostal do konfliktů s církví, jež podle něj nebyla garantem spásy. Když jej papež v roce 1520 exkomunikoval, stal se v Lutherových očích nejen nezpochybnitelným Antikristem, ale tím, kdo mu (radikalizovanému, stále více sarkastickému a nesnášenlivému mysliteli) definitivně uzavřel cestu do církve. Když pak papež Hadrián VI. uznal oprávněnost některých Lutherových výtek, potvrdil tím v očích německého kacíře jen bezradnost a nereformovatelnost římské církve.

Tento poměrně složitý proces ve střední Evropě (který Petráček sleduje v řadě různých vlivů a faktorů: např. napětí mezi císařem a papežem, osobnost papeže, vliv nových médií, obavy z příchodu eschatologického věku, vzestup městských elit, rozvoj univerzit, nástup knihtisku atd.) lze považovat za počátek evropské reformace, která ovšem

směřovala více k rozkolu než harmonii. Není překvapující, že se tak dělo v důsledku prostopášnosti renesančních papežů (např. Pavla III.), kteří se oddávali svodům pozemských radovánek obdobně jako jejich světských vrstevníci. Autor vidí v nevraživosti mezi luterány a katolíky v 16. století diskreditaci křesťanství v očích současníků i počátek procesu sekularizace následujících století: církev stále více směřovala do područí vyvažující a usměrňující státní moci, která jediná mohla garantovat trvalý mír.

Křesťanství se tak stávalo státní ideologií, která po zkušenosti náboženských válek přispěla k odmítání náboženství jako takového. Měnil se i katolicismus, který posiloval svoji pozici proti protestantské reformně zdůrazněním papežské autority a pečlivěji formulované nauky víry. Ta v nových podmínkách Evropy sice produkovala disciplinovanější a vzdělanější klérus s vyšší prestiží i kreditem ve společnosti, avšak platila jej cenou nových církevních zákonů a předpisů a vymáháním jejich dodržování. Tím církev ve společnosti postupně uvolňovala místo státu; luterská církev se stala státní církví. Novými intelektuálními elitami 17. století tak již nebyli duchovní ale laici, institucionálně nespojení s církví. Potvrdil to vývoj následujících století, který postupně vyřadil církev z vlivu na tehdejší společnost. Reformace se v Petrářkových očích stala krizí celoevropského systému, která odhalila rozklad společenského řádu. Nebyla demokratizačním proudem, ale cestou církve do područí státu, k níž strhla i katolíky. Autor knihy vidí příčiny protináboženských a protiklerikálních nálad i v postupném vzdalování společnosti od církve.

Kultivovaně psanou knihu T. Petrářky považuji za mimořádný vklad do církevních dějin 16. století, který dokáže pou-

kázat na zajímavé a důležité souvislosti, přesvědčivě formulovat příčiny a důsledky reformace a zasadit její šíření do politicko-nábožensko-kulturního kontextu Evropy 16. století. Přitažlivost Petrářkovy knihy navíc zvyšuje čtivost i logické řazení částí celého díla. Proto ji můžeme považovat za potřebný a významný příspěvek k církevním dějinám v přelomové epoše na rozhraní středověku a novověku.

Marek Šmíd

ERASMUS ROTTERDAMSKÝ *Užitečná rozprava o vedení války s Turky s výkladem Žalmu 28*

(= Evropa, sv. 57)

Praha, Academia 2018, 105 s.,
ISBN 978-80-200-2780-1.

Příznačně do edice *Evropa* zařadilo nakladatelství Academia spis Erasma Rotterdamského *Utilissima consultatio de bello Turcis inferendo* z roku 1530. Toto klasické dílo evropského humanismu vyšlo v moderním překladu Marcely Slavíkové, která je doprovedla úvodní statí a podrobným poznámkovým aparátem. Je to pozoruhodná ukázka filosoficky podložené epistolografie (v daném případě v podobě obšírného listu Erasmusu příteli, německému právníku Johannu Rinckovi), zaměřená k aktuálním politickým problémům 16. století.

Ediční komentář vyniká v těch partiích, jež se týkají Erasmove díla a klasické vzdělanosti. Věcné vysvětlivky jsou převzaty především z povšechných historických souhrnů, což je pochopitelné se zřetelem k překladatelčině filologickému zaměření a také k množství reálií a témat, jichž se univerzálně vzdělaný Erasmus dotkl a jež bylo třeba identifikovat. V některých případech

by však bylo přece jen vhodné povšimnout si poněkud blíže komentovaných osob či událostí a uvést je do kontextu, popřípadě vysvětlující charakteristiku zpřesnit (kupříkladu na s. 11: Ludvík Jagellonský nebyl jen uherským, ale i českým králem; po obležení Vídně roku 1529 se zdaleka ještě neblížil „začátek konce turecké expanze do Evropy“, v churchillovské mluvě to nebyl dokonce ani konec začátku; podobných příkladů lze uvést řadu). Vcelku však je možno komentář ocenit jako užitečnou pomůcku pro čtenáře.

Historická interpretace Erasмова spisu nemohla být předmětem této knížky, ale edice M. Slavíkové k ní připravila dobré předpoklady i pro čtenáře a badatele bez klasicko-filologického zázemí. Alespoň stručnou charakteristiku si však toto dílo zaslouží. Věcnou základnou je shrnutí geopolitické situace Evropy kolem roku 1529, kdy již turecká moc sahala od blízkovýchodní Asie a severní Afriky do Uher a kdy Evropa zažila šok při prvním obléhání Vídně. Erasmus vstoupil do tehdejší učené rozpravy o možnostech obrany proti osmanskému nebezpečí. Byl si vědom obrovské mocenské základny útočníků a ohrožení celé Evropy, ale v zájmu své tendence se snažil zdůrazňovat spíše náboženskou než vojenskou stránku věci. Akcentoval domnělou bezvýznamnost Turků včetně jejich „naprosté necivilizovanosti“ (s. 43), aby prokázal, že vše je v rukou křesťanů, pokud se zbaví vlastních neřestí – především nesvorného, ctižádostivého a zrádného jednání, jímž se blíží amorálnosti Turků.

Ačkoli titul Erasмова výkladu staví do popředí válku s Turky, přinejmenším rovnocenným tématem pro něho byla morální obroda křesťanské společnosti. Nizozemský učenec patřil k té vlně myslitelů, kteří v raném období osmanské expanze pokládali turecké vpády za Boží trest, jímž jsou křes-

tané stíháni za svou mravní pokleslost. Podobnou moralistní interpretaci tureckého nebezpečí nenabízeli jen hluboce nábožensky založení teoretici, ale i praktičtí politici včetně Habsburků a jejich propagandistických mluvčích. Rozdíl spočíval v tom, že Erasmus požadoval nápravu především od vládců, z nichž mnohým vytýkal rozmarilost a nesvornost, zatímco nositelé moci argumentovali nemravností svých poddaných a využívali této argumentace jednak k sociální disciplinaci obyvatel ovládaných zemí, jednak ke zvyšování tlaku na daňové zatížení za účelem zbrojení proti vnějším nepřítelům.

Do této moralistní linie nazírání na Turky patřil v českém prostředí kupříkladu Erasmov mladší současník Jan Zajíc z Házmburka, který o dvě desetiletí později sepsal v podobném duchu vlastní pojednání o turecké hrozbě a o možné obraně proti ní (*Sarmacia aneb Zpověď českého aristokrata*, text nově vydaný roku 2007). Házmburk ovšem kladl větší důraz na vojenskou stránku obrany a později docházelo v tomto směru k dalšímu posunu. Ve druhé polovině 16. století se argumentace Turky jako ztělesněním zla či „bičem Božím“ udržovala spíše ze setrvačnosti a postupně byla nahrazena realistickým pohledem na silného a nebezpečného soupeře, kterého však lze porazit, pokud ho křesťané předčí silou, výzbrojí a válečnou strategií. V té době se stalo sepětí turecké hrozby s morálními apely spíše jen rozšířenou floskulí, zato však si zachovaly životnost Erasmovy obecné úvahy o politice.

Erasmus Rotterdamský přikládal zvláštní význam politické morálce, což bylo pro něho téma daleko přesahující pouhé soupeření s jedním zahraničním nepřítelem. Ústřední otázkou se mu stalo vymezení zá-

konné a spravedlivé války. Erasmus v tomto směru polemizoval jak se stoupenci nekompromisního válčení s Turky, tak i s jeho zásadními odpůrci včetně Martina Luthera. Ve spisu hájil představu, že i Turky je třeba považovat za lidi, kteří jsou navíc „napůl křesťany“ (s. 45). Pro vedení oprávněné války kladl podmínku, aby v čele křesťanského vojska stál zbožný vládce či vojevůdce, který se spoléhá na Boží pomoc, dále aby byl boj veden pod praporem Krista a nesledoval jiné zájmy než „klid ve státě“, jinak řečeno záměry „čisté a spravedlivé“ (s. 49, 65). I v takovém případě měla být válka co nejkratší a nejšetrnější, s co nejmenšími ztrátami na životech.

Nizozemský humanista se domníval, že spravedlivou válku proti Turkům by měli vést přední panovníci jeho doby – císař Karel V., francouzský král František I. a český a uherský král Ferdinand I. – společně. To však bylo jen zbožné přání, neboť mocenské rozpory mezi Španělskem a Francií byly v 16. století nepřeklenutelné, naopak skutečností se stalo francouzsko-osmanské spojenectví proti Habsburkům. Ve válce o Uhry stál Erasmus na straně Ferdinanda I., jehož pokládal za prozíravého a zbožného vladaře. Domníval se, že i jeho poddané bude možno zainteresovat na obraně, pokud panovník přistoupí k šetrnému hospodaření, aby měl dostatek peněz na válku s Turky bez dalšího zvyšování daní. Za důležité pokládal přesvědčit poddané, že bojují za sebe, za své rodiny a domovy. Středoevropský vývoj v následujících desetiletích ukázal, že reálná situace byla daleko složitější, než předpokládal učený moralista.

Humanistický obhájce spravedlivé války se neoprostil od pocitu nadřazenosti nejen ve smyslu civilizačním, ale i náboženském.

Prosazoval jistou míru tolerance v mezikonfesijních vztazích a hájil zásadu, že není dovoleno svévolně zabíjet jinověrce (Turky, stejně jako Židy), neboť křesťanství lze šířit pouze přesvědčováním, nikoli donucováním. Nebyla to však výzva k paralelní koexistenci stoupenců různých náboženství v tom smyslu, jak byla už v Erasmově době uplatňována v českých zemích, nýbrž snaha o christianizaci vyznavačů ostatních monotheistických náboženství. Podle jeho názoru bylo třeba Turky „zahnat do Kristova ovčince“ (s. 57), i když se to mělo stát pozvolna a nenásilně.

Vydání *Užitečné rozpravy* přináší obohacení v několikerém směru. Předně umožňuje poznat Erasmovy názory na politiku, politickou morálku a na řešení mezistátních konfliktů. Dále otvírá pohled na sepětí náboženství s řešením velkých mezinárodních konfliktů v období nastupující reformace. A konečně naznačuje pohled západoevropského humanisty na situaci ve střední Evropě, její hodnocení a politické preference v dramatickém období po nástupu habsburské dynastie na český a uherský trůn.

Jaroslav Pánek

Eckhard LEUSCHNER –
Thomas WÜNSCH (eds.)

Das Bild des Feindes. Konstruktion vom Antagonismen und Kulturtransfer im Zeitalter der Türkenkriege

Berlin, Gebr. Man Verlag 2013, 512 s.,
ISBN 978-3-7861-2684-3.

Publikace *Das Bild des Feindes* zpřístupňuje příspěvky dvou konferencí, jejichž účastníci se věnovali otázce, jak boje s Osmanskou říší ovlivnily kulturu zúčastněných

zemí.¹ Soustředili se přitom na vytváření obrazu nepřitele, který sledovali v různých souvislostech od politiky a propagandy, přes náboženství, literaturu a výtvarné umění až po každodenní život. Významný prostor věnovali také proměným zobrazování nepřátel, zvláště Turků, jež souvisely s momentální situací či vystoupením dalších odpůrců, při jejichž zatracování se nabízelo užítí osvědčených stereotypů.

Editoři rozdělili publikaci na čtyři velké oddíly podle klíčových témat. První z nich věnovali problematice, jež má nejdelší tradici, totiž výzkumu vnímání tureckého nebezpečí v zemích střední a východní Evropy od pozdního středověku do konce 18. století.² Texty Martina Wredeho, Paula Srodeckého, Ulrike Ilg, Martina Mádl a Eckharda Leuschnera nicméně prokázaly, že se na tomto poli ještě dá učinit řada podstatných objevů. Zatímco Paul Srodecki se podrobně zabýval šokem, který pro západní křes-

ťanstvo znamenala bitva u Nikopole v roce 1396, zaměřili se Martin Wrede, Martin Mádl a Eckhard Leuschner na propagandistické zobrazování vítězství nad Turky v 17. a na počátku 18. století, tedy v době, kdy již bezprostřední nebezpečí ovládnutí Evropy Osmanskou říší pominulo a turecké motivy bylo možné využívat k obrátce oslavě panovníka a katolické církve. Ulrike Ilg na pozoruhodných příkladech ukázala, jak habsburští vyslanci působící v Konstantinopoli přispívali k rozšíření znalostí o vzhledu osmanských měst i jejich každodenního života tvorbou ilustrovaných cestopisů i přivážením množství suvenýrů.

Mimo hlavní téma naopak stojí text Aloise Brunnera o stavebním rozvoji Pasova, k němuž přispěla císařská svatba a pobyt Leopolda I. Nejasně vyzněl příspěvek Waltera Hartingera, který si položil zajímavou otázku, jak se mohl stát intimní, mírumilovný obraz Pasovské Madony jedním z klíčových symbolů protitureckého boje, nedokázal ji však uspokojivě zodpovědět. Do publikace pak vůbec neměl být zařazen krátký text Nenada Moačanina, který nepředstavuje výsledky konkrétního výzkumu, nýbrž se pouze esejisticky zamýšlí nad tím, že Chorvaté museli nějak reagovat na osmanskou nadvládu.

Druhý oddíl sdružuje příspěvky, věnované složité situaci zemí východní a středovýchodní Evropy, v nichž se s realitou tureckého ohrožení potýkali nejen katolíci, nýbrž na prvním místě pravoslavní. Klíčové texty sepsala Liliya Berezhnaya, Endre Sashalmi a Thomas Wünsch, kteří analyzovali zobrazování nepřátel mezi pravoslavnými křesťany, zápasícími s Osmanskou říší i s katolickými sousedy. Vedle těchto příspěvků, přinášejících zajímavé pohledy na myšlenkový svět ortodoxních, působí poněkud strnule texty Antoniho Mironowicze

1 Konferenci „Das Bild des Feindes. Die Konstruktion von Antagonismen und der Kulturtransfer zwischen Mittel- und Osteuropa und dem Osmanischen Reich im Zeitalter der Türkenkriege (16. bis 18. Jahrhundert)“ uspořádali Thomas Wünsch a Eckhard Leuschner ve dnech 29. až 31. října 2009 na Univerzitě Pasov. Navazovala na ni konference „Feindbilder im Zeitalter der Türkenkriege“, jež se konala v Římě od 26. do 27. listopadu 2009.

2 Výsledky důležité práce na tomto poli shrnuje Almut HÖFERT, *Den Feind beschreiben. »Türkengefahr« und europäisches Wissen über das Osmanische Reich 1450–1600*, Frankfurt – New York 2003. Vedle ní však vyšla řada dalších prací, některých též popularizačních, včetně nejznámějšího českého příspěvku Tomáš RATAJ, *České země ve stínu půlměsíce. Obraz Turka v raně novověké literatuře z českých zemí*, Praha 2002.

a Urszuly Pawluczuk, které v pozitivistickém duchu popisují situaci pravoslavných církví ve vybraných oblastech a obdobích. Přesto mají svou cenu, neboť historie a kultura ortodoxních se ve střední Evropě nachází neprávem stranou badatelského zájmu.³ Metodologicky podnětným textem přispěl Ferdinand Opll, který poukázal na to, jak se hluboké zážitky ze dvou tureckých obléhání Vídne vtiskly do lidových písní, legend i regionálních slavností. Je pouze nejasné, proč Opllova studie nebyla zařazena již do první části publikace, do níž obsahově náleží.

Zatímco se první dva oddíly zabývaly pohledem křesťanů na Turky, ve třetím oddíle byla zvolena obrácená perspektiva. Vydavatelům se však podařilo pro projekt získat jen nepočetnou skupinu badatelů, kteří se zabývají tím, jak obyvatelé Osmanské říše posuzovali kulturu, politiku, diplomacii a umění svých křesťanských odpůrců a zda se jimi inspirovali. Do této problematiky se ponořili Tomasz Ciesielski, Turgut Saner a Mustafa Soykut. Ostatní badatelé spíše naznačovali možné cesty dalšího výzkumu. Suraiya Faroghi např. doporučila pozornosti dosud špatně inventarizované fondy sultánova paláce, jež mohou obsahovat důležité dokumenty z pera tureckých vyslanců. Zsuzsa Barbarics-Hermanik doložila znalost „západních“ psaných novin na sultánově dvoře, ale nezjistila, zda jsou vůbec dochované.

Zajímavé texty, jež se poněkud vzdalovaly koncepci tohoto oddílu, napsali Klaus

Kreiser a Markus Koller. Prvně jmenovaný se zabýval otázkou, jakou proměnu obvykle prodělalo křesťanské město, když bylo dobyto muslimy a stalo se správním centrem Osmanské říše, druhý seznámil čtenáře s málo známou problematikou herezí v muslimském světě a snahou sultánů prosadit jednotný sunnitský islám.

Ve čtvrté a závěrečné části publikace shromáždili editoři příspěvky, jež se zabývaly obrazem nepřítele, zpravidla tureckého, ve výtvarném umění. Opět tu převládla evropská perspektiva, která sledovala pronikání orientálních motivů do křesťanského umění a nezajímala se o to, zda obdobný proces probíhal také v Osmanské říši. Přesto se tu nalézají několik pozoruhodných textů. Náleží k nim studie Eckharda Leuschnera, jež se zamýšlel nad výpovědní hodnotou Raffaelova obrazu, zachycujícího setkání papeže Lva a hunského vojevůdce Attily jako zástupců dvou naprosto odlišných kultur. Pozornost si zaslouží i obsáhlá analýza Rubensových obrazů, kterou provedl Ulrich Heinen. Ten poukázal na pravděpodobné umělecké nárazky na tehdejší válečné i diplomatické dění, o němž byl slavný malíř skvěle informován. Zajímavé postřehy přinesly též práce Ryszarda Knapińskiego a Cristiny Ruggero, kteří sledovali turecké motivy na vybraných malbách a sochařských dílech. Na využití tureckých motivů při slavnostech se zaměřily Marina Dmitrieva a Hanna Osiecka-Samsonowicz, zatímco Christina Strunck zkoumala portréty vlivných osobností, jež stály modelem v orientálních úborech. Právě s ohledem na oddíly věnované výtvarnému umění bylo velmi důležité, že se editorům podařilo vydat publikaci v reprezentativní podobě na kvalitním křídovém papíře.

Naopak určitou slabinou zůstává fakt, že se vydavatelům nepodařilo příspěvky sjed-

3 V České republice se dějinami a myšlenkovým světem ruských pravoslavných v raném novověku dlouhodobě zabývá brněnský historik Pavel Boček. Například Pavel BOČEK, *Sergij Radoněžskij i Moskovskaja Rus*, Makarijevskije čtenija XXII., 2015, s. 39–53 či TÝŽ, *Rus na cestě k ruskému pravoslaví*, Studia historica Brunensia 58, 2011, č. 1, s. 3–9.

notit tak, aby vytvářely koncepční celek. Koncept vyváženého pohledu z obou stran se nepodařilo dodržet pro nedostatek autorů, kteří by se zabývali recepcí křesťanské kultury v muslimském prostředí. K jednotnému dojmu též nepřispívají výrazné rozdíly v délce i jazyku textů. Příspěvky psané v němčině, jež v publikaci převládá, byly proloženy texty v angličtině a italštině. Zatímco studie Ulricha Heinena zaujímá úctyhodných 90 stran, vystačili si jiní autoři s několika stránkami.

I přes tyto nedostatky je publikace *Das Bild des Feindes* významným počinem na poli výzkumu utváření obrazu druhého. Přináší studie významných historiků, kteří problematiku nahlíželi z různých úhlů pohledu.

Kateřina Pražáková

Tatjana P. GUSAROVA

***Vengrija XVI-XVII vv.: portréty
sovremennikov na fone epochi***

Moskva – Sankt-Peterburg, Centr humanitarnych iniciativ 2018, 456 s., 8 s. obr. příl., ISBN 978-98712-871-8.

Ruská historička hungaristického zaměření Tatjana Gusarova má za sebou rozsáhlé badatelské dílo o dějinách raně novověkých Uher. Zaměřila se v něm především na šlechtickou společnost, stavovské instituce, vztahy k vídeňskému centru habsburské monarchie a na jazyk komunikace v mnohonárodnostním království. Řadu svých prací publikovala v maďarštině, což je pro většinu českých historiků jazykové prostředí mnohem obtížněji dostupné než ruské originály jejích studií. Přitom jde o témata, která nemají zdaleka jen vnitřní uherský dosah, ale týkají se historie celé habsburské monarchie a střední Evropy.

Nejnovější kniha Gusarové pojednává o Uhrách 16. a 17. století z hlediska osobních příběhů. Není to soubor medailonů, jak by mohl naznačovat název, nýbrž komponovaný soubor studií, které jsou založeny na výzkumu v maďarských a rakouských archivech a opírají se o poměrně rozsáhlou historiografii, v níž dnes zaujímá prominentní místo čelný znalec habsburských Uher Géza Pálffy, autor zásadního díla *The Kingdom of Hungary and the Habsburg Monarchy in the Sixteenth Century* (2009). Kniha T. Gusarové je rozdělena do čtyř částí, zaměřených k sociálním, politickým, kulturním a mentálním aspektům osobních historií, přičemž se tyto aspekty v různé míře prolínají.

Soustředění na nobilitu (od nejvyšších aristokratů až po drobné šlechtice) je opodstatněno rozhodující rolí šlechty nejen v politickém a vojenském, ale i v hospodářském a kulturním vývoji slabě urbanizovaných Uher, v nichž se po roce 1526 obtížně prosazovala i královská moc. Autorka na příkladu jednotlivců nebo skupin z řad magnátů, střední a nižší šlechty sleduje jejich podíl na samosprávě země a její obraně; zkoumá proměny „politického národa“ v důsledku byrokrizačních tendencí a snah Habsburků o posílení vlastních pozic cestou nobilitace loajálních osob, přicházejících z jiných částí monarchie či z německého a italského prostředí.

V porovnání s rakouskými a pobělohorskými českými zeměmi si uherská šlechta udržovala vysoké sebevědomí, které upevňovala mj. důrazem na právní specifika a na autostylizaci jakožto ochránce křesťanstva proti osmanské expanzi. Mikrohistorickým postupem sleduje T. Gusarova způsob jejich myšlení a rozhodování na příkladu významných osobností (právník István Werbőczy, ostríhomský arcibiskup Miklós Oláh, histo-

rik Miklós Istvánffy a jiní) i méně známých postav, a to se záměrem ukázat, jak se jednotlivci v konkrétních případech lišili od obecně předpokládaných modelů chování. Studium vybraných postav v konkrétních situacích dospívá Gusarova k přehodnocení obvyklého interpretačního modelu, totiž pojetí poměru uherské šlechty k Habsburkům jako zásadního a trvalého konfliktu. Dokládá složitost těchto vztahů, v nichž se uplatňovaly také společné zájmy, kompromisy a kreativní součinnost. Závěrem autorka konstatuje, že politické a kulturní kontakty uherské nobility s ostatními částmi monarchie přispívaly k vytváření nadnárodní elity a tím i k udržení habsburské střední Evropy ještě dlouho po vyhnání Turků. To v podstatě odpovídá poznatkům o integračním vývoji české a rakouské šlechty.

Jaroslav Pánek

Ondřej PODAVKA

Zdeněk Brtnický z Valdštejna.

Učený šlechtic a jeho deník z cest

Praha, Vyšehrad 2017, 265 s.,

ISBN 978-80-7429-900-1.

Tematická řada Velké postavy českých dějin, vydávaná v nakladatelství Vyšehrad od roku 2002, přinesla již řadu biografí významných českých a moravských osobností od středověku až do 20. století. Mezi nimi nalezneme několik mužů i žen z období raného novověku: stačí připomenout Petra Voka z Rožmberka od Jaroslava Pánka, Polyxenu z Lobkovic z pera Marie Ryantové, Karla staršího ze Žerotína od Tomáše Knoze či Jana Šemberu z Boskovic mladé badatelky Kateřiny Dufkové. Zvláštní pozornost je věnována, domnívám se že neúmyslně, členům rodu Valdštejnů. Ostatně první

z řady takto prezentovaných osobností byl Albrecht z Valdštejna od Zdeňka Kalisty, tedy práce připravená do tisku v šedesátých letech 20. století, v době normalizace však již nevydaná. V roce 2016 se v rámci této edice dostalo i na pražského arcibiskupa Jana Fridricha z Valdštejna, jehož biografie vycházela z mimořádně zdařilé dizertační práce Jiřího M. Havlíka. O rok později následovala kniha Ondřeje Podavky o Zdeňkovi Brtnickém z Valdštejna.

Postava tohoto moravského šlechtice přitahovala nejen české historiky již dlouho; za všechny lze jmenovat Bedu Dudíka, Josefa Polišenského, nověji potom Petra Maťu. Důvodem nebyla ani tak nešťastná smrt vzdělaného Valdštejna ve vězení na brněnském Špilberku, kde zahynul jako oběť stavovského povstání, do něhož se zapojil ve funkci jednoho z moravských direktorů. Přitažlivost Zdeňka Brtnického spočívala v jedinečných ego-dokumentech, které po sobě zanechal a jejichž výpovědi se unikátním způsobem doplňují: latinsky psaný deník z kavalírské cesty a neméně zajímavý památník. Kombinace obou pramenů tvoří páteř recenzované knihy; jejich rozbor a informace z nich získané zaujmají velkou většinu jejího obsahu.

Tím směřuji k otázce, jak psát biografii jedince, o němž historik čerpá převážně ze dvou, byť obsáhlých a nesporně velmi zajímavých zdrojů. Ondřej Podavka, který kromě historie absolvoval na Filozofické fakultě UK také studium latiny, oba klíčové prameny přeložil. Není pochyb o tom, že se jedná o práci záslužnou a zejména v případě Valdštejnova deníku i značně komplikovanou. Nemohu se však ubránit dojmu, že to nestačí. S koncem deníku, na Silvestra roku 1603, tak vlastně biografie končí, následujících dvacet let jakoby někam zmizelo. Vald-

štejn se sice do stavovského povstání nepohyboval v nejvyšších patrech zemské politiky, ale jednalo se o šlechtice se solidním majetkem a zejména jedinečnými kontakty na přední osobnosti tehdejší politické scény včetně Karla staršího ze Žerotína; absence pramenů je tudíž zarážející.

O době, kdy Valdštejn zasedal v moravském direktoriu, ani o následném soudním řízení se toho v recenzované knize také bohužel příliš nedočteme. Totéž platí i o mimořádně zajímavém konfiskačním procesu, jehož předmětem se stala strategicky položená Brtnice a který alespoň v základních konturách představil v knize o pobělohorských konfiskacích Tomáš Knoz. Jakoby ve chvíli, kdy se nedostává osobních pramenů (na s. 225 přiznává Podavka v pozn. 5 fatální nedostatek zachované korespondence z let 1602 až 1621), přestává pro autora Valdštejn jako historická osobnost existovat. Zároveň platí, že pro období po roce 1603 vytěžil autor zcela jen Státní okresní archiv v Jihlavě v kontextu pramenů hospodářské povahy. Přiznám se, že nedokážu odhadnout, jak by dopadly sondy do archivů moravské zemské správy, do rodinného archivu Ditrichštejnů (minimálně v otázce zmíněného konfiskačního procesu) nebo do vídeňského Haus-, Hof- und Staatsarchivu. Následující řádky tedy budou patřit především Valdštejnovi, kavalírovi na cestách. Studium a cesta představují hlavní linii Podavkova vyprávění, které občas sklouzne k pouhému itineráři, jindy je kladen důraz na tematické pojetí. Recenzovaná kniha je nejprůstřednější tam, kde autor kombinuje vyprávění věrně reprodukováných pramenů s humanistickým základem, na němž spočívalo Valdštejnovo školení. Podavkovi se tak daří poměrně přesně rekonstruovat nejen život, ale i myšlenkové pochody mla-

dého intelektuála na cestách za vzděláním. Představy budoucího brtnického pána ovlivněné klasickou, především pak latinskou kulturou vystupovaly na povrch v těch pasážích deníku, kde jeho autor přerušil tok denních záznamů delšími úvahami, například při popisu venkovského či městského prostředí a krajiny, kterou se svým doprovodem projížděl. Valdštejn se na svět díval zvědavýma očima a popisoval jej s pomocí humanistických schémat, což lze pozorovat například při řazení předmětů spařených v kunstkomorách nebo ve sledu popisovaných místností proslulých paláců. Podavka dokázal spolehlivě dešifrovat, které myšlenky pocházejí z četby antických klasiků, které vznikly recepcí humanistických či náboženských autorit, které byly výsledkem četby cestovních průvodců a kde projevil Valdštejn vlastní invenci. Je velmi zajímavé sledovat, co primárně zaujalo Valdštejna a co poté sekundárně upoutalo na jeho popisu Ondřeje Podavku. Ten nešetřil v rámci poznámek pod čarou citáty z originálu, tento aspekt však bude možné naplno posoudit až ve chvíli, kdy bude celý Valdštejnův deník zpřístupněn širší veřejnosti ve vědecké edici, což autor recenzované knihy avizoval. Kromě kapitoly o vnímání krajiny tvoří jádro publikace oddíly, pojednávající o Valdštejnových intelektuálních a uměleckých zájmech, o jeho společenských kontaktech navázaných na cestách a o jejich proměně po návratu na Moravu (oběma kapitolám by přitom prospělo jejich důslednější provázání). Mladý šlechtic z textu vychází jako skutečný vzdělanec s nepředstíranou touhou po vědění. Jedním z nejpozoruhodnějších míst Podavkovy knihy je zdařilá pasáž o Valdštejnově náboženství, resp. konfesi. Kombinace osobních výpovědí v deníku se zachovanou korespondencí totiž umož-

ňuje nahlédnout do prožívání víry u luterána filipistického směru. Přiřazení k tomuto proudu Podavka věrohodně dokládá (s. 191–195). Tím odkrývá možnosti, jak lze zkoumat vyznání u většiny tehdejších šlechticů, u nichž zařazení mezi určitou konfesní skupinu není vůbec jednoduché; pokud ovšem nepatřili mezi jasně definované katolíky či naopak členy jednoty bratrské.

Valdštejnův deník dává nahlédnout i do cestovatelské každodennosti, jeho text je věnován způsobům cestování (na koních, na lodích), nebezpečím na cestách (lapkové, nepřítel počasi, bloudění mimo známé komunikace) i ubytování, jídlu a noclehům. Znalost prostředí (Valdštejn kromě českých zemí procestoval Říši, Švýcarsko, Španělské Nizozemí, Francii, Anglii a Itálii) i ovládnutí cizího jazyka (kromě češtiny, němčiny a latiny uměl francouzsky a italsky) mu umožňovaly srovnávat jednotlivé lokality napříč Evropou i napříč dějinami například s antickými místy, která nikdy osobně nespatřil. Opět i v tomto momentu se setkáváme s mícháním osobní zkušenosti a oněch *loci communes*, přístupných v dílech klasických autorit.

Zatímco Valdštejn sám srovnával často a rád, Podavkova kniha příliš komparací ne Nabízí. Podíváme-li se na citace v poznámkách pod čarou, udiví nás malá frekvence sekundární literatury, která by autorovi poskytla možnost opustit chvílemi fascinující vyprávění hlavního hrdiny a nalézat paralely i u jiných mladých šlechticů na kavalírských cestách. Vzhledem k tomu, o jak oblíbené téma mezi českými i zahraničními historiky jde, by se jistě našel dostatek komparativního materiálu. Pokud bychom k tomu připočetli i literaturu o dalších aspektech šlechtické každodennosti na přelomu 16. a 17. století, pak se jedná o množ-

ství ještě podstatně větší. Z ní však Podavka dokázal vytěžit zcela snad jen práce svého školitele Martina Holého.

Ondřej Podavka neskrývá okouzlení jedinečným pramenem a jeho ústřední roli přiznává i v podtitulu své knižní prvotiny. Kolem Valdštejnova deníku, jehož originál je uložen ve Vatikánské knihovně, se pohybovaly celé generace historiků, aniž by jej systematicky zpracovaly. To se nyní změnilo. Je však třeba přiznat, že recenzovaná kniha vlastně není biografií Zdeňka Brtnického z Valdštejna, ale spíše sondou do jeho myšlenkového světa v době dospívání. Jak mnoho se tento svět změnil s léty pobývání na předbělhorské Moravě, během blížící neznámé nemoci, již dlouhodobě trpěl, a během klíčových let stavovského povstání, se z knihy nedozvíme. Ta je spíše pečlivě sestavenou úvodní studií k zatím ještě neexistující edici pramene než klasickým životopisným dílem.

Jiří Hrbek

19. a 20. století

Martin KLEČACKÝ (ed.)

Český „konzul“ ve Vídni I.

Politická korespondence c. k. ministra krajana Antonína Rezka s mladočeským předákem Bedřichem Pacákem

(= Ego. Paměti, deníky, korespondence, svazek 6)

Praha, Masarykův ústav a Archiv AV ČR, v. v. i. – Nakladatelství Lidové noviny 2015, 378 s., ISBN 978-80-7422-423-2.

Martin KLEČACKÝ (ed.)

Český „konzul“ ve Vídni II.

Politická korespondence c. k. ministra krajana Antonína Rezka s mladočeskými politiky Václavem Škardou a Karlem Kramářem

(= Ego. Paměti, deníky, korespondence, svazek 13)

Praha, Masarykův ústav a Archiv AV ČR, v. v. i. – Nakladatelství Lidové noviny 2017, 327 s., ISBN 978-80-7422-492-8.

Edice korespondence historika, univerzitního profesora a někdejšího člena skupiny realistů Antonína Rezka (1853–1909) překvapivě nespadá do dějin historiografie, ale jak prozrazuje titul do oblasti politických dějin, neboť se týká především druhé Rezkovy kariéry – působení v exekutivních úřadech ve Vídni. Zatímco monografie *Antonín Rezek* z pera Bohumila Jirouška představuje standardní biografii,¹ historik mladší generace Martin Klečacký připravil edici politické korespondence Antonína Rezka jakožto součást svého bádání o českém krajanském ministerstvu ve Vídni. To

vyústilo zejména v monografii *Český ministr ve Vídni*.²

Edice se stejně jako monografie zabývá tématem nacionalizace úřednictva v Předlitavsku, otázkami dvojí, resp. trojí loajality – k rakouskému státu, k vlastnímu národu a k mladočeské politické straně. Rezek sice nebyl členem Národní strany svobodomyslné, ale jak ukazují dopisy publikované v této edici, respektoval vůdčí postavení této strany v českém národě a spoluprací s jejími členy představiteli hodlal sloužit prospěchu české národní společnosti. Rezek přišel do úřednické služby ve Vídni roku 1896, vypracoval se na sekčního šéfa ministerstva kultu a vyučování a roku 1900 byl povolán do Koerberovy vlády jako ministr-krajana. Během své vídeňské byrokratické kariéry navázal nespočetné společenské a pracovní kontakty. Byl přesvědčen, že skutečná moc leží více v státních úřadech než v parlamentu, a během tří let vybudoval z ničeho „úřad“ krajanského ministerstva, který dokázal svoji životaschopnost i po Rezkově demisi v červenci 1903. Úředníci, které na ministerstvu zanechal, dokázali být oporou i méně schopným Rezkovým nástupcům. Po odchodu z ministerské služby Rezek úspěšně kandidoval za mladočechy do českého zemského sněmu, ze zdravotních důvodů se mandátu vzdal v listopadu 1906.

Míru Rezkovy byrokratické obratnosti zřetelně ukazují i oba svazky edice dopisů: v prvním díle s Bedřichem Pacákem (1846–1914), předsedou mladočeského parlamentního klubu na říšské radě a Rezkovým následovníkem v úřadu ministra-krajana, a v druhém díle pak s Václavem Škardou (1861–1912) a Karlem Kramářem

1 Bohumil JIROUŠEK, *Antonín Rezek*, České Budějovice 2002.

2 Martin KLEČACKÝ, *Český ministr ve Vídni. Ve službách císaře, národa a politické strany*, Praha 2017.

řem (1860–1937). Edice vychází ze vzájemné korespondence uložené v osobních fondech všech protagonistů, Pacákovy, Kramářovy a Škardovy v Archivu Národního muzea v Praze a Rezkovy v Literárním archivu Památníku národního písemnictví. Editor využil též fondu Ministr krajan Vídeň, uloženého v Národním archivu v Praze. Nejpočetnější soubor textů tvoří vzájemná korespondence Rezek – Pacák, která čítá 425 dokumentů (z největší části dopisy, ale i vizitky, navštívenky, zálepky, popř. koncepty dopisů) z let 1896–1906, přičemž Pacák byl autorem 228 dokumentů a Rezek jich napsal či aproboval 197. Do druhého svazku se vešly dvě dopisové kolekce: 162 dopisů mezi Rezkem a Škardou z časového období 1897–1906 a 113 mezi Rezkem a Karlem Kramářem z období let 1888 až 1905.

Klečackého způsob ediční práce, vycizelovaný z dalších projektů, na nichž se podílel (např. z vydání deníků právního historika Josefa Kalouska), se vyznačuje vysokým stupněm kvality, které je možno málo co vytknout. Oba svazky uvádí studie, postihující osobní a politické postavení všech respondentů a hodnotící i věcnou povahu korespondence. Texty dokumentů jsou transkribovány a v principu upraveny podle současné jazykové normy. Za standard může čtenář pokládat poznámkový aparát, v kterém editor nejenom stručně přibližuje kontext věcných a osobních záležitostí, které jsou v dokumentech zmiňovány, ale snaží se i dohledat případné odkazy na jiné dopisy, novinové články, úřední dokumenty.

Jednotlivé osoby jsou identifikovány a stručně charakterizovány ve jmenném rejstříku, který byl připojen na závěr obou svazků. Nutno ocenit Klečackého schopnost dohledat životní data mnohých úředníků, učitelů

či kněží, kteří se stali předmětem soustavného úsilí Bedřicha Pacáka a Václava Škardy dosadit na vlivná místa ve státních a samosprávných úřadech či institucích v Čechách vhodně uchazeče, od nichž si mladočeši slibovali loajální vztah k mladočeské straně a českému národu či alespoň neutrální poměr v česko-německých vztazích. Jedna z mála nesprávných identifikací se týká moravských reálií, když na s. 153 zmiňovaný Bauer nemá být rakouský sociální demokrat Otto Bauer, nýbrž moravský zemský poslanec Victor rytíř von Bauer (1847–1911), či marginálie v podobě neurčené Kramářovy četby (sv. II, s. 232, pozn. 4), kde má být Gustave Schlumberger: *Un empereur byzantin au dixième siècle: Nicephore Phocas* (Paris 1890).

První část korespondence s Pacákem obsahuje převážně žádosti o protekci především v Pacákově rodné Kutné Hoře a okolí, ale i jinde po Čechách, později došlo i na konzultace o politické taktice a postup vůči ministerskému předsedovi Koerberovi. Historik politických dějin ocení Rezkovu pochvalu Pacákovy loajality a upřímnosti („s Vámi tuze rád pracuju, protože vím, jak jste loajální a upřímný“, s. 154) a naproti tomu Pacákovy pochyby, zda je možné se plně na Rezka spolehnout (s. 205). Závěr edice zachycuje i výměnu rolí, když soukromník Rezek blahopřeje Pacákovi k jmenování ministrem-krajanem.

Za nedoceněnou postavu v mladočeské straně považuje editor předsedu jejího výkonného výboru Václava Škardu, svého času velmi vlivného politika, který byl vyznavačem „drobné, soustavné, promyšlené a cílevědomé organizační práce pro stranu“. Jako vlivný muže v pozadí vyhledával schopné české úředníky, udržoval nejtesnější kontakt s Antonínem Rezkem i další-

mi českými ministry a zahrnoval je úkoly, které by měli ve Vídni plnit. Jeho kontakty s Rezkem byly čistě utilitární. Rezek chápал rozšiřování české úřednické enklávy ve vídeňských správních a mocenských strukturách jako svou misi a v mezích možností ji rád plnil. Přirovnal se k mickiewiczovskému hrdinovi Konradu Wallenrodovi, čímž naznačoval svoji roli působení v cizím táboře a nutnost nedávat najevo své skutečné smýšlení.

Jádro Rezkovy korespondence s Kramářem spadá do období let 1897–1903, kdy Karel Kramář fakticky určoval směr mladočeské politiky. Klečácký považuje Kramářův vliv na Rezka za silnější než Pacákův, byť dochované dopisy mnohé pouze naznačují, neboť Rezek s Kramářem častěji konzultovali osobně než prostřednictvím dopisů. Z korespondence vysvítá i Rezkova citlivost na kritiku z řad vlastního národa, která mu později přivodila i psychické problémy vedoucí k hospitalizaci.

Klečáckého publikaci lze ohodnotit jako doklad ideální korelace mezi ediční prací a vědeckým zpracováním určitého tématu, zároveň i jako významný příspěvek k dějinám Národní strany svobodomyslné v desetiletí 1896–1906, neboť zachycuje politické záměry jejích čelných představitelů. V případech Václava Škardy a Bedřicha Pacáka jde o vpravdě průkopnickou práci, neboť jim zatím nebyly věnovány veřejně publikované monografie. Zároveň lze tuto edici vnímat, např. díky zmínkám o prvním používání telefonu či tehdejších léčebných metodách, jako vítaný zdroj k studiu dějin každodennosti. V první řadě však Klečácký předložil dalším badatelům nepřehlédnutelný zdroj informací k biografii Antonína Rezka. Z hlediska českých národních dějin a historie habsburské monarchie pak

edice zachycuje zlomové období, kdy rakouská vysoká byrokracie jako celek přestávala být anacionálním činitelem a začínala hrát ve svých jednotlivých představitelích roli advokáta zájmu národa, z něhož příslušní úředníci vyšli.

Pavel Cibulka

Julian WALKER –
Christophe DECLERCQ (eds.)
Languages and the First World War: Communicating in a Transnational War
(= Palgrave Studies in Languages at War)
London, Palgrave Macmillan 2016, 279 s.
ISBN 978-1-137-55029-3.

Stoleté výročí první světové války přináší v české i zahraniční historiografii řadu publikací. Sborník studií, věnovaný komunikaci a jazykovým bariérám mezi vojenskými korpusy a civilním obyvatelstvem různých národností za první světové války, přináší část referátů ze stejnojmenné konference,¹ pořádané Univerzitou v Antverpách a Britskou knihovnou v Londýně v roce 2014. Publikace je rozdělena do čtyř částí: I. Languages at the Front, II. Writing Home, III. The Home Front a IV. Collecting Conflict Words.

Otázka jazykové komunikace ve válce, po-
tažmo v armádách, ležela dosud mimo zorné pole historiků vojenství. Změnu přinesla devadesátá léta 20. století, kdy se novou kategorií analýzy stala „válečná zkušenost“, zkoumaná s využitím přístupů kulturní historie, sociální historie či jazykového

1 Druhý svazek, s podtitulem *Representation and Memory*, tvoří články věnované slovní a jazykové reprezentaci první světové války a konstrukci její historické paměti v dopisech, denících, literatuře, publicistice apod.

rozboru. Publikace se upíná na vojenskou sféru, přičemž civilní obyvatelstvo nechává stranou, nebo (dílem) je akceptuje v roli doplňku. Publikace je mozaikou desítek odborných pojednání, detailněji si všimnu jen těch, která považuji za inspirativní a novátorská. Závěrečná bibliografie slouží jako výborný přehled literatury k jednotlivým tématům.

Část I. obsahuje pět studií. Krista Cowman nabídla v intencích své specializace na ženskou otázku ve Velké Británii a Francii za první světové války příspěvek „The... ‘parlez’ is not going on very well ‘avec moi’: Learning and Using ‘Trench French’ on the Western Front“. Shrnula tu výsledky interdisciplinárního výzkumu, v němž byly uplatněny mj. nástroje lingvisticko-sémantické analýzy. Výklad představuje užívání francouzštiny britskými vojáky na západní frontě v letech 1914–1918 a byl vystaven na základě dobových slovníkových příruček (malých anglicko-francouzských slovníků, které obsahovaly i základní konverzační fráze). První z nich, *How to say it in French?*, vyšla roku 1914, postupně vznikl dokonce termín *Trench French* (zákopová francouzština).

Richard S. Fogarty se v příspěvku „We did not speak a common language. African Soldiers and Communication in the French Army, 1914–1918“ zabývá koloniálními vojáky ve francouzské armádě. Na západní frontě bojovalo přibližně 500 000 mužů ze všech francouzských koloniálních držav. Fogarty se soustředil na jazykové vzdělávání tzv. senegalských střelců (*tirailleurs sénégalais*), což byly pěchotní útvary tvořené rekruty z Francouzské Západní Afriky. Výklad se opírá o prameny z Archivu ministerstva zahraničních věcí v Paříži a manuály pro výuku francouzštiny, např. *Le français*

tel que le parlent nos tirailleurs sénégalais z roku 1916, které inspirují k podobně zaměřeným výzkumům.

Zájemce o středoevropské a české dějiny upoutá článek rakouské historičky Tamary Scheer „Habsburg Languages at War: ‘The linguistic confusion at the tower of Babel couldn’t have been much worse’“. Zajímavá studie vznikla v rámci projektu, zaměřeného na jazykovou otázku v rakousko-uherské armádě v letech 1868–1914. Cílí na tzv. Společnou armádu (*Gemeinsame Armee*), nejpočetnější složku ozbrojených sil Rakouska-Uherska, a dotýká se první světové války okrajově. Ovládat všechny jazyky multietnické monarchie nebylo v silách velitelského kádru armády. Vojáci za účelem utužení morálky a kuráže k boji směli zpívat písně v mateřském jazyce: Češi Kde domov můj, Maďaři písně z revolučních let 1848–1849 apod. (s. 67).

Články vojenských historiků Petera Doyla a Robina Schäfera („Fritz and Tommy. Across the Barbed Wire“) a lingvistky Sandrijn Van Den Noortgate („Caught in the Crossfire. Interpreters during the First World War“) jsou vyvážené z hlediska zastoupení metodologických a výkladových pasáží. Britsko-německý tandem autorů charakterizoval na pozadí dichotomie „Kamerad – surrender“ rozdíly v procesu obohacování slovní zásoby německých a britských vojáků na západní frontě, belgická překladatelka zachytila Pařížskou mírovou konferenci v letech 1919–1920 optikou události, v níž hráli klíčovou roli překladatelé. Bez nich by vzájemná komunikace mezi účastníky konference byla nemožná. Takový náhled na mírová jednání po první světové válce je podnětný již s ohledem na upozaděnění diplomatických a politických dějin v postmoderní historiografii.

Příspěvky druhé části knihy poji metodologie dějin mentalit, aplikovaná na osobní korespondenci vojáků a válečnou propagandu. Citované úryvky z dopisů vykreslují mentalitu pisatelů, a jsou dokladem jejich politického a ideologického zánění či naopak nezájmu. Takto jsou pojaty články anglické historičky Hilary Footitt („Poetry, Parables and Codes. Translating the Letters of Indian Soldiers“), velšského televizního producenta a moderátora Ifor ap Glyn ((„Dear Mother, I am very sorry I cannot write to you in Welsh...’ Censorship and the Welsh Language in the First World War“) a již zmíněného Christopha Declercqa („Belgium and the Semantic Flux of Flemish, French and Flemings“). Hlavními aktéry jsou zde Indové, Velšané a Vlámové, kteří během světové války v armádách svých států zastávali druhořadé postavení. Jejich dopisy z fronty, psané mateřským jazykem, byly cenzurovány, přesto ve všech třech případech podávají originální svědectví ovlivněné vlastní, specifickou kulturou.

Účinky válečné agitace prozkoumal na příkladu italské armády belgický historik Koenraad Du Pont, věnující se válečné žurnalistice. V článku „Sociolinguistic Aspects of Italian War Propaganda. Literacy, Dialects and Popular Speech in the Italian Trench Journal L’Astico“ seznamuje čtenáře s tzv. zákopovými časopisy (*trench journals*), a to skrze úryvky jednoho z nich. Třetí část svazku mírně vybočuje z převládajícího zaměření publikace na prostředí bojišť první světové války. Upíná se k civilní sféře, ale činí tak z pohledu vojenských, tentokrát okupačních sil. Úvahy o funkci válečné propagandy na tzv. domácí frontě vycházejí z erudice autorů, mezi nimiž kromě historiků najdeme i literární vědce. Předmětem jejich zájmu je tzv. řízený jazyk,

nezbytná součást všech způsobů ovlivňování veřejného mínění. Hillary Briffa, doktorka válečných studií na King’s College v Londýně, zahrnuje do článku „Malta in the First World War. Demon Kaiser or Colonizer?“ koloniální, třídní a národnostní aspekty propagandy na strategickém souostroví ve Středozemním moři. Hlavním zdrojem informací se pro ni stala tři novínová periodika, vydávaná v letech 1914–1918 v maltštině, pod vlivem britské koloniální správy. Autorka sleduje negativní konotace propagandy spíše v počátečním období války a vyvozuje závěr, že ačkoliv Malta dokázala z pozice britské operační základny vytěžit mnoho výhod, nevyhnula se nakonec povstání „Sette Giugno“, k němuž došlo roku 1919 navzdory tiskové kampani, oslavující vítězství Dohody. Skot Gavin Bowd, specialista na moderní dějiny a kulturu Francie, podal v příspěvku „From Hatred to Hybridization. The German Language in Occupied France, 1914–1918“ rozbor jazyka jako nástroje okupačního režimu. Tentýž záměr realizoval i Belgičan Marnix Beyen v článku „Linguistic Syncretism as a Marker of Ethnic Purity? Jerom Leuridan on Language Developments among Flemish Soldiers during the First World War“. Popisuje v něm situaci, kdy po zahájení germanizace Němci okupovaných Flander ožilo mezi Vlámky vlastenectví, spojené s oživením vlastního jazyka a kultury, realizované však s podporou německého císaře a na úkor belgické státnosti.

Čtvrtá část knihy je zasvěcena vývoji slangu během první světové války s akcentem na mluvený i psaný anglický jazyk, užívaný vojáky a civilním obyvatelstvem Britského impéria. Tuto část tvoří dvě studie. Jejich autorkami jsou profesorky anglického jazyka a literatury: Lynda Mugglestone

z Oxfordu nastínila vývoj slangu a slovní zásoby v době války na konkrétním příkladu. V příspěvku „English Words in War-Time. Andrew Clark and Living Language History, 1914–1918“ vychází z deníku a lexikografických sbírek evangelického pastora Andrew Clarka, který mezi léty 1914 až 1918 působil v malé vesnici v hrabství Essex. Clarkovy práce jsou podle Mugglestone jedinečným zdrojem informací, umožňujícím nahlédnout do procesu vzniku válečných neologismů, včetně pojmu „zákopové válčení“ (*trench warfare*). Devadesát dva svazků jeho deníku *Echoes of the 1914 War in an Essex Village* (srpen 1914 až prosinec 1919) představuje kolektivní historii malé komunity. Lze souhlasit s autorkou, že jde o „historii odpoutanou od velkých faktů a velkých mužů“. Clark dokázal výborně zaznamenat běžnou každodenní mluvu a slang, stejně jako oficiální projevy, jazyk žurnalistů i reklamy. Přínos recenzovaného díla tkví zejména v interdisciplinarity prezentovaných výsledků, které leží v průsečíku historio-graphického, literárního, jazykovědného a kulturně-historického výzkumu. Studie doplněné smíšeným rejstříkem potvrzují, že nezbytnou součástí vojenského řemesla a vedení války je komunikace. Jakýkoliv komunikační nástroj, v tomto případě jazyk, může být silnou zbraní, což dokládají i kognitivní posuny propagandy a jejich důsledky. Obě témata jsou v publikaci ilustrována i zajímavým obrazovým doprovodem v černobílém provedení.

Vojtěch Szajko

Pavel KREISINGER

Češi a Slovinci v Austrálii v 1. polovině 20. století a jejich účast ve světových válkách
Praha, Academia 2018, 400 s.,
ISBN 978-80-200-2821-1.

Jakkoli nejmenší kontinent, Austrálie, je od českých zemí značně vzdálen, není v době moderní techniky a dopravních možností problémem ani bádání v tamních institucích. Mezi těmi, kteří se do australských archivů dostali, je i mladý olomoucký historik Pavel Kreisinger. Téma, které si zvolil – česko-australské vztahy – je dosud zpracováno pouze torzovitě a s rozdílnou kvalitou; otázka účasti původem českých vojáků v ozbrojených silách našich protivníků dosud zkoumaná téměř nebyla.

Vzhledem k tomu, jak málo toho český čtenář o australských dějinách ví (jakkoli existují již dva překlady *Dějiny Austrálie*, od Geoffrey Blaineyho a Stuarta Macintyreho), rozhodl se autor před vlastním výkladem o našich vojácích do knihy včlenit i několik stručnějších pasáží, rekapitulujících australské dějiny. Nemají charakter samostatných exkurzů, jsou pojaty jako organická součást knihy, jakkoli její gros se týká bohemikální tematiky.

První světová válka (1914–1918) zasáhla Austrálii, jako součást britské koruny, velmi silně: počet jejích padlých (cca 60 000) je srovnatelný například se ztrátami americké armády. Mezi jejími vojáky, kteří zasáhli do bojů na zejména evropských frontách, bylo i několik Čechů: z nich autor sleduje zejména osudy Františka Hájka, ale i několika dalších, včetně (v dalším výkladu zmíněného diplomata) E. J. Hajného. Většina našich krajanů byla nasazena na soluňské frontě, jednotlivcům se podařilo dostat i do československých legií.

Druhá část knihy se věnuje meziválečné éře, a to jak po stránce diplomatických vztahů ČSR a Austrálie (u jejich ustavení stál v roli prvního konzula geograf a profesor pražské Univerzity Karlovy Jiří Viktor Daneš), tak především sledováním vývoje života naší krajské komunity i některých hostů – opomenuta nebyla známá návštěva Egona Erwina Kische v roce 1934. Vice versa je ale doplněn i exkurz o Australanech v meziválečné ČSR. Další kapitoly jsou věnovány dějinám česko-australských vztahů za druhé světové války, kdy se země stala cílem emigrace pro desítky našich spoluobčanů, včetně těch židovského původu. Možná překvapivým zjištěním je, že většina z nich neprojevovala zájem o působení v naší zahraniční armádě: pokus o nábor dobrovolců v letech 1940–1941 skončil fiaskem, když se přihlásili doslova jen jednotlivci... Z osobností je upozorněno zejména na konzula Dr. Adolfa Solanského.

Za vrchol knihy ale lze určitě považovat kapitolu č. 7, která se věnuje (ve shodě s názvem) Čechům a Slovákům v australské armádě během 2. světové války. Na jednotlivých osudech dokumentuje různé případy našich vojáků – zajatého Josefa Kopanicu, který nakonec zemřel v japonském táboře na Borneu, MUDr. Marco Braunsteina, bratry Zikánovy (sloužící v australském letectvu RAAF), ale i několik žen v pomocných jednotkách, z nichž vynikla geografa Dr. Julie Moschelesová.

Velmi cenné je množství pramenů, které Kreisinger využil – nejen z archivů v ČR a Austrálii, ale i na Slovensku a v USA. Vědle toho je téměř vyčerpávajícím způsobem využita dosavadní literatura, včetně těžko dostupných titulů. Po faktografické stránce je práce velmi komplexní: ačkoli jsem ji podrobně (a na několikrát, neb prvně

jsem ji zdolal „jedním dechem“) pročetl, našel jsem jen pár drobných nepřesností: Snad by šlo uvést, že Edward Mühlstein (s. 245–246) je totožný s významným pražským architektem meziválečné éry a Ladislav Mareš, uvedený na s. 381, se jmenoval Vladislav (1925–2004, mj. ředitel gymnázia v Brandýse nad Labem a autor zajímavé diplomní práce o českých cestovatelích). To jsou ale jen drobnosti, které nemohou uškodit hodnocení této vynikající práce.

Jiří Martínek

Tomáš TLUSTÝ

Budování národních organizací YMCA v Československu a Polsku. Rozvoj tělesné kultury v letech 1918–1939

Praha, Karolinum 2017, 340 s.,
ISBN 978-80-246-3559-0.

Sport není častým tématem české odborné literatury, ačkoliv v zahraničí existuje řada prací sledujících tento fenomén z hlediska politického, sociologického, psychologického, případně se zkoumá jeho vliv na architekturu. Ta se stává často dominantou dané lokality, již se přizpůsobují dopravní, inženýrské a sociální sítě, a která tak přetváří sídelní aglomerace, nebo se vytvářejí sportovní areály, v nichž se odehrávají sportovní utkání s masovou účastí. O to je důležitější tato práce, která nejenže přibližuje některé sportovní aktivity v meziválečném období, ale činí tak ve spojení s částí společenské sféry, která rovněž není příliš probádána. Řada mezinárodních organizací jako YMCA, skaut nebo studentská či náboženská sdružení měla výrazný vliv na společenské dění, ale jejich historie a činnost dosud není uspokojivě zmapována, i když v poslední době se bádání na toto téma rychle rozvíjí. Recenzovaná práce je o to cennější,

že přináší informace též o vývoji organizace YMCA v sousedním Polsku, kde byly podmínky pro její činnost dílem stejné, v něčem zas výrazně odlišné. Lze tak sledovat stejnou organizaci se stejným stylem činnosti v různých podmínkách a s různými či podobnými výsledky, na kterých se podepsal též podobný historický vývoj.

Autor vidí těžiště své práce v komplexním zpracování historie tělesné výchovy a sportu ve čtyřech vybraných československých a polských místních sdruženích YMCA od konce první do začátku druhé světové války. K tomu je přidán exkurz ke vzniku sdružení YMCA v Anglii a jejímu rozšíření do světa. Práce je zakončena nástinem činnosti organizace YMCA na území Československa a Polska od začátku druhé světové války do současnosti. Tento počáteční exkurz je důležitý pro čtenářovo uvedení do situace a seznámení se s okolnostmi, za kterých tato organizace vznikla a ve kterých se rozvíjela. Seznámení se s historií YMCA umožňuje lépe pochopit cíle a způsoby jejího jednání zkoumaného v hlavní části práce.

Na počátku knihy autor podává stručný popis vzniku organizace a jejího rozšíření po světě, charakterizuje situaci a sociální prostředí, ve kterém YMCA roku 1844 vznikla. Skromné začátky spojené se jménem zakladatele George Williamse brzy vystřídal rozkvět, spojený se silnými finančními dotacemi a rychlé rozšíření YMCA do řady zemí světa. Organizace pomáhala především učňům a mladým lidem v obchodě: měla je na náboženském základě vést k povznesení a chránit před nezdravým prostředím velkých průmyslových aglomerací. Již v roce 1851 vznikla první americká sdružení v Bostonu a Montrealu. Jejímu šíření napomáhaly obchodní cesty G. Williamse, při kterých propagoval organizaci i její

myšlenky. V roce 1855 tak vznikla sdružením švýcarských, německých, anglických a nizozemských organizací Světová aliance YMCA, roku 1878 byl zřízen Mezinárodní výbor YMCA a Williams byl zvolen jeho prezidentem. V této souvislosti autor stručně sleduje život G. Williamse až do jeho skonu roku 1905. V té době již organizace působila ve 45 státech s celkovým počtem téměř 708 tisíc členů.

Další kapitola popisuje vývoj organizace v USA a její postupné šíření do světa. Vedoucí úlohu přebrala organizace v New Yorku. Jednotlivá sdružení se začala též věnovat sociální a morální podpoře přistěhovačů. Po vypuknutí občanské války přibyla péče o nemocné a raněné vojáky a také finanční a potravinová pomoc. YMCA stála též u založení „Komise spojených států“ pro podporu duchovních a fyzických potřeb vojáků. Již v této době sdružení stavělo pro své potřeby účelové budovy a snažilo se zatraktivnit svůj program zařazením tělovýchovných a sportovních aktivit. Autor, který se soustředil především na vývoj samotné organizace a jejího působení v oblasti sportu, zde ovšem neudává, že YMCA byla spojena ideově a často i personálně s řadou studentských a misijních organizací, se kterými úzce spolupracovala a koordinovala svoji činnost. Byly to především: British Colleges Christian Unions (BCCU), Campus Crusade for Christ (CCC), International Fellowship of Evangelical Students (IFES), National Association of Evangelicals (NAE), Student Volunteer Movement for Foreign Mission (SVM) a hlavně World Students' Christian Federation (WSCF) zastupované u nás Akademickou Ymkou (AY). Z tohoto prostředí vzešla i Světová rada církví a Mezinárodní federace demokratických žen, ve kterých též byla

československá YMCA a YWCA členem. Mezinárodní styky, vázané na tyto spolky, využívalo Československo i po zrušení YMCA a YWCA k působení na mezinárodní scéně.

Právě z tohoto prostředí vzešlo ono silné propojení bible, rekreace a sportovních aktivit, které se později stalo tak typické pro sdružení YMCA. Hlavní rozvoj sportovních aktivit nastal v letech 1880 až 1885, kdy byla ve Springfieldu ve státě Massachusetts zřízena první „Internacional Young Men's Christian Association Training School“, jejímž zakladatelem byl Jacob B. Brown. Na této škole pak studovala řada činovníků a sportovních aktivistů z celého světa, později včetně československých. Zde též vznikl basketbal jakožto halová hra pro zimní období. Šíření americké YMCA po světě bylo spojeno především s jejím působením v armádě. Tak se již koncem 19. století YMCA dostala do Asie, konkrétně na Filipíny a odtud do Číny a Japonska. Na počátku působení bylo však nutné překonávat místní odpor. Na příklad na Filipínách byly její aktivity zpočátku považovány za součást okupační moci a v Číně, která měla vlastní tradici pohybových aktivit, panovala nedůvěra k „americkým“ sportům. V knize je podobně popisováno šíření sdružení a jeho podpora sportu a velkých sportovních soutěží také ve Střední a Jižní Americe.

Další část knihy je věnována činnosti americké YMCA za první světové války. Při jejím vypuknutí byl generálním sekretářem John Raleigh Mott, významná postava hnutí. Ten vydal výzvu k podpoře vojáků válčících států, zejména pak k práci v zajateckých táborech. Protože se britská YMCA věnovala výhradně svému vojsku, rozvinula americká odnož širokou činnost v řadě států včetně Německa, Itálie a Ruska. Půso-

bila i v zajateckých táborech v Rakousko-Uhersku, kde byla situace pro řadu různých národností zde internovaných zvlášť složitá. Po vstupu USA do války se YMCA intenzivně věnovala americkým vojákům ve Francii. V rámci pomoci dopravila do Evropy, většinou do Francie, 42 tisíc tun materiálu. YMCA zakládala vojenské domovy, v nichž působily historické, hudební, náboženské a vědní kluby, divadelní spolky a školy. Zde se pěstovala tělesná výchova, čtení knih, umělecká výroba, výuka jazyků či studium bible se společnými modlitbami. Kapitola končí dovětkem, ve kterém je charakterizován silící americký vliv ve střední Evropě po první světové válce. Pro Evropany symbolizovala Amerika mechanizaci, automatizaci, modernizaci a prostředí neomezených možností, charakterizovaných představou kariéry „od čističe bot k milionáři“. Nepochybně byly též vnímány ideály americké demokracie.

Po vložené charakteristice Polska a Československa v poválečné střední Evropě je další část knihy věnována počátkům YMCA ve „vítězných“ státech střední Evropy. Autor správně ví, že první sdružení YMCA v Rakousko-Uhersku bylo založeno roku 1873 ve Vídni a v Čechách roku 1886 v Praze pod názvem Křesťanský spolek mladíků v Čechách¹. Také ho správně dává do souvislosti s pražskou návštěvou zakladatele hnutí G. Williamse v roce 1884. Mýlí se však, když se domnívá, že toto sdružení zaniklo během první světové války, a že nepěstovalo tělovýchovné a sportovní aktivity. Tato organizace působila v rámci Církve československé až do roku 1948 a tělovýchovu a táboření měla ve svých stano-

1 Archiv hl. m. Prahy (AMP), Magistrát hl. m. Prahy II., Spolkový katastr (SK), sign. II/97.

vách nejpozději od roku 1913. Od počátku 20. století užívala též název „Česká YMCA“, který si uchovála až do roku 1926, kdy se ho vzdala v konkurenci s daleko známější americkou odnoží. Spolek rozhodl o svém rozpuštění na valné hromadě konané dne 29. 12. 1948. Jeho možnosti a rozsah působení byly samozřejmě skromnější než u bohatě dotovaného amerického protějšku. Americká YMCA se do Československa a Polska dostala spolu s vracejícími se legiemi. V polském případě to byly hlavně části vojska z Francie, se kterými YMCA přišla na žádost generála Józefa Hallera. V obou zemích iniciovala vznik vojenských domovů, kde se pořádaly taneční večery, koncerty, předčítání knih, probíhala výuka jazyků a promítání filmů, hrály se šachy a kulečnicka a bylo k dispozici občerstvení jako čokoláda, káva a kakao za přijatelné ceny. YMCA též organizovala sportovní hry a seznamovala vojáky s novými trendy ve sportu. V obou zemích organizovala i kurzy pro budoucí instruktory. Existovaly ovšem i rozdíly. Zatímco v Československu byla YMCA přijímána nadšeně a viděla zdejší sdružení jako velice perspektivní, v Polsku, v silně katolické zemi, musela bojovat s nedůvěrou a musela situaci přizpůsobovat svůj program.

V obou zemích se YMCA již v první polovině dvacátých let začala orientovat na civilní obyvatelstvo. V Polsku, vzhledem k jeho válce s Ruskem, ovšem působila v armádě o něco déle. Tehdy se začala budovat místní sdružení a tato snaha byla charakterizována především stavebními programy. V tom byly na tom československé pobočky lépe již z toho důvodu, že sem směřovaly větší dotace. Také zde obce tomuto snažení vycházely vstříc: Záhy bylo budováno zázemí YMCA v Praze, včetně domova pro studenty, pak následovaly budovy v menších městech

a v třetí etapě byla postavena reprezentativní budova v Praze. Jen za rok 1923 dostala československá YMCA z USA 3,5 milionu Kč, přičemž v meziválečném období takto dostala celkem téměř dva miliony dolarů.

V Polsku YMCA přežívala v podstatně skromnějších poměrech v pronajatých budovách a na cizích stadionech. První budova se – hlavně z dotací z USA – začala stavět až v roce 1925 v Krakově. V této době se také v organizacích obou zemí začala pěstovat v civilním prostředí tělovýchova a sport. Jejich zaměření ovšem nebylo prvotně cíleno na vrcholové výkony. Účelem nebylo konkurovat již zavedeným organizacím, jako byly např. v Čechách Sokol či DTJ, organizace se spíše orientovala na masovost a projevovala snahu o pěstování a rozvíjení zdravého a silného ducha místních obyvatel.

Těžiště knihy lze vidět v následující části, která popisuje meziválečné pěstování tělesné výchovy a sportu ve čtyřech vybraných místních sdruženích YMCA v Československu a čtyřech v Polsku. Vždy je nejdříve popsána celková situace a historie zázemí příslušné organizace, pak celkový vývoj sportovních aktivit, po němž již následuje historie profilových sportů v jednotlivých sdruženích. Na konec charakteristiky každého z nich je v případě potřeby přidána kapitola o důležitých výsledcích, o mezinárodních stycích nebo výrazných sportovních úspěších. Z československých sdružení je takto popsána Praha, Bratislava, Banská Bystrica a České Budějovice. V polském případě byla vybrána sdružení v Krakově, Varšavě, Lodži a Gdyni. Na konci publikace přichází komparace československých a polských sdružení YMCA.

Následující samostatnou kapitolu tvoří popis sportovních aktivit na letních a zimních

táborech, které byly důležitou součástí programu působení organizací YMCA. Jejich vzor byl v činnosti amerických táborů pro mládež. Také v československé organizaci měly letní tábory významné místo. První tábor se konal již roku 1921 v Soběšíně na Sázavě a jeho ředitelem byl později významný sportovní odborník J. A. First. YMCA byla ve své činnosti velmi tolerantní, a tak účastníci těchto táborů byli nejrůznějších národností a vyznání. Tábory byly postupně zdokonalovány a vybavovány tak, aby účastníkům mohly poskytnout široké rekreační a zájmové spektrum aktivit, ve kterých sport hrál ne nepodstatnou roli. V Polsku se tradice táborů rozvíjela pomaleji, ale zato zde byly budovány kromě letních i zimní tábory. Všechny tyto tábory měly stále základny, takže mohly být využívány i během roku jako místa různých soustředění, školení a kurzů. Část knihy, věnovaná táborovým aktivitám je zakončena stručným popisem jejich historie po roce 1939 do současnosti. Většina základen YMCA byla zabavena nacisty a sloužila pak k nejrůznějším účelům. Po krátké epizodě oživení mezi rokem 1945 a počátkem padesátých let byly tábory definitivně zabaveny, aby se jen některé vrátily organizaci po roce 1990. V této souvislosti by bylo také zajímavé zjistit, nakolik se tato tradice promítla do táborových aktivit po roce 1948, zejména u pionýrských a podnikových táborů ROH. Práce je zakončena popisem historie organizací YMCA v Československu a Polsku od roku 1939 do současnosti. Zde je situace poněkud složitější a osudy rozdílné. Jednotlivé polské pobočky YMCA byly samostatnými právníckými osobami, takže některé byly zrušeny dříve, jiné později, ale v zásadě tyto organizace musely přerušit činnost za druhé světové války a znovu počátkem padesátých let. V Polsku, přestože

byla YMCA po porážce nacisty oficiálně zrušena, vyvíjela dále činnost, a to ve třech směrech. Jednak ve spolupráci s Červeným křížem pomáhala zajatcům, dále vyvíjela snahu pěstovat sport, i když ve skromných poměrech a v soukromí, za třetí pak poskytovala pomoc ozbrojeným jednotkám hlavně na západě Evropy. Pro tyto účely si YMCA vytvořila exilová centra v Rumunsku, Francii, Africe a hlavně v Anglii.

Knihy se zabývá především sportovními aktivitami, ale přiznává, že působení organizací YMCA bylo důležité a všestranné. Ve sportovní oblasti ovlivňovala YMCA obě země nabídkou tělovýchovných a sportovních aktivit, rovněž však nejnovějšími poznatky v oblasti teorie a didaktiky her, těžké a lehké atletiky a sportovního tréninku, které byly tehdy v Československu i Polsku v počátcích nebo úplně chyběly. Velký přínos spočíval i v mezinárodním charakteru organizace, která mj. pořádala kratší i dlouhodobá školení pro různé funkcionáře v nejrůznějších zemích světa.

Nejvíce uváděným přínosem působení YMCA mělo být v obou zemích podle autora zavedení dosud víceméně neznámých druhů sportů, které později dosáhly značné popularity: basketbal a volejbal nebo pálkovací sporty jako softball a baseball. Rozvíjela se však i atletika, sportovní lukostřelba a jiné. Pro tyto aktivity byla budována sportovní zařízení, která v těchto zemích ve větším měřítku chyběla. Důležité bylo i organizování sportovních soutěží a případné mezinárodní úspěchy. Přesto, že je práce věnována hlavně tělovýchově a sportu, je třeba mít na paměti, že profilující snahou Americké YMCA bylo šíření křesťanství a amerického pohledu na svět tzv. amerického ducha „The Gospel of Americanism“.

Tomáš Jelínek

Jiří FRIEDL – Blanka JEDLIČKOVÁ –
Jana ŠKERLOVÁ (eds.)

***Parlamentní volby 1946 a Československo.
Souvislosti, prognózy, fakta, následky***
Praha, Historický ústav 2017, 492 s.,
ISBN 978-80-7286-310-5.

Poslední relativně svobodné volby v ČSR se dočkaly již mnoha zpracování. Nicméně jejich zásadní význam nejen pro dějiny tzv. třetí republiky, ale i pro vývoj našeho státu v dalších desetiletích, přivedl skupinu historiků, soustředěných kolem Historického ústavu AV ČR, k prezentaci nejnovějších výsledků výzkumů a zejména ke srovnání s jinými evropskými státy.

V úvodním slově editoři zdůrazňují, že cílem publikace je připomenout význam československých voleb v roce 1946. Odůvodňují strukturu publikace, která se nejprve přínosně zaměřuje na vysvětlení poválečné situace v Evropě. Teprve její druhá část je věnována průběhu československých voleb. Třetí část se zaměřuje na regionální aspekty, především na situaci v pohraničí. Tvzení o zformování „protikomunistického bloku“ v západních Čechách je však poněkud odvážné.

Zařazení první části, věnované mezinárodním souvislostem československých voleb, je nutno uvítat. Kapitoly z pera Zlatice Zudové-Leškové a Jindřicha Dejmka se však obsahově poněkud překrývají. Jejich komparace umožňuje zpřesnění některých údajů. Jestliže např. Zudová-Lešková píše o čtrnácti letech vlády konzervativní strany v Británii před rokem 1945, je Dejmek přesnější, když uvádí podíl Labour Party na vládě v letech 1940–1945. Cenná je i kapitola o vlivu SSSR na volby v zemích střední a východní Evropy z pera Emila Voráčka. Autor upozorňuje na činnost oddělení mezinárodních informací ÚV VKS(b), které

nahrazovalo činnost Kominterny, rozpuštěné v roce 1943. Zároveň vysvětluje důvody vstřícné politiky prezidenta Beneše a vlády vůči SSSR, zejména v souvislosti s tzv. německou otázkou. Československým velvyslancem v SSSR byl v té době prof. Dr. Jiří (nikoliv Josef) Horák. Italské volby v červnu 1946, které skončily vítězstvím křesťanských demokratů, přibližuje Jaroslav Šebek. Uvádí, že k rozhodujícímu vnitropolitickému klání v Itálii došlo až při volbách v roce 1948. S prvními poválečnými volbami v Rakousku v roce 1945, které skončily fatální porážkou komunistů, seznámil Miroslav Šesták. Silné postavení lidovců a jen těsně následujících socialistů garantovalo demokratický vývoj této země. Eva Irmanová poukázala na zasahování sovětských členů Spojenecké kontrolní komise v Maďarsku do průběhu parlamentních voleb v listopadu 1945 a do povolebních jednání. Sověty zaskočilo drtivé vítězství malorolnické strany, a proto se za každou cenu snažili prosadit do čela ministerstva vnitra komunistu.

Komparaci prvních poválečných voleb v ČSR a Jugoslávii provedl Jonáš Pospíchal. Zdůraznil, že v Jugoslávii prostor pro pluralitu neexistoval, a to navzdory existenci legálních opozičních politických stran, které ale byly perzekuovány. Chybně ale uvádí rok voleb 1946 (ve skutečnosti 1945). Transformačními procesy politických systémů v Bulharsku a Rumunsku v roce 1945 se zabývá Marián Manák. Ukazuje ústupky západních mocností, které učinily Stalinovi v těchto balkánských zemích. Regionální pohled na poválečný politický vývoj v Polsku na příkladu průběhu referenda a voleb v Toruni představil Adam Zítek. Tzv. legální exilová polská vláda v Londýně již nebyla uznávána západními mocnostmi, které

v roce 1945 uznaly varšavskou prozatímní vládu národní jednoty. Studii Václavy Horčákové o volbách 1946 v české, slovenské a evropské historiografii by bylo vhodné zařadit spíše do druhé části publikace.

Ta je uvedena zasvěcenou studií Jindřicha Dejmka a Jana Němečka o volbách 26. května 1946 v českých zemích. Popisuje genezi nových legislativních orgánů od jednání v Londýně v lednu 1945, přes konstituování Prozatímního národního shromáždění, programové vize a postup všech čtyř politických stran až do zhodnocení volebních výsledků. S volbami jen volně souvisí stať Vojtěcha Kyncla Sudetoněmecká karta ve volbách 1946–1947 a kolektivní trauma. Zde připomeňme, že Emil Hácha ovšem nebyl předsedou Ústavního, ale Nejvyššího správního soudu a že v sovětské zóně v Německu nedošlo v dubnu 1946 ke sloučení komunistické strany a SED, ale východoněmeckých komunistů a sociálních demokratů.

Místo Československé strany lidové ve volbách 1946 přibližuje Michal Pehr. Na něj navazuje Róbert Letz studií Katolická církev na Slovensku a parlamentní volby roku 1946, v níž mj. podrobně analyzuje genezi tzv. Dubnové dohody slovenských katolíků a evangelíků, kteří se rozhodli spolupracovat na půdě Demokratické strany. O tzv. obnově zastupitelských orgánů na Slovensku po volbách 1946 píše Ondřej Podolec, který věnuje pozornost i tzv. třetí pražské dohodě. Ta představovala podřízení Slovenské národní rady ústřední vládě, tedy legislativního orgánu exekutivě. Důležitá je stať Františka Hanzlíka o předvolební kampani a volbách v armádě. Vojáci totiž po devatenácti letech získali volební právo. Poválečným proměnám českého tisku a jeho úloze v parlamentních volbách 1946 se věnoval Petr Bednařík. Chybně ovšem

přejmenoval Svaz české mládeže na Český svaz mládeže (s. 320). Reflexí voleb 1946 v lokálním politickém tisku nekomunistických stran se zabývá Jaroslava Smetanová. Spor o kulturu mezi komunisty a demokraty před a po volbách 1946 je předmětem zájmu Marka Krejčího.

Třetí část publikace je věnována regionálním aspektům sledovaných voleb. Stať Heleny Noskové Volby 1946, pohraničí a reemigrace je více věnována reemigrantům v pohraničí, méně samotným volbám. Příspěvek údajně vychází z výzkumu ruských a slovenských archivů, v poznámkách však na ně není nikde odkazováno.¹ Naproti tomu přínosná je studie Davida Kovaříka o volbách na Vitorazsku, jehož obyvatelé požadovali připojení k Velkoněmecké říši již v roce 1938. Podobná situace byla na Hlučínsku, kde v předválečném období většina Čechů volila německé strany. Zdařilou komparaci voleb 1946 s volbami v lednu 1929, 1935, 1990 a 1992 v tomto regionu předložil Aleš Binar. Příčiny volebního úspěchu KSČ na Karlovarsku analyzoval Karel Řeháček. Rekonstrukci národních výborů po volbách 1946 v květnu 1946 v západních Čechách, zejména vzniku „protikomunistických bloků“ v Plzni a několika dalších místech, se věnoval Jakub Šlouf.

V Závěru editoři zdůrazňují, že další výzkum by se měl zaměřit na podrobný průzkum průběhu voleb v jednotlivých regionech, včetně použití metod jiných vědních

1 Autorka prokazuje slabou znalost dosavadní literatury. Problematika repatriace samozřejmě zpracovávána je, stávající literaturu přiblížil nejnověji na stránkách tohoto časopisu: Jiří FRIEDL, *Repatriace polských a československých občanů po druhé světové válce v polské a české historiografii*, ČCH 116, 2018, s. 426–446.

oborů. Kniha je standardně vybavena anglickým resumé, seznamem pramenů a literatury, zkratkami, osobním a místním rejstříkem a seznamem vyobrazení. Přehled autorů a editorů by bylo z praktických důvodů vhodné zařadit až na závěr publikace. Velmi vhodně publikace obsahuje značné množství fotografií. Bez ohledu na dílčí připomínky je možné recenzované dílo vyzdvihnout pro jeho poznávací přínos, vědeckou i společenskou aktuálnost. Může se stát odrazovým mostem pro další výzkum českých a slovenských poválečných dějin.

Jaroslav Vaculík

Hannah ARENDT

Denktagebuch. Bd. 1: 1950–1973;

Bd. 2: 1973–1975.

Hrsg. von Ursula Ludz und Ingeborg Nordmann in Zusammenarbeit mit dem Hannah-Arendt-Institut, Dresden. München – Berlin – Zürich, Piper 2016, 1232 s. (2 sv.), ISBN 978-3-492-30989-9.

Nakladatelství Piper, domovské německé nakladatelství Hannah Arendt stejně jako jejího učitele a později přítele Karla Jaspersa, v roce 2016 překvapilo a významně obohatilo poznání myšlenkového profilu slavné filosofky Hannah Arendt (1906–1975) vydáním jejích „myšlenkových deníků“ z let 1950–1975. Jedná se o první a pečlivě připravenou edici, která zpřístupňuje dvacet osm v úplnosti dochovaných sešitů rukopisných poznámek pozoruhodně myšlenkově i lidsky odvážně a leckdy zkoušené ženy-intelektuálky, která v pouhých dvadvaceti letech u Jaspersa v Heidelbergu promovala (prací o pojmu lásky u svatého Augustina) a roku 1933 emigrovala z nacistického Německa, aby se po pestrých

mezinárodních zkušenostech etablovala ve Spojených státech.

Nakladatelství Piper již v roce 1985 vydalo obsáhlou korespondenci Arendt a Jaspersa (vyšly též edice její korespondence s Walterem Benjaminem, Martinem Heideggerem, jejími manželi Güntherem Andersem a Heinrichem Blücherem a dalšími), která má nedocenitelný význam pro pochopení jejich vztahu stejně jako jejich lidských profilů, pro možnost sledovat vyrovnávání s moderními německými dějinami ze strany a ve vzájemné konfrontaci dvou mimořádně vzdělaných a myšlenkově originálních, a zároveň tak rozdílných (též generačně) osobností. Jaspers, celoživotně poutaný chronickou chorobou a přes otevřenost svého myšlení navenek přece tak klasický univerzitní profesor, si vícekrát oblíbil některé ze svých nejtemperamentnějších, duchovně stejně jako osobně-cestovatelsky nejpohyblivějších (zároveň však, o to mu šlo, hodnotově nejpevnějších) žáků, kromě Arendt např. Golo Manna. (Rád zdůrazňoval, že nevychovává „své“ žáky, nýbrž vede k opravdovému, *nezávislému myšlení*.)

Již z dříve známé korespondence víme, jak samostatnou a nepoddajnou začkou byla Arendt Jaspersovi, že dokonce mnohem ostřeji než on viděla postupující politické tendence ve fašizujícím se Německu (a kritizovala i učitelovu knihu o Maxi Weberovi jako představiteli „německého ducha“), že to byl specifickým způsobem Jaspers, kdo se pozvedal k jejímu aktivně kritickému politickému postoji, kdežto Arendt čerpala od Jaspersa, jak se sama vyjadřovala, vždy zejména příklad celistvé teoretické fundace dějinných/politických problémů a filosofického (etického stejně jako epistemologického) ukotvení *komunikace, dialogu*, jako živlu, v němž se teprve uskutečňuje

individuální bytí *lidským*. Publikacně zpřístupněné deníky Arendt, obsahující výlučně záznamy myšlenek, od výpisků a návrhů úvah po větší soustavné náčrty, ukazují takřkajíc intimní myšlenkovou „dílňu“ vlivné politické filosofky, dílnu okamžitých stejně jako kontinuálně propracovávaných, stále znovu uchopovaných a dílčími nápady rozvíjených námětů, jejichž společným jmenovatelem je zřetel k *politickému* jako *nedělitelné* komponentně lidského bytí ve světě.

Edice je (zejména s ohledem na rozsah) rozdělena do dvou kontinuálně stránkovaných svazků, obsahuje 850 tiskových stran původních deníkových záznamů, jež následně osvětluje obsáhlý, velmi důkladně připravený poznámkový/komentářový aparát. Vzhledem k množství potřebných vysvětlujících poznámek, danému útržkovitou povahou velké části záznamů, stálými autorčinými odkazy na osobnosti, díla a koncepty z evropských dějin (zejména filosofie), o nichž Arendt přemýšlela, a v neposlední řadě s ohledem na velmi početné cizojazyčné (zejména řecké a anglické) citace i úvahy (dokazující Jaspersem obdivovanou perfektní zběhlou Arendt v klasických jazycích a jejich literaturách stejně jako v několika jazycích živých), bylo asi nezbytností přesunutí komentářů na konec edice namísto pod čáru jednotlivých stránek. Čtenáře to ovšem nutí prakticky neustále dohledávat v komentářích druhého svazku vysvětlivky k tomu, co zrovna čte na jiném místě edice. Přímo v textu jsou překládány pouze celé anglicky psané zápisky (příčemž by se dalo říci, že jejich přesunutí na závěr a naopak uvádění překladů přinejmenším řeckých výrazů přímo pod čarou by asi bylo pro většinu čtenářů účelnější).

Předložené deníky ukazují živost a nezávislost myšlení, jež Jaspers u Hannah Arendt

tak obdivoval (a chtěl monograficky vylicit). Pokrývají poslední čtvrtstoletí jejího života a s tím dobu jednak její zralosti, jednak poválečné konsolidace světa, v níž Arendt (a nově i Jaspers: oba ve vzájemně plodném rozhovoru) věnovala pozornost i akademickou a publikační aktivitu především promýšlení aktuálních společno-politických fenoménů. Její zkoumání původu a projevů totalitarismu, zla a naopak cest „aktivního života“ za skutečně lidským světem jsou známa, jakkoli často spíše etiketově zmiňována než zkoumána v šíři autorčiny filosofické fundace a perspektivy. Velká část společenských (popř. historických) věd si (tak spíše zdánlivě, vnějškově) osvojila impulzy politického, veřejného zapojení teoretického myslitele (tak i od Jasperse nebo od myslitelů „frankfurtské školy“), jen velmi malá skupina však zároveň akceptovala příklad – nedělitelné – potřeby *celistvého teoretického* vyjasnění konkrétních problémů, jejich historičnosti a lidského vztahování k nim. U Arendt – a tedy i v předložených denících – stejně jako u pozdního Jasperse je klíčové uvědomění, že politika není jednou ze sfér, k níž se jedinec může obrátit, nýbrž imanentní charakteristikou jeho *dějinného* a *společenského* bytí vůbec, a to i – ba zvláště – zdánlivě „neutrálního“ systematického myšlení, „kontemplativního života“. Nikoli myšlení, které se zabývá „i“ politikou, nýbrž političnost (a dějinnost) myšlení a bytí vůbec, to je to, oč jde u Arendt i u Jasperse.

Deníky Hannah Arendt jsou přitom instruktivní už náhledem do toho, jak se vysoce vzdělaná, originální i slavná autorka stále znovu a dále sama vzdělává: je to konfrontace s množstvím literatury, s níž se stále, jak vidíme: prakticky denně vyrovnává, a to nejen současné, nýbrž především lite-

ratury *klasické*, staré. Ta se jí (snad v duchu Péguyho aforismu: „Homér je dnes ráno nový, a snad nic není tak staré jako dnešní noviny“) ukazuje jako namnoze stále nejin-
spirativnější, nadto s oporou v jejím mimo-
řádném osobním vztahu k řecké a římské
klasice. Platón a Aristotelés jsou v denících
Arendt takřka všudypřítomní. Arendt ne-
ustále přemýšlí o zrodu a charakteristikách
evropské (též v Heideggerem promyšleném
smyslu „*abendländisch*“) politické filosofie,
o řeckém, křesťanském a novověkém přístu-
pu k jedinci a společnosti, k obci, k distri-
buci moci, lidským právům, svobodě apod.
K jejím hlavním (zdánlivě paradoxním)
náhledům patří, že co stálo a stojí za tota-
litárními, totiž holistickými politickými
projekty, je hypertrofovaná esencialistická
filosofie, filosofie člověka („*des Menschen*“)
namísto lidí („*der Menschen*“). Centrální
kategorií je pro Arendt „*das Zwischen*“,
prostor *mezi* lidmi, namísto esencialistické
filosofie (včetně teologie) jednotlivce, a to-
tiž mezi lidmi jako *jednajícími*.

Jednání (*Handeln*) je druhou centrální
kategorií, s níž se nejvíce setkáváme v de-
nících Arendt. Jednání je charakteristikou
člověka jako vztahové a dějinné, komuni-
kativní bytosti, jejíž humanita se ve svých
právech a povinnostech dle Arendt utváří
právě a teprve v kontaktu s jinými, v životě,
v seberealizaci, jež je vždy již *vykračováním*
ze sebe, konfrontací *s jiným*. Arendt se (ra-
dikálněji než Jaspers) staví proti jakému-
koli substancialistickému inherování kva-
litativních predikátů jako *bytostrných*, aniž
by ovšem usilovala o jakkoli relativistický
koncept. Otázka materialismu či idealismu,
resp. vůbec metafyzického založení, se zde
kupodivu a bohužel neobjevuje. Problema-
tizovat teoretické postoje Arendt, zde jen
extrémně zjednodušeně naznačené, není

v této recenzi pro jejich složitost ani v nej-
menším možné.¹ Jejich artikulace probíhá
u Arendt za stálého vyrovnávání s odkazem
Karla Marxe (a jeho prostřednictvím též G.
W. F. Hegela), Immanuela Kanta (spojení
svobody a rozumu, pojem *souzení /Urtei-
len/*, ježž Arendt přenáší z estetiky zejména
na politiku), výrazně též Friedricha Nie-
tzscheho a dále klasiků politického myšlení
jako Montesquieu či Rousseau.

Její pochopení pro různorodost založení
a aplikovatelnosti konceptů německého
osvícenství, ba i romantismu, je, bohužel
podobně jako u Jaspere, jen omezené a re-
duktivní zůstává i řada soudů o křesťanství.
Svůj koncept *jednání* klade Arendt pro-
ti marxovskému konceptu *práce* a věnuje
velkou pozornost Marxovu novému po-
chopení pro člověka jako bytosti *pracující*
a *historické*, právě skrze svou práci *dějino-
tvorné*. Její marxovské reflexe jsou mimo-
řádně invenční, vyznačují se schopností
originálně reformulovat dosud jinak stavě-
né a zodpovídané otázky. Arendt podobně
jako Jaspers na jednu stranu nově promýšlí
dějinnost, na druhou stranu je i při své his-
torické poučenosti výsostně *systematickou*
myslitelkou. Její pozornost je cele věnová-
na myšlenkovému vyrovnání se základními
texty a koncepty, jde jí o *problém*, o historii
jeho řešení pak jen sekundárně. Jak řečeno,
Arendt se stále konfrontuje s minulostí, ale
činí tak namnoze selektivně, stále vedena
vlastní systematickou linií. (Jaspersovo mo-
numentální dílo „*Velcí filosofové*“ se také
někdy označuje za „nejnehistoričtější“ dílo
o dějinách filosofie.)

Edice „myšlenkového deníku“ Hannah
Arendt je důležitým počinem zpřístupnění

1 Recenzent tak činí v připravované knize *Politi-
cké myšlení Karla Jaspere*.

mimořádně myslitelsky bohatého a mnohovrstevnatého korpusu textů. Mnohé náhledy z publikovaného díla Arendt nebyly v této míře – a ve specifické plasticitě zkratkovitých, někdy o to pádnějších – pracovních formulací známé. Ideové obsahy editovaných sešitů, relevantní kromě filosofie jako takové zejména pro současné myšlení o politice a o dějinách, se jistě stanou materiálem, jež bude možné a nutné zapojit do celkového obrazu myšlení přední filosofky a s ní do moderního politického myšlení vůbec.

Martin Bojda

Miroslav VANĚK – Pavel MÜCKE
*Velvet revolutions: an oral history of
Czech society*

New York, Oxford University Press 2016,
ISBN 978-0-19-934272-3.

V říjnu roku 2011 se setkal zkušený badatelský tandem Miroslav Vaněk, Pavel Mücke s editory z Oxford University Press, kteří jim nabídli, aby napsali knihu o orálně-historickém výzkumu v České republice. Na tento popud vyšla publikace *Velvet revolutions: an oral history of czech society*. Název publikace je poněkud zavádějící, protože z názvu by bylo lze usuzovat, že zásadním středobodem knihy bude sametová revoluce, což je mylná představa. Hlavním tématem knihy se stal život prostých občanů Československa 70. až 80. let 20. století. Události konce roku 1989 zde vystupují jako přemostění, díky němuž se mohli autoři při analýzách věnovat pohledu narátorů na období privatizace, proběhnuvší v 90. letech.

Knihy je obsahově strukturována do sedmi celků. První se zabývá významem občanských a politických práv za tzv. normalizace s přesahem do sametové revoluce, přičemž

autoři poodkrývají, jakým způsobem komunistická strana vnímala svobodu na pozadí studené války. Dále je tu rozebíráno listopadové dění, během něhož se v lidech probouzela silná touha žít ve skutečné svobodě. Tématika, která se objevovala v první části, pak rezonuje ve zbývajících částech knihy. Další kapitola se zabývá pohledem respondentů na přeměnu rodiny za socialismu. Ukazuje, že rodina neměla na různých ustlání: Roli hrálo zapojení žen do pracovního procesu; neustálý strach, že děti pronesou na veřejnosti nekorektní informace, po nichž by společenství rodičů s dětmi skončilo v potížích; analyzovaly se výskyty spojené s notoricky známým spojením: „Kdo neokrádá stát, okrádá rodinu.“ Následně se autoři zaměřili na názory obyčejných lidí, jak vnímali zahraniční země, jež byly rozděleny pomyslnou železnou oponou. Pohled na cizinu formovalo u narátorů jejich blízké okolí. Východní blok v nich vyvolával většinou nepříjemné pocity, protože při návštěvách těchto zemí měli stálý strach ze sledování. Západ sice vykreslovali jako pestrý a čistý, avšak registrovali i sociální rozdíly, individualismus nebo povrchnost. Čtvrtý oddíl popisuje socialistické školství. Vzdělání hrálo důležitou roli pro všechny respondenty, poněvadž v něm spatřovali cestu k budoucímu povolání. Badatelé se zaměřili na rozdíl přístupu k životu obyvatel z rurálního prostředí a města. Silným momentem ve vyprávění se staly i názory zpovídaných na kvalitu dobových pedagogů, přičemž se vyskytovaly rozdílné postoje ve vzpomínkách na učitele, kteří nabyli vzdělání za první republiky, nebo se jednalo o učitele, kteří získali vzdělání po únoru 1948. Poté se autoři přesunuli k tématu, které rezonuje ve společnosti dodnes, tedy otázce zaměstnanosti. Socialistické zřízení

garantovalo právo na (pro všechny povinnou) práci zákonem. Proto museli autoři čtenářům vysvětlit problémy disidentů při hledání práce. Pamětníci též hojně zmiňovali, jak vnímali pracovní poměry za socialismu. Dále následuje pasáž o volném čase. Popisuje mj. dělbu trávení volnočasových aktivit z genderového hlediska. Následně v knize opět dochází na rozdíl v prožívání mimopracovní doby mezi městskými aglomeracemi a venkovem. Zastoupení se dočkal taktéž popis chalupaření i chataření.

V poslední kapitole je analyzován interpretování narativ občanů, vystupujících ve výzkumu na komunistickou stranu. Problematika „my versus oni“ měla širší charakter, než bychom mohli zavést optikou stranických elit, stojících proti obyčejným lidem. Při rozhovorech se projevovaly pomyslné nesympatie k dalším vrstvám obyvatelstva. Lidé ve svých zповědích vnímali v opozitu vůči vlastním osobám i manažery na vedoucích místech v podnicích a osoby, poskytující nedostatkové či luxusní zboží. Narátoři aplikovali toto dělení na lidi, kteří získávali informace ekonomického rázu před rokem 1989, ba co víc je dokázali využít během 90. let ve svůj prospěch.

Klíčovým historickým pramenem výzkumu bylo 300 orálně-historických rozhovorů, pořázených v rámci grantu *Česká společnost v období tzv. normalizace a transformace: životopisná vyprávění*. Dalšími hojně využívanými materiály se stala sociologická šetření z dob tzv. normalizace i ze současnosti. Průzkumy s historickou patinou, které vyšly před rokem 1989, vycházely z činnosti Ústavu pro výzkum veřejného mínění Federálního statistického úřadu. Sociologické výzkumy použité v knize, jež vyšly po roce 2000, pocházely z Centra pro výzkum veřejného mínění, Českého statistického úřadu nebo Ústavu empirických výzkumů.

Mezi využitými prameny se nachází též periodický tisk. Ten nicméně většinou slouží pouze k vysvětlení dobového kontextu (například agrární deník *Venkov*). Ze současných zpravodajských titulů využili tvůrci zpravodajské portály: Česká televize nebo *Novinky*. Je citována i Ústava Československé socialistické republiky z roku 1960.

Knihla obsahuje dvě významné přílohy. Tou první je osobní charakteristika fotografa Jindřicha Štreita, jelikož v knize byla využita série jeho dobových, černobílých fotografií, které dokreslovaly ponurou dobu normalizačního života občanů Československa. Druhý doplněk se jeví z vědeckého hlediska mnohem přínosnější. Jedná se o medailonky narátorů, jejichž vzpomínky byly v díle využity. Odborník si tak může alespoň částečně udělat obraz o životě obyčejných lidí. Dále kniha zahrnuje stručný významový a jmenný rejstřík.

Autoři se pohybovali na poli kvalitativního historického výzkumu. Jednalo se o „dějiny psané zdola“ (history from below). Úhelným kamenem práce se stala metoda orální historie, kterou Miroslav Vaněk etabloval v českém historickém prostředí, a orálně-historická analýza. Kritici mohou přijít s poměrně jednoduchou výtkou, že autorský tým přináší jen vágní obhajobu paměti jako subjektivního vyjádření pamětníka. Metodologicky se autoři zaštitují klasiky Ronaldem J. Grelem a Alessandro Portellim. První obhajoval subjektivitu tvrzením, že se orální historici ptají na subjektivní otázky ideologie, identity. Nezaměřují se tak primárně na fakta či tvrdá data. Italský historik pro změnu popisuje úlohu historiografa, jenž se obírá živým pramenem, přičemž hledá, co je ukryto v lidských myslích. Někdo by mohl požadovat přesnější vysvětlení funkce paměti. Jedná se to-

tiž o živý archivní materiál, který neustále pracuje, jelikož je pod tlakem kulturních, sociologických a psychologických vlivů.

Tím se dostáváme ke stěžejní kritické poznámce o oral history: ta může sbírat data, analyzovat výroky narátorů, nicméně nedovede ozřejmit socio-psychologické jevy, které osvětlují prostor, v němž lidé žijí. Z tohoto důvodu se autoři snažili využívat interdisciplinarity: navazovali na myšlenky kupříkladu sociologa Zygmunta Baumana, filosofa Johna Stuarta Milla či teologa Tomáše Halíka. Nicméně technické využití interdisciplinarity tu není na takové úrovni, jakou předvedl např. James Krapfl v knize *Revoluce s lidskou tváří*. Ten využil též množství literatury z jiných vědeckých disciplín, než pouze historie, což se nyní pokusím poukázat na následujících řádcích.

Každá kapitola knihy *Velvet revolutions* je opatřena všeobecným úvodem do problematiky, jíž je v té které pasáži věnována pozornost. Recenzovaná kniha cílí primárně na zahraniční čtenáře, díky čemuž dochází v úvodech kapitol ke dvěma jevům: stručné osvětlení historie našeho území od Rakouského císařství až do socialistického období, a po něm představení základních sociologických jevů, s nimiž autoři pracovali. Rýpavý čtenář by následně mohl kritizovat využívání sociologických definic. Například pojetí volného času tu vychází od historiků, avšak existují též sociologické a pedagogické definice tohoto termínu. Je tedy na zvážení, zdali autoři mohli využít nějaké jiné odborné terminologie, ačkoliv pojem „volný čas“ je notoricky znám. S tím souvisí specifické postavení průzkumů veřejného mínění v této knize. Slouží tu jako báze, z níž se odvíjí odhalování hodnot společnosti před rokem 1989, ale také pochopení změn myšlení a postojů obyvatel

České republiky, kteří prošli socialismem, nicméně jejich produktivní věk je zastihl za následného kapitalismu. Je to poměrně velký rozdíl oproti Jamesi Krapfloví, který sledoval kulturu, politiku a občanství v letech 1989 až 1992. Ten než se ponořil do rozborů, prozkoumal myšlenky filosofů, sociologů, kulturních antropologů, aby mohl následně definovat metodologické prostředky, o něž se opíral ve svých analýzách.

Na knize je zajímavé, že zde autoři popisují i zkušenosti z vlastního výzkumu, tedy i reakce respondentů při jejich vyprávění. Kvítovat lze s povděkem citlivý přístup akademiků k osobním údajům narátorů, jelikož jména, u nichž si respondenti přáli anonymizovat, byly uvedeny pouze v iniciálách. Kladli tak důraz na etickou stránku výzkumu.

Zdlouhavé vysvětlování historického kontextu má důsledek, že kniha není příliš zajímavá pro českého čtenáře. Neznalému konzumentovi je však potřeba vysvětlit československou potažmo českou každodennost, těžko by se vyznal např. v pronatalitní politice 70. let, z níž vzešel známý pojem „husákovy děti“. Pro proniknutí k pochopení normalizační každodennosti je lepší si přečíst stěžejní Vaňkova díla z ranějšího období jeho výzkumu. Polistopadové období zde v knize nedostalo dostatečný prostor pro analýzu. Největší klad této práce spočívá v představení otřesů, které formovaly naši společnost během 70. až 90. let, z čehož se oba historici snažili dovodit pohled Čechů na Evropskou unii. Zahraniční čtenář se tak může alespoň částečně ponořit do tajů české mentality a postojů, které vychází z místních empirických zkušeností. Má to ovšem významný háček: kniha byla přeložena do akademické angličtiny. Je její odborný jazyk lákavý pro širokou zahraniční veřejnost?

Jan Zerbst